

Przemysław Muzolf • Błażej Muzolf

Osadnictwo epoki brązu

Wprowadzenie

Opracowaniu podlegały materiały ceramiczne, wyroby metalowe oraz narzędzia kamienne, które zaliczono do osadnictwa z epoki brązu na stanowisku 20 w Redczu Krukowym.

Analiza materiałów ceramicznych, które stanowią podstawowe źródło materiałowe, została przeprowadzona według klasyfikacji zastosowanej przy opracowaniu osad z okresu trwania łużyckich pól popielnicowych w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c, gm. Lutomiersk, pow. Pabianice (B. Muzolf 2012), Zgórzu stan. 1–2, gm. Strzelce, pow. Kutno (B. Muzolf 2015) oraz cmentarzysk z Lutomierska – Wrzącej stan. 1, gm. Lutomiersk, pow. Pabianice i Mastek, gm. Chąšno, pow. Łowicz (B. Muzolf, A. Zielińska, P. Kittel 2017). Proponowana klasyfikacja wykorzystuje określenie kilku podstawowych cech charakteryzujących technologię wykonania naczyń, ich morfologię oraz formę. Dla potrzeb obecnego opracowania przywołamy tutaj jedynie jej podstawowe elementy.

TECHNOLOGIA

Dla określenia grup technologicznych (Gt) naczyń, przyjęto uproszczony kwestionariusz cech charakteryzujących: sposób opracowania (faktury) powierzchni zewnętrznej (F), wypału (B – barwa obu powierzchni) oraz domieszkę masy ceramicznej użytej do ich wykonania (D), uzupełnionych oznaczeniem kolorystyki warstwowania przełomu, co określa przebieg procesu wypału (P) z ich oznaczeniami kodowymi.

B – barwa powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej: 1 – brunatne; 2 – szaro-czarne; 3 – wielobarwne/plamiste (brunatno-szare). Przykład opisu: B11 – obie powierzchnie brunatne, itd.

F – rodzaj faktury zewnętrznej powierzchni naczyń: F1 – powierzchnia gładka do wyświecenia, F2 – powierzchnia szorstka, F3 – powierzchnia chropowata.

Połączenie cech B i F tworzy 27 wyjściowych ich kombinacji, wyznaczających tzw. kategorie BF, które charakteryzują wykonanie poszczególne naczyń i ich fragmentów (tabela 102).

Tabela 102. Korelacja cech B i F w tworzeniu kategorii oznaczeń BF.

Barwa obu pow. B/ faktury pow. zew. F	B11	B12	B13	B21	B22	B23	B31	B32	B33
gładka	F1 BF 111	BF 121	BF 131	BF 211	BF 221	BF 231	BF 311	BF 321	BF 331
szorstka	F2 BF 112	BF 122	BF 132	BF 212	BF 222	BF 232	BF 312	BF 322	BF 332
chropowata	F3 BF 113	BF 123	BF 133	BF 213	BF 223	BF 233	BF 313	BF 323	BF 333

Przyjęto, że surowcem wykorzystanym do wyrobu naczyń jest głównie glina żelazista, a dla bliższej charakterystyki surowca dokonano makroskopowego wyróżnienia rodzaju domieszek schudających oraz granulacji podstawowego ich składnika, jakim jest tłużeń kamienny.

D – domieszka: 1 – gruby tłużeń kamienny, powyżej 2,0 mm; 2 – średni tłużeń kamienny pomiędzy 1,0–2,0 mm; 3 – drobny tłużeń kamienny, poniżej 1,0 mm; 4 – piasek; domieszki szczególne: s – szamot; o – organika; k – kości; m – mika.

Rodzaje domieszki łączymy w kodowym oznaczeniu, z uwzględnieniem pozycji danego składnika w zależności od jego ilości, tworząc tzw. recepturę masy ceramicznej określonej, np. D123, itd.

Uzyskane receptury masy ceramicznej (D) wykorzystujemy do uzupełnienia poszczególnych kategorii BF, co umożliwia określenie podstawowych potencjalnych grup technologicznych (Gt), w jakich są wykonywane poszczególne naczynia lub ich fragmenty (BF/D) w ramach wariantów surowcowych, co ostatecznie daje zapis w postaci, np. Gt111/123, określających naczynia o powierzchniach

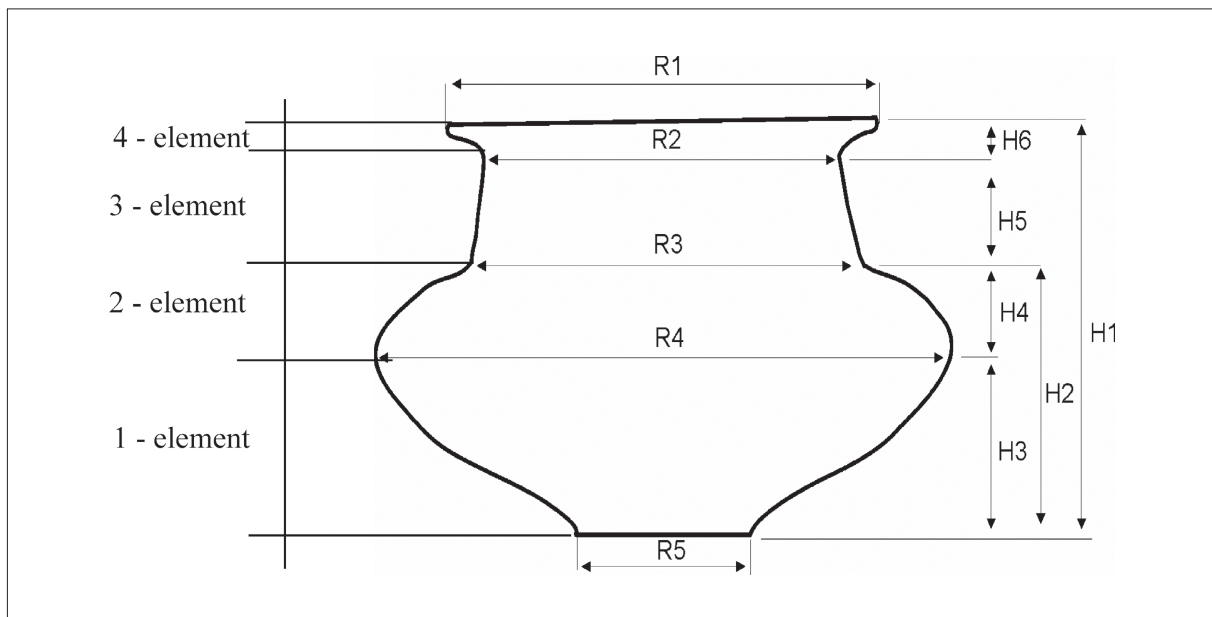
zewnątrznych wygładzanych i obu powierzchniach barwy brązowej wykonanych z masy ceramicznej schudzonej, zróżnicowanym pod względem granulacji, tłuczniem kamiennym.

Dla określenia rodzaju przełomu (P) przyjęto trzy podstawowe możliwości: 1 – jednobarwny, 2 – dwubarwny i 3 – trójbarwny.

Uzyskane wyniki analiz materiałów z poszczególnych poziomów chronologiczno-kulturowych zamieszczono w zestawieniach tabelarycznych.

MORFOLOGIA

W materiałach z Redcza Krukowego dysponujemy w przeważającej mierze silnie rozdrobnionymi fragmentami naczyń, które tylko w pojedynczych przypadkach pozwalają na odtworzenie ich w miarę pełnej formy. Tym niemniej nawet wśród tychże fragmentów można było wyróżnić elementy, które wskazywały z jakich morfogrúp naczyń one pochodzą lub też mogą pochodzić. Przy klasyfikowaniu form naczyń z Redcza Krukowego wyróżniono pięć podstawowych morfogrúp: **W** – waz, **A** – amfor, **K** – kubków, **M** – mis i **G** – garnków. Z kolei w ich ramach wyznaczono podgrupy ze względu na ilość elementów składowych tektoniki naczyń, czyli wieloelementowość samej formy (por. też A. Buko 1981).

Schemat naczynia modelowego z elementami składowymi jego formy oraz wyznacznikami metrycznymi (R i H).

W zależności od liczby elementów składających się na naczyniu (od 1 do 4), wyróżniono podgrupy, np. wśród waz wyznaczono podgrupy: **W2** – tzw. dwustożkowate, **W3** – z brzoścem baniastym i **W4** – z wylewem w formie kryzy, itd. Oczywiście nie w każdej morfogrúpie możliwe jest wydzielenie wszystkich podgrup, m.in. amfor, ale wśród garnków, mis i kubków możemy wyróżnić naczynia od 1 do 3 elementowych. W odniesieniu do form określanymi mianem kubków – dzbanków – czerpaków (K/D/C) należy zwrócić uwagę, że przypisanie danego naczynia, czy też jego fragmentów, do danej kategorii budzi zawsze wiele kontrowersji, z tego też powodu operujemy tutaj generalnie pojęciem kubków (K). W przypadku silnie rozdrobnionych materiałów z Redcza Krukowego w zdecydowanej większości przypadków niemożliwe jest jednoznaczne określenie do jakiego typu

i odmiany w ramach poszczególnych morfogrów przynależą dane fragmenty, z tego też powodu nie wprowadzamy tutaj szczegółowej typologii form, co zostało uwzględnione, z wykorzystaniem propozycji S. Kadrowa (1991, s. 41 i n., ryc. 23,24) w innych opracowaniach (B. Muzolf, A. Zielińska, P. Kittel 2017). Trzeba jednak zwrócić uwagę, że nie wszystkie powyższe morfogrupy (i podgrupy) znajdują swoje odpowiedniki w wyróżnionych poniżej poziomach chronologiczno-kulturowych przypisanych do epoki brązu.

Materiały o tradycji episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego

Materiały związane z wczesnobrązowym etapem zasiedlenia stanowiska w Redczu Krukowym należy rozpatrywać w powiązaniu z episznurowym przykarpackim kręgiem kulturowym. Z tym etapem zasiedlenia łączymy zbiór 2031 fragmentów naczyń pozyskanych z warstwy kulturowej o miąższości od 10 do 40 cm, które koncentrowały się głównie w strefie centralnej, na obszarze około 1400 m², ale występowały także luźno na powierzchni całego badanego obszaru (ryc. 266, 267).

ANALIZA MATERIAŁU CERAMICZNEGO

Do opisu stylistyczno-technologicznego fragmentów naczyń wykorzystano klasyfikację omówioną we wprowadzeniu do prezentacji materiałów z epoki brązu.

Po wykonaniu analizy technologiczno-stylistycznej wszystkich materiałów stwierdzono, iż naczynia z wczesnej epoki brązu posiadają głównie powierzchnię zewnętrzną gładką – 1805 fragmentów oraz znacznie rzadziej szorstką – 266 fragmentów (tabela 103). Naczynia o powierzchniach gładkich (F1) wystąpiły w trzech podstawowych kolorystykach powierzchni zewnętrznej. Dominującą barwą jest kolor brunatny – B1, który stwierdzono w odniesieniu do 1599 fragmentów, co stanowi 88,58% zbioru. Naczynia z tej kategorii posiadają dwie barwy powierzchni wewnętrznej: brunatną (B1) – 514 fragmentów, oraz od szarej do czarnej (B2) – 1064 fragmentów. Wystąpiły również takie, których powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna była szaro-czarna (BF221) – w liczbie 107 fragmentów, oraz o barwie plamistej (BF331) – 46 fragmentów. Odnotowano także 266 fragmentów naczyń o powierzchniach zewnętrznych szorstkich (F2), z czego 257 szt. miało barwę brunatną. Wśród tej grupy wyróżniono też naczynia o powierzchni wewnętrznej brunatnej – 38 fragmentów (BF112) i szaro-czarnej – 219 fragmentów (BF122). Wyodrębniono również naczynia o szorstkiej powierzchni i bawrze szaro-czarnej zarówno po zewnętrznej jak i wewnętrznej stronie – 9 fragmentów (BF222). Ogółem w przypadku 1399 fragmentów naczyń stwierdzono powierzchnię wewnętrzną o barwie szaro-czarnej. Na 201 ułamkach naczyń zarejestrowano zabieg wiechciowania/przecierania przy pomocy wiechcia trawy(?) powierzchni: zewnętrznej – na 34 fragmentach, wewnętrznej na – 20 fragmentach lub obu – w odniesieniu do 147 fragmentów. Jako domieszki schudzających do wyrobu masy ceramicznej użyto przede wszystkim tłucznia kamiennego, piasku oraz sporadycznie miki (M).

Wyróżniono trzy grupy technologiczne masy ceramicznej: pierwsza – gr. A – z dominującą rolą grubego i średniego tłucznia kamiennego (D12) oraz średnim i drobnym tłuczniem (D123), która wystąpiła w 978 fragmentach. Druga grupa – gr. B, z dominującą rolą średniego i drobnego tłucznia kamiennego (D23) lub w połączeniu z piaskiem (D234), została odnotowana w 810 fragmentach. Trzecia wyróżniona grupa – gr. C charakteryzuje masę surowcową, gdzie używano do jej schudzania drobnego tłucznia w połączeniu z piaskiem (D34) i odnotowano ją w 245 fragmentach. Wśród tych trzech podstawowych grup wystąpiły także naczynia schudzone domieszką tłucznia kamiennego wraz z domieszką organiczną i w tej recepturze były wykonywane garnki o profilu esowatym.

Mikromorfologia

W całym zespole z Redcza Krukowego wyróżniono 45 fragmentów wylewów, 6 fragmentów ucha, oraz 6 fragmentów dna.

Wylewy – posiadają formę prostą, nie pogrubioną, z zaokrągloną krawędzią oraz pogrubioną i zaokrągloną. Odpowiadają one odpowiednio typowi D i A wg S. Kadrowa (1991, s. 43). Wyróżniono również formę wylewu pogrubioną od wewnątrz i wystąpiła ona przy fragmentach misy podgrupy M1 (tablica 316: 7–9).

Dna – wyróżnione egzemplarze reprezentują formę prostą bez podkreślenia.

Ucha – wszystkie ucha to formy taśmowate, pozbawione zdobnictwa. W dwóch przypadkach pochodzą one zapewne z kubków, jedno być może z amfory lub garnka, a jedno ucho zachowało się przy garnku (tablica 316: 1). Pozostałe dwa zachowane są fragmentarycznie i nie można ich przyporządkować odpowiedniej formie naczynia.

Nóżki – w zespole wyróżniono dwa egzemplarze (tablica 316: 11, 12), które spotyka się przy misach.

Zdobnictwo

Na stanowisku wydzielono 97 fragmentów zdobionych, co stanowi 4,77 % całego zbioru. Ornamenty zostały wykonane w technice odciskania (sznur, stemple) i plastycznej (guzy, listwy).

Grupa I – element przewodni w formie odcisków sznura

Zdobienie za pomocą sznura odnotowano na 60 fragmentach. Wątki „sznurowe” wystąpiły przede wszystkim w układach „dywanowych”. Jest to motyw pojawiający się w kilku jednostkach kulturowych funkcjonujących w strefie Kujaw, należy m.in. chociażby wspomnieć o KAK czy KCSz. W naszym przypadku były one sytuowane na szyjach dużych naczyń grubościennych, np. amfor i garnków wykonanych w technologii grupy A1a wg S. Kadrowa (1991, tabela 7). W kulturze mierzanowickiej zdobnictwo odciskami sznura spotykamy już w fazie proto – i wczesno mierzanowickiej, m.in. w: Mierzanowicach, stan. I, Wojciechowicach, stan. I (J. T. Bąbel 2013, ryc. 48:7, 51, 81:7, 342:1), Iwanowicach-Babiej Górze, stan. 1 (S. Kadrow 1991, tabl. XXVI, XXVII), Jarosławiu, stan. 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 32:3, 4, 6, 7; 33:1–4; 35:3, 4), Polesiu, stan. 1 (J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2012, ryc. 43, 8, 14, 5:27–35), gdzie występują one przede wszystkim na naczyniach małych, kubkach, dzbanach lub amforach w układach podwójnych lub potrójnych. Z kolei w fazie późnej grupy pleszowskiej m.in. na takich stanowiskach jak: Targowisko 10–11, Podłęże 17 (J. Górski, P. Jarosz 2015, ryc. 4:15, 16, 5:4, 9, 10), czy też w grupie samborzeckiej (J. Górski, P. Jarosz 2014, ryc. 7), zdobnictwo sznurem przyjmuje postać „dywanową” zlokalizowaną na szyjach amfor i kubków (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 41, 50).

Motyw sznura odnotowujemy również we wszystkich fazach trwania zespołów KCSz na Kujawach, gdzie występuje on na kubkach i amforach, np. Podgaj, stan. 6A (J. Czebreszuk 1996, ryc. 8: 1–3), a także w zespołach trudnych do precyzyjnego ustalenia przynależności kulturowej, jak chociażby stanowisko Dobre (J. Czebreszuk 1995, ryc. 1:2, 4) lub w Smarglinie, stan. 22 (J. Czebreszuk, A. Przybył 2002, ryc. 37: 7; 38: 3, 4). W Małopolsce również motyw ten lokalizowany jest na tego typu pojemnikach (P. Włodarczak 2006, s. 17; tabl. I–XI, XIII:2, 4; XVIII:2–4), natomiast w Dolnym Nadodrzu w ten sposób zdobiono jedynie różnego typu pucharki (A. Matuszewska 2011, tabl. 5: 1; 6: 1, 2, 4; 13; 14; 26; 27).

Grupa II – plastyczny element przewodni w formie guza

Guzy odnotowano na 20 fragmentach naczyń. Przyjmują one dwie podstawowe formy: okrągłą (IIa) i owalną (IIb).

Guzy okrągłe (IIa) odnotowano na 6 fragmentach w dwóch odmianach: prostej – IIa1 (tablica 315: 3, 4, 10) i z wgłębieniem pośrodku – IIa2 (tablica 315: 9), które były lokalizowane głównie na szyjach naczyń, a w jednym przypadku na brzusku. Odpowiadają one guzom wydzielonym na stanowisku 158 w Jarosławiu, gdzie guz odmiany IIa1 odpowiada wątkowi 26, a guz IIa2 jest zbliżony do wątku 24 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 57). Guzy odmiany IIa1 odnotowano na stanowiskach wiązanych z fazą klasyczną kultury mierzanowickiej, np. Jarosław, stan. 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 38, 43), jak i z fazy późnej: Pleszów (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 48:8), Targowisko, stan. 10 (J. Górski 2015, tabl. 3: 1, 2; 4: 1; 5: 3; 6: 1; 37: 1; 38: 6).

Z kolei odmianę IIa2 odnotowano w zespołach klasycznych na stanowiskach: Jarosław 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 57), Iwanowice – Babia Góra I, jama 83 (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 21: 20), Puławy-LAS IUNG 1 (P. Muzolf 2017, tabl. 3.03:5).

Guzy owalne (IIb) wystąpiły w 9 egzemplarzach, w dwóch ustawieniach: poziomej – IIb1 (tablica 315: 6) i pionowej – IIb2 (tablica 315: 1, 2). Najliczniej wystąpiła odmiana IIb1, którą odnotowano w 7 przypadkach. W jednym przypadku guz owalny współwystąpił z ornamentem sznura dwudzielnego (tablica 315: 11).

Pięć egzemplarzy guzów odmiany IIb1a było zlokalizowanych na szyjce naczynia tuż pod wylewem (tablica 315: 5, 8) co odpowiada wątkowi 8 wyróżnionemu na stanowisku Jarosław 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 57). W dwóch przypadkach umiejscowione były one przy samym wylewie w formie „trzymacza”, odmiana IIb1b, co odpowiada wątkowi 7 na stanowisku Jarosław 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 57). W odmianie IIb1 odnotowano jeden przypadek guza z wgłębieniem pośrodku (tablica 315: 9), który ma analogie na kubku z grobu na stanowisku w Mierzanowicach, datowanym na późną fazę kultury mierzanowickiej (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 34:28). W dwóch przypadkach guz owalny wystąpił w ustawieniu pionowym – odmiana IIb2 i był umieszczony przy samym wylewie, jednocześnie towarzyszyło mu zdobnictwo w formie stempli w układzie dwurzędowym (tablica: 315: 1, 2).

Guzy odmiany IIb1a odnotowujemy na stanowiskach związanych z fazą klasyczną kultury mierzanowickiej, m.in. w: Łubna-Jakusy, stan. 1 (A. Gardawski 1959, ryc. 34, 36), Brzezcie (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 20: 19, 21; 24: 2, 3, 7, 11), Jarosław, stan. 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 57). Z kolei odmianę IIb1b zanotowano wśród materiałów zaliczanych do fazy klasycznej w Jarosławiu 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 56:1, 2) i Polesiu, stan 1 (J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2012, ryc. 4: 9. 5: 20).

Guzy takie odnotowano również np. na stanowisku Dobrze, dla którego niestety nie sposób określić przynależności kulturowej (J. Czebreszuk 1995, s. 16, ryc. 1:1). Z kolei guzy dość często występują na obszarze Dolnego Nadodrza na większości wydzielonych formach naczyń (A. Matuszewska 2011), jednak stanowią one zazwyczaj element dodatkowy do innych motywów zdobniczych, takich jak odciski sznura (A. Matuszewska 2011, tabl. 14: 2) lub rytych (A. Matuszewska 2011, tabl. 12: 5; 15: 3, 5; 23: 2, 3; 28: 5, 6), ale występują także samodzielnie (A. Matuszewska 2011, tabl. 14: 3; 15: 4; 22: 11; 30). W Małopolsce, na obszarze Wyżyny Sandomierskiej odnotowano guzy na pucharkach doniczkowatych, gdzie być może pełniły rolę imacza (P. Włodarczak 2006, s. 16).

Grupa III – element przewodni – listwa plastyczna z odciskami palcowymi

Do grupy tej zaliczono 9 fragmentów. Listwa wystąpiła na garnkach i była lokalizowana w dwóch położeniach: pod wylewem (tablica 315: 3, 4, 7; tablica 316: 4) oraz na przejściu szyjki w brzusiec (tablica

316: 2, 3). Zdobnictwo tego typu listwami odnotowano na stanowiskach datowanych na fazę wczesną i klasyczną kultury mierzanowickiej, m.in. w Mierzanowicach, jama 13 (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 26: 4, 10), Jarosławiu, stan. 158, obiekt 336 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 36: 6, 44: 5, s. 126), Puławach-LAS IUNG 1 (P. Muzolf 2017, tabl. 3.03: 4, 14, 24), ale również na stanowiskach wiązanych z fazą późną, m.in. Samborzec (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 40: 19). Nielicznym przykładem takiego zdobnictwa z obszaru KCSz jest garnek odkryty w grobie z Łękawy w Małopolsce przynależny do podfazy IIIb (P. Włodarczak 2006, ryc. 47, tabl. LXXIII: 6).

Makromorfologia

Ze względu na charakter znalezisk, które pochodzą głównie z warstwy kulturowej, oraz ich silne rozdrobnienie, wyróżnienie form naczyń było utrudnione. Jednakże udało się wydzielić kilka naczyń, głównie w formie garnków i mis. Stwierdzono również występowanie amfor i dzbanków/kubków, czego świadectwem są zachowane fragmentarycznie ucha oraz odkryte na stanowisku fragmenty zdobione przy pomocy sznura w układach „dywanowych”.

Garnki

Do tego typu pojemników zaliczono 689 fragmentów, co stanowi 47,28 % całego zespołu. Wyróżniono cztery typy garnków: A, B, C i H lub G, wg typologii S. Kadrowa i J. Machnika (1997, ryc. 72). Najliczniej odnotowano garnki typu C (odm. C1 i C2), które posiadają baniasty brzusek i leżowato ukształtowaną szyję. Naczynia tego typu zaopatrzone są w guzy typu IIb i odnotowujemy je w zespołach wczesno klasycznych kultury mierzanowickiej, m.in. na stanowisku w Mierzanowicach (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 24: 2, 3) i Jarosławiu, stan. 158 (A. Pelisiak, M. Rybicka 2013, ryc. 31, 42). Wystąpiły również w fazie późnej, jednak w tym przypadku pozbawione są one guzów typu IIb, a zaopatrzone w zdobienie paznokciowe krawędzi wylewów (J. Górski, P. Jarosz 2015, ryc. 8: 1, 2, 3). Tego typu analogie odnajdujemy w środowisku KCSz w Małopolsce na stanowisku w Łękawie, gdzie materiały datowane są na fazę IIIb (P. Włodarczak 2006, ryc. 47, tabl. LXXIII: 6).

Garnki typu A o formie gruszkowatej, w odmianie A2, odnotowano jedynie w jednym lub dwóch egzemplarzach i są one zdobione za pomocą guzów odmiany IIb w ustawieniu pionowym, uzupełnionych rzędem stempli (tablica 315: 1, 2). Do tej grupy należało by także zaliczyć naczynia zdobione przy pomocy listwy ornamentowanej odciskami paznokciowymi (tablica 316: 2–4). Formę garnka typu A2 znajdujemy w zespołach z fazy klasycznej na osadzie w Mierzanowicach, jama 13 (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 25: 1). Różnica między tym egzemplarzem a naszym polega na miejscu usytuowania guza i jego formie, również dodatkowe zdobnictwo stemplami zlokalizowane jest pod guzami.

Typ B5 garnka – o profilu esowatym, zaopatrzone w ucho, usytuowane przy samym wylewie, o powierzchni zewnętrznej szorstkiej i barwie brunatnej, zarejestrowano jedynie w jednym przypadku (tablica 316: 1). Zbliżoną formę z uchem, lecz usytuowanym poniżej wylewu, odkryto na stanowisku z fazy klasycznej w Kowalu (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 29: 4).

Ostatnim wyróżnionym typem garnków jest typ H lub G, również o profilu esowatym. Naczynie takie wystąpiło pojedynczo i zdobione jest przy pomocy listwy poziomej z ornamentem odcisków palcowych umieszczonej na brzuścu (tablica 316: 11). Garnki tych typów występują najczęściej w zespołach późnomierzanowickich grupy szarbiańskiej i są pozbawione zazwyczaj zdobnictwa lub występują na nich jedynie pojedyncze guzy, zlokalizowane na górnych partiach brzuśca (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 44).

Misy

W zespole z Redcza Krukowego wystąpiło 37 fragmentów określonych jako misy i są to formy jednoelementowe typu F wg klasyfikacji S. Kadrowa, J. Machnika. Jednak najliczniej odnotowane fragmenty należą do jednej misy o profilu stożkowym, z pogrubionym wylewem od wewnątrz i jest to typ C1 wg wykorzystywanej klasyfikacji (tablica 315: 5–9). Takie misy są znane z zespołów późnomierzanowickich w grupie samborzeckiej (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 42).

PRZYNALEŻNOŚĆ KULTUROWA I CHRONOLOGIA

Zarejestrowane elementy zdobnicze na stanowisku w Redczu Krukowym dostarczają sporych kłopotów przy interpretacji ze względu na ich występowanie w różnych centrach kulturowych. Pierwszym problemem jest określenie przynależności kulturowej tych materiałów, a w końcu i ich chronologii.

Podstawowymi wątkami zdobniczymi są tu motywy dwudzielnego sznura (grupa I) w układach dywanowych oraz podwójnych lub potrójnych, a także guzy (grupa II). Ornamentacja naczyń przy pomocy sznura występuje we wszystkich ugrupowaniach kultury sznurowej w całej jej ekumenie, jest również jednym z głównych elementów ornamentacyjnych w episznurowym przykarpackim kręgu kulturowym. Do genezy tego wątku dekoracyjnego odniósł się J. Czebreszuk (1995) wskazując na dwa możliwe kierunki jego wywodzenia. Pierwsza teoria wskazująca na wyraźne związki z Małopolską jest określana mianem „południowej” (tamże), a w ujęciu Koški jest uznawana za ostatni etap wpływów naddunajskich. Natomiast druga wskazuje na kierunek zachodni i południowo-zachodni z ugrupowań KCSz, m.in. KCSz grupy wkrzańskiej itd. (J. Czebreszuk 1996).

Z kolei zdobnictwo guzami odmiany IIa, i IIb spotykamy głównie w środowisku społeczności mierzanowickich w fazie wczesnej i klasycznej (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 64, 65, ryc. 28). Jedynie guzki owalne w układzie poziomym występują w kulturze ceramiki sznurowej lecz w towarzystwie innych elementów zdobniczych (A. Matuszewska 2011, tabl. 14: 2). Odnotowana również na stanowisku listwa z odciskami paznokciowymi (grupa III) zlokalizowana na szyjce naczynia ma odpowiedniki głównie w kulturze mierzanowickiej w fazie klasycznej, jak i późnej.

Odkryte formy naczyń: garnki typu A2, B5 oraz C2 oraz misa typu C1 są spotykane jedynie w kulturze mierzanowickiej z fazy klasycznej (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 64, 65, ryc. 28), a garnki typ H lub G występują w jej fazie późnej (tamże, ryc. 44).

Biorąc pod uwagę przytoczone analogie można pokusić się o próbę interpretacji kulturowej odkrytych źródeł. Na ich podstawie należałoby uznać, że motyw sznura w układach podwójnych, potrójnych i dywanowych (grupa I) w połączeniu z guzami (grupa II), formami garnków (A2, C2, B5), misy (C1) i listwy zdobionej odciskami paznokciowymi (grupa III), są wyznacznikami wczesnej i klasycznej fazy kultury mierzanowickiej na stanowisku w Redczu Krukowym. Zasięg występowania w obrębie wykopu badawczego czterech pierwszych z wymienionych elementów obejmuje obszar o powierzchni około 30 arów i jest zlokalizowany w centralnej części stanowiska, tworząc główne skupienie materiałów, które zaliczamy do przykarpackiego kręgu kulturowego (ryc. 266, 2667). Skupienie to można interpretować jako jeden etap zasiedlenia stanowiska. Jedynie listwy plastyczne zdobione odciskami paznokciowymi, współwystępujące z garnkami typu H lub G, będącymi wyznacznikiem fazy późnej kultury mierzanowickiej, zarejestrowano na wschód od tego głównego skupiska. Być może wskazują one inny etap użytkowania tego miejsca przez ludność o tradycjach mierzanowickich z fazy późnej (ryc. 266, 267). Słaby stan zachowania i niewielka ilość tych materiałów nie wyklucza też możliwości, że także one występowały już w fazie klasycznej.

Należy jednak zaznaczyć, iż główne skupienie, wyznaczone na podstawie planigrafii elementów diagnostycznych zaliczonych do episznurowego kręgu kulturowego (kultura mierzanowicka), pokry-

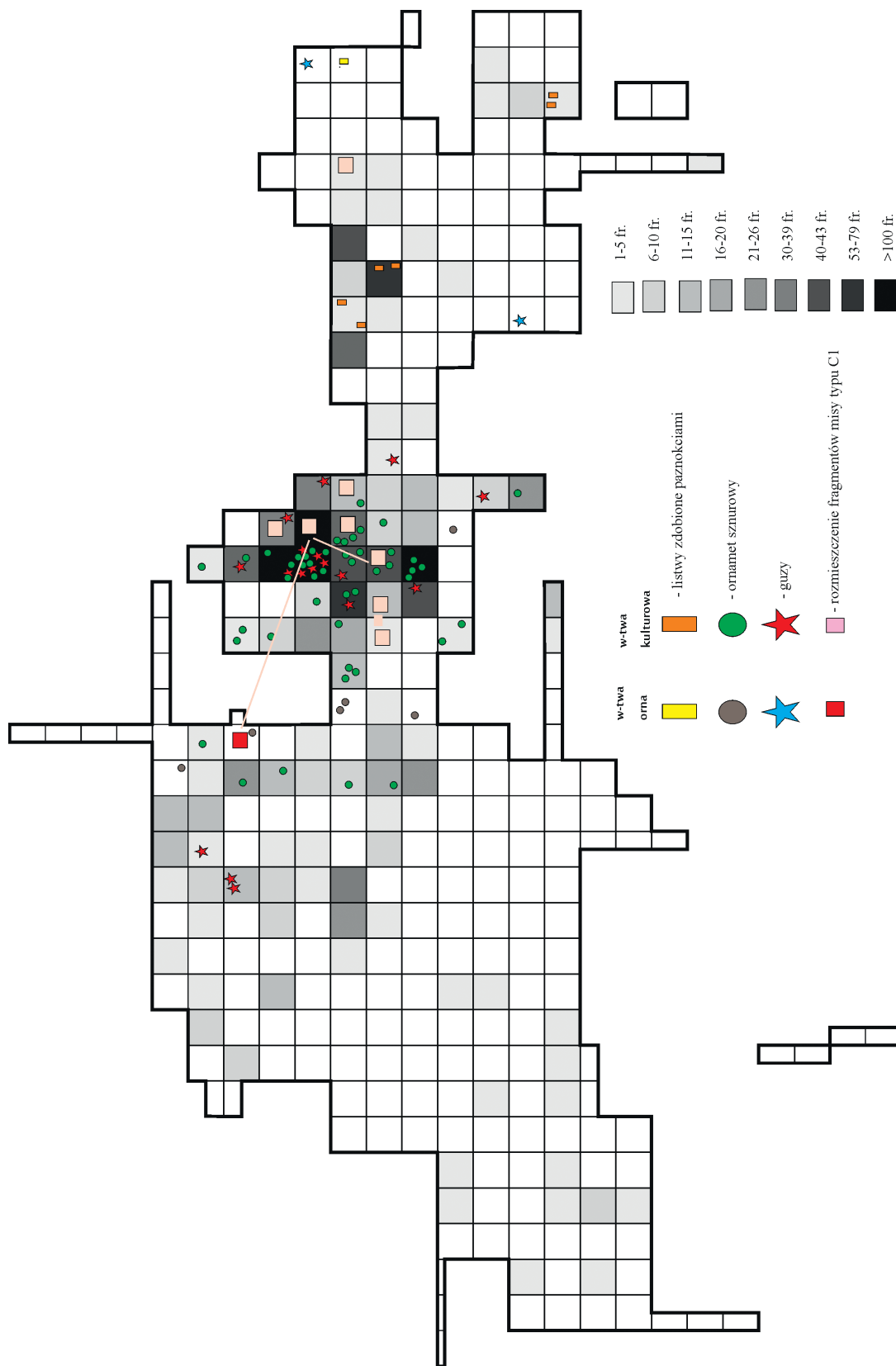

Fig. 266. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of the epi-Corded Ware Carpathian cultural circle, together with the spatial distribution of decorative motifs.

Ryc. 266. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Planigrafia materiałów episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego wraz z rozkładem przestrzennym wątków zdobniczych.

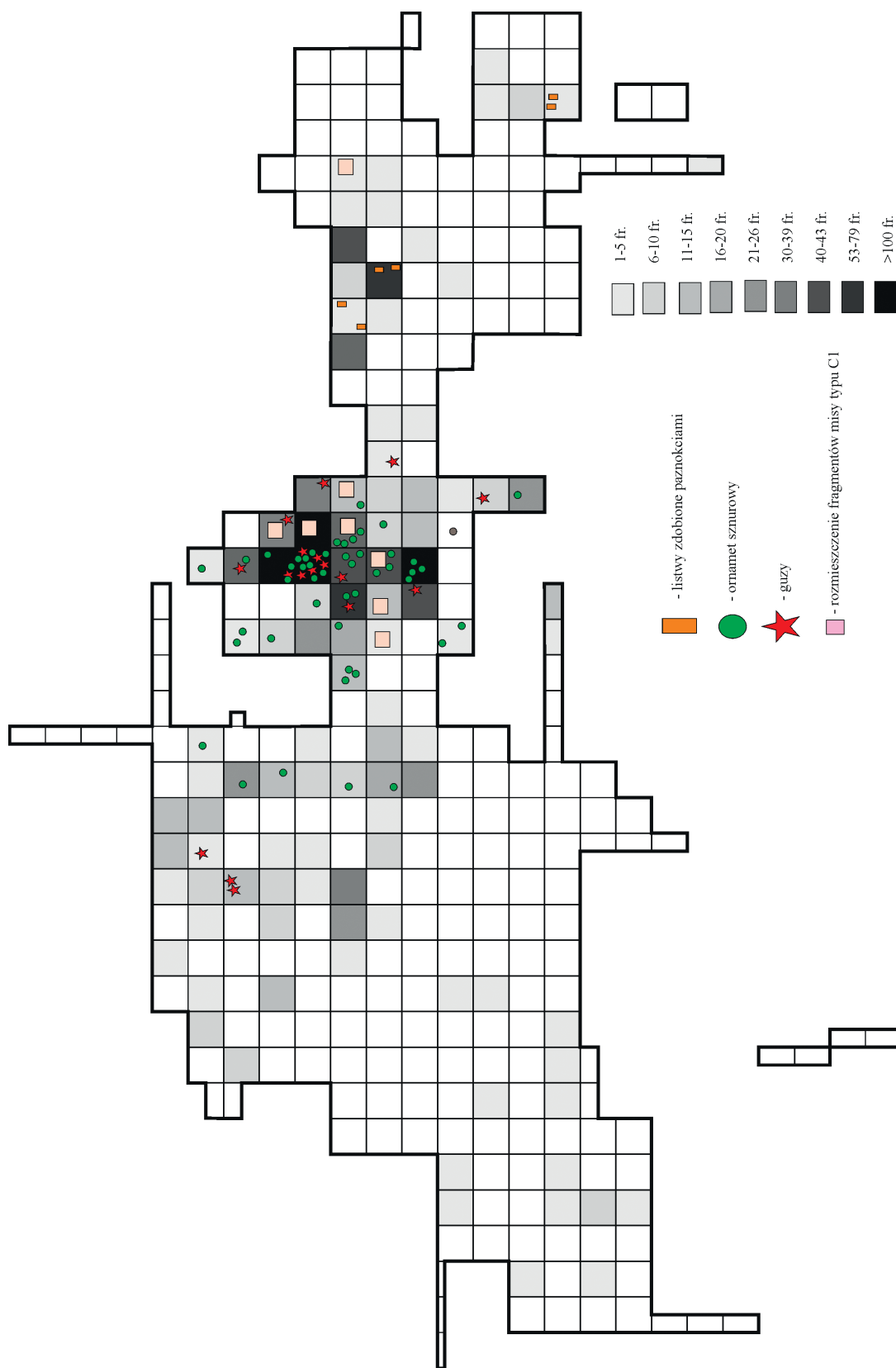

Fig. 267. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of the epi-Corded Ware Carpathian cultural circle without arable layer, together with the spatial distribution of decorative motifs.

Ryc. 267. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Planigrafia materiałów episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego bez uwzględnienia warstwy ornej oraz rozkład przestrzenny wątków zdobniczych.

wa się ze skupieniem II materiałów KCSz (ryc. 217). Tak więc możliwe jest, iż część fragmentów zdobionych sznurem, a także pozbawionych takiego zdobnictwa, należałoby wiązać z KCSz, do czego przesłanką, poza zdobnictwem, jest rodzaj domieszki schudzającej w postaci średniego i drobnego tłucznia, który został zarejestrowany w inwentarzu KCSz z Redcza Krukowego (P. Papiernik w tym tomie).

Rysujący się obraz może wskazywać, że mamy na stanowisku do czynienia z materiałami z fazy wczesnej oraz klasycznej kultury mierzanowickiej. Jednak ze względu na brak w materiałach kubków i dzbanów zdobionych sznurem oraz zdobnictwa w postaci charakterystycznej pętli należałoby czas trwania osadnictwa zawęzić do młodszego odcinka fazy wczesnej i fazy klasycznej tej jednostki kulturowej z elementami późnymi. W takim przypadku materiały te należy umieszczać w przedziale lat 2050–1800 BC (S. Kadrow, J. Machnik 1997, ryc. 70).

PODSUMOWANIE

Materiały kultury mierzanowickiej odkryte na stanowisku 20 w Redczu Krukowym reprezentują synkretyczny zespół o cechach klasycznych grup samborzeckiej i szarbiańskiej. Elementy wyznaczające wyróżnione zespoły nakładają się i powodują trudności w określeniu, czy mamy tu do czynienia z kilkoma pobytami ludności mierzanowickiej, czy też epizodem jednorazowym. Problem ten pogłębia brak obiektów ziemnych w formie jam, czy też dołów postłupowych, które wskazywałyby na istnienie tutaj budynków w konstrukcji słupowej. Być może ludność przebywająca na tym terenie użytkowała budynki (lub szałas?), które nie pozostawiły po sobie śladów.

Porównując obszar występowania materiałów kultury mierzanowickiej na stanowisku w Redczu Krukowym, które zalegają luźno na obszarze około 30 arów, z koncentracją na obszarze 6 arów, z innymi stanowiskami, należy stwierdzić, iż jest to najszerzej rozpoznana osada/osady (obozowisko/obozowiska) tej kultury na Niżu, gdyż inne tego typu osady obejmują do 500 m² (J. Górski, P. Markarowicz, A. Wawrusiewicz 2012, s. 100). Przykładowo na stanowisku Puławy-LAS IUNG 1 odkryto dwa skupiska z wczesnej fazy kultury mierzanowickiej, które obejmowały obszary o wielkość 150 m² i 200–250 m² (P. Muzolf 2017, s. 72).

Osadnictwo grupy Linin kultury niemeńskiej

Z tym horyzontem osadniczym wiążemy 24 fragmenty naczyń ceramicznych, wśród których wystąpiło 9 fragmentów zdobionych.

ANALIZA MATERIAŁU CERAMICZNEGO

Technologia

Wśród 24 fragmentów naczyń dominują formy cienkościenne (19 fragmentów posiada powierzchnie gładkie, natomiast 5 szorstkie). Wszystkie fragmenty mają powierzchnię zewnętrzną barwy brunatnej, natomiast powierzchnie wewnętrzne 13 fragmentów naczyń były barwy brunatnej, a 11 – szaroczarnej. Do ich wykonania użyto gliny schudzonej domieszką tłucznia kamiennego o różnej frakcji, w różnych konfiguracjach, oraz o różnej intensywności występowania. Dominującą rolę odgrywają masy ceramiczne schudzone grubym, średnim i drobnym tłuczniem kamiennym – receptury D123, D3, niekiedy z domieszką piasku – receptura D234. Takie receptury masy ceramicznej można zaliczyć

do wyróżnionej przez B. Józwiaka (2003, s. 104 i 190) grupy technologicznej gt M, odpowiadającej zespołom „klasycznoniemeńskim”.

Mikromorfologia

Jako cechy mikromorfologiczne opisowi poddano jedynie 3 odnotowane fragmenty wylewów, które reprezentują formę prostą, ściętą skośnie (tablica 317: 1, 2).

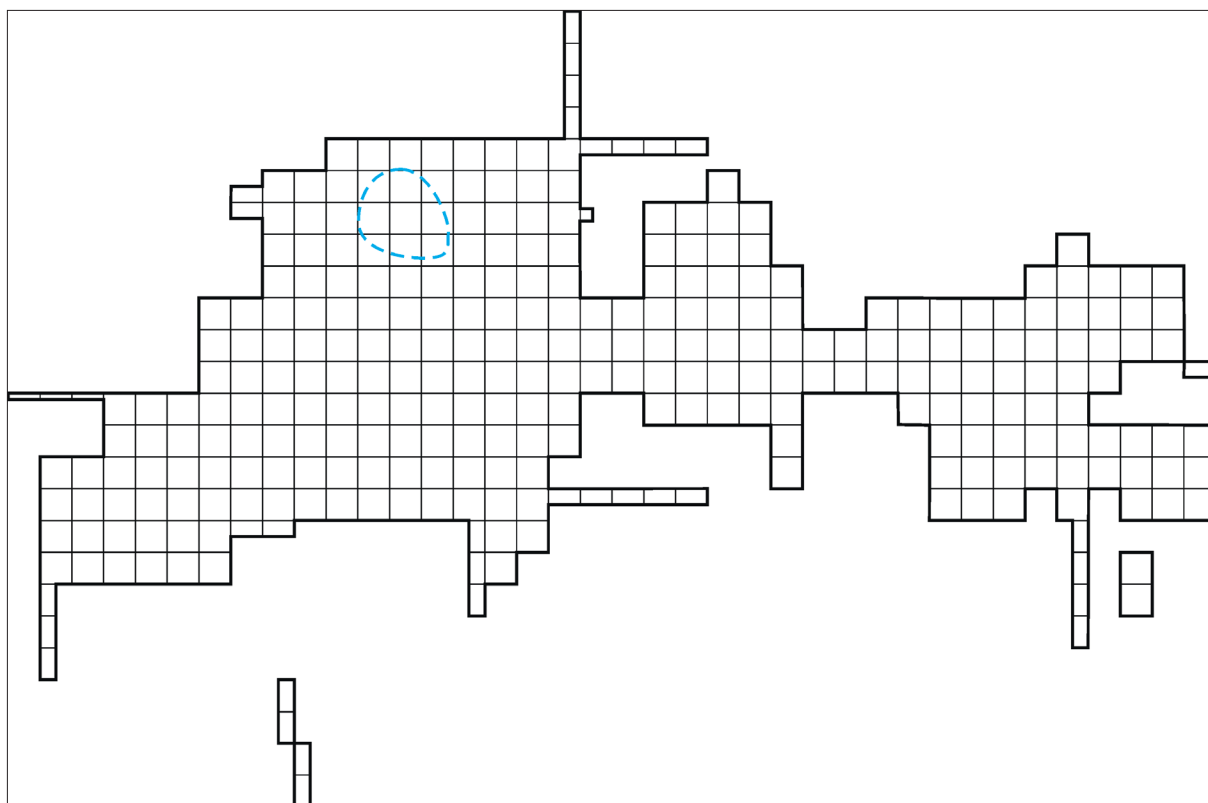
Makromorfologia

Ze względu na rozdrobnienie materiału nie udało się zrekonstruować żadnego naczynia. Jedynie na podstawie analogii możemy uznać, iż odkryte fragmenty należą do garnków o profilu esowatym.

Zdobnictwo

W materiale wyróżniono 9 fragmentów zdobionych. W 7 przypadkach jest to ornament wykonany w technice ścięgu bruzdowego, zlokalizowany pod wylewem w formie najprawdopodobniej pojedynczego pasma (tablica 317: 1, 2). Z kolei w jednym przypadku odnotowano fragment z trzema pasmami, co może wskazywać iż pokrywał on całą płaszczyznę brzuśca naczynia (tablica 317: 3).

Pozostałe dwa ułamki naczyń, na których zarejestrowano zdobienie posiadały motyw niewielkich nakłuć.

Ryc. 268. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Rozkład przestrzenny materiału ceramicznego grupy Linin kultury niemeńskiej.

Fig.268. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of pottery material of the Linin group, Neman culture.

PODSUMOWANIE

Opisywany zespół, na podstawie cech technologicznych i zdobnictwa naczyń, należy określić jako „klasycznoniemieński”. Przemawia za tym ornamentyka przy pomocy ściegu bruzdowego, pokrywającego m.in. zapewne cały brzusiec, a ponadto wykonanie tych naczyń w technologii „klasycznoniemieńskiej” grupy gt M. Analogiczne materiały B. Józwiak (2003) zalicza w większości do klasycznej fazy kultury niemieńskiej grupy AD. W swoich ustaleniach B. Józwiak tzw. zespoły klasyczne KNi, sytuuje w szerokich ramach chronologicznych od około 3650 po 1800 BC, zwracając uwagę, że współwystępują one właściwie przez cały czas z zespołami zaliczanymi do różnych „horyzontów linińskich – HL1–4” (tamże, s. 195). W takiej sytuacji, przy niewielkiej liczbie zespołu i braku większej ilości elementów diagnostycznych, jednoznaczne datowanie tego horyzontu osadniczego jest trudne, aczkolwiek nie można wykluczyć, że przynależą on już do faz schyłkowych występowania materiałów w typie niemieńskim grupy Linin z kręgu leśnego.

Materiały przypisane do kręgu leśnego koncentrują się w zasadzie, w jednym izolowanym obszarze badanego stanowiska, będąc zapewne reliktem niewielkiego obozowiska, nielicznej grupy ludzkiej (ryc. 268).

Osadnictwo z horyzontu kultury iwieńskiej

Z osadnictwem tego poziomu chronologiczno-kulturowego na stanowisku w Redczu Krukowym możemy łączyć 208 fragmentów naczyń pozyskanych z warstwy kulturowej.

ANALIZA MATERIAŁU CERAMICZNEGO

Fragmenty naczyń zaliczone do tej jednostki kulturowej posiadają w 201 przypadkach powierzchnie zewnętrzne gładkie, a jedynie w 7 fragmentach szorstkie. W kolorystyce naczyń wystąpiły dwie barwy: brunatna i plamista. Dominującą pozycję ma tutaj barwa plamista obu powierzchni zarejestrowana na 135 fragmentach, pochodzących zapewne z jednego naczynia w formie garnka. Natomiast barwę brunatną powierzchni zewnętrznej odnotowano na 73 fragmentach, przy brunatnej powierzchni wewnętrznej w odniesieniu do 58 fragmentów i szaro-czarnej w przypadku 15 fragmentów.

Zdobnictwo

W wyróżnionym zbiorze odnotowano dwa motywy zdobnicze. Pierwszy z nich w postaci pojedynczej listwy plastycznej w układzie horyzontalnym zlokalizowano na górnej partii brzuśca (tablica 318: 1). Listwa jest jednym z podstawowych elementów zdobniczych kultury iwieńskiej, jak i kultury trzcinieckiej w horyzontach HT1–3 i odnotowujemy ją na wielu stanowiskach, m.in. Piecki, stan. 1 (P. Makarowicz 1997, ryc. 1: 2, 4), Smólsk, stan. 2/10 (P. Muzolf 2011, ryc. 259B), Zgórze, stan. 2 (B. Muzolf 2015b). Drugim motywem zdobniczym są dookolne zwielokrotnione linie ryte (ryc. 318: 2). Tak ornamentowane naczynia występują również w obu wyróżnianych jednostkach kulturowych zaliczanych do tzw. horyzontów HT1–2, i na wielu stanowiskach, np. Piecki, stan. 1, Biskupin, stan. 2a, Żegotki, stan. 3 (P. Makarowicz 1997, ryc. 1: 3; 2: 2, 4; 3: 3).

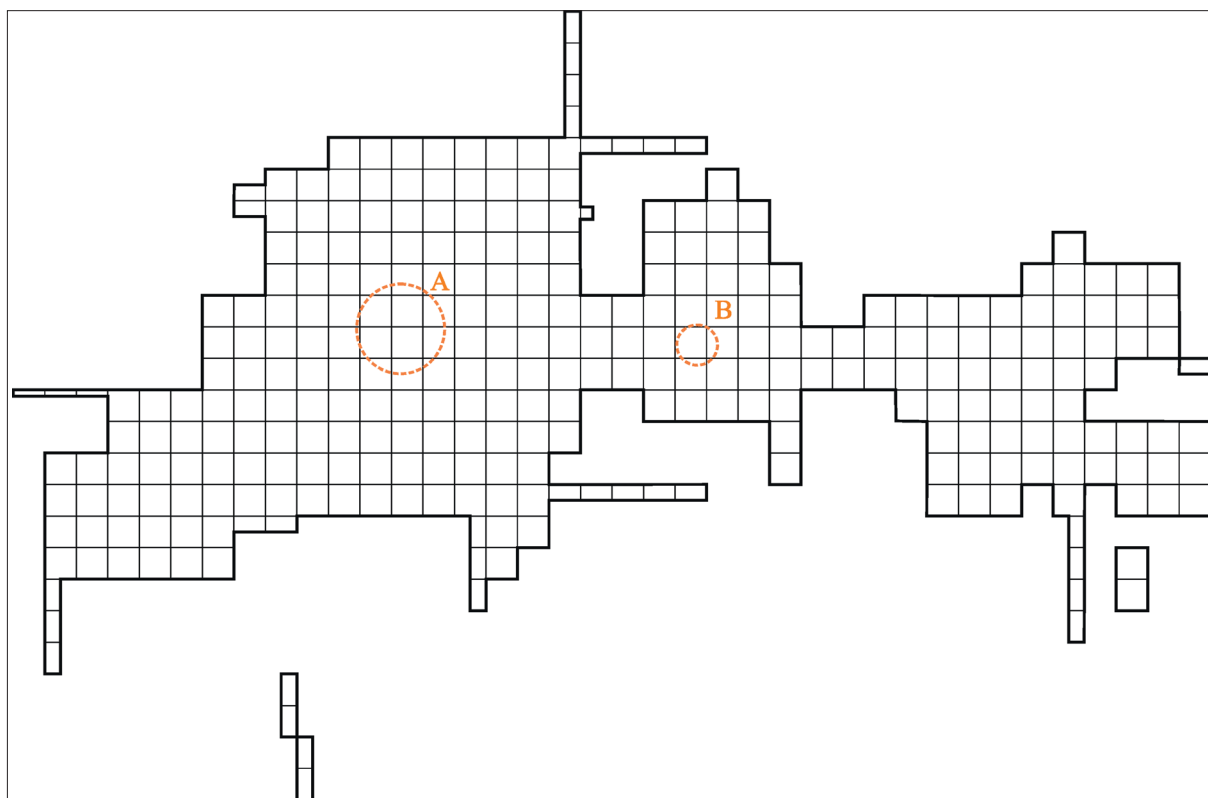
Makromorfologia

Wszystkie odkryte fragmenty należą do łagodnie profilowanych, esowatych garnków. Jeden z nich jest zdobiony przy pomocy listwy poziomej (tablica 318: 1), a drugi ornamentowany liniami rytmicznymi (tablica 318: 2). Tego typu garnki są odkrywane na stanowiskach obu kultur, tj. iwieńskiej i kultury trzcinieckiej głównie w horyzoncie HT1–2.

CHRONOLOGIA MATERIAŁÓW I ICH ROZKŁAD PRZESTRZENNY

Odkryte materiały, ze względu na swoje rozdrobnienie i brak dokładniejszych wyznaczników chronologicznych, należy wiązać ogólnie z horyzontem iwieńsko-trzcinieckim, czyli czasem trwania zespołów KI IIIa wg A. Kośko (1979) oraz HT1 i HT2 z datowaniem w ramach 1950–1700 BC wg P. Makarowicza (1997, ryc. 19). Jednak na podstawie receptury masy ceramicznej, której użyto do produkcji naczyń, o domieszce grubego i średniego tłuczniwa kamiennego i sporej ilości miki, z dużym prawdopodobieństwem można te materiały zaliczyć raczej do III fazy kultury iwieńskiej (P. Makarowicz 1997, s. 65).

Zabytki łączone z horyzontem Ki zalegały w dwóch koncentracjach (A i B) oddalonych od siebie o około 20 metrów (ryc. 269). Podstawowa koncentracja – A, obejmuje obszar około 100 m², a w jej obrębie wystąpiło 155 fragmentów naczyń, pochodzących głównie z garnka o esowatym profilu z listwą plastyczną. Z drugiej koncentracji – B, o powierzchni około 25 m², pozyskano 21 fragmentów pochodzących z kilku naczyń. Obie odkryte koncentracje materiałów zaliczonych do kultury iwieńskiej należy łączyć z reliktaami krótkotrwałego obozowiska/obozowisk i pobytami niewielkich grup ludzkich.

Ryc. 269. Redecz Krukowy, stan. 20, woj. kujawsko-pomorskie. Rozkład materiału kultury iwieńskiej.

Fig.269. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of artefacts connected with the Iwno culture.

Osadnictwo kręgu trzcienieckiego

Źródła z tego poziomu chronologicznego reprezentowane są przez 364 fragmenty naczyń, pozyskanych głównie z warstwy kulturowej oraz jednego obiektu (ob. 35).

ANALIZA MATERIAŁU CERAMICZNEGO

Technologia

Cały zbiór poddano analizie technologiczno – stylistyczno – morfologicznej, stwierdzając występowanie głównie naczyń o powierzchni zewnętrznej gładkiej w liczbie 345 fragmentów, co stanowi 94,78% całego zbioru. Większość z nich miała starannie wykończone powierzchnie, z widocznymi na nich, charakterystycznymi także dla kultury trzcienieckiej (dalej KT), spękaniem rozchodzącymi się od wystającego tłucznia kamiennego (A. Gardawski 1959, s. 90–92). Pozostałe 19 fragmentów to naczynia o powierzchni chropowatej (5,22% zbioru).

Wśród fragmentów naczyń o powierzchniach zewnętrznych gładkich dominują barwy brunatne obu powierzchni (BF111) – 305 egzemplarzy. Kolejne 34 fragmenty pochodzą z naczyń o powierzchniach brunatnych zewnętrznych i szaro-czarnych wewnętrznych (BF121). Najmniej liczną grupę stanowią fragmenty o powierzchniach plamistych (BF331) – 3 egzemplarze.

W przypadku naczyń o powierzchni chropowatej także przeważają fragmenty o barwie brunatnej na obu powierzchniach (BF113) – 14 fragmentów, przy 5 o barwie brunatnej zewnętrznej i szaro-czarnej wewnętrznej (BF123).

Do schudzania masy ceramicznej, z której wykonywano naczynia, wykorzystywano przede wszystkim tłuczeń kamienny oraz piasek. Wyróżniono trzy grupy technologiczne w schudzaniu masy ceramicznej: w pierwszej – gr. A, dominującą rolę odgrywa gruby tłuczeń kamienny (receptura D1), który uzupełniany był średnim (receptura D12) lub średnim i drobnym tłuczniem (receptura D123). Grupa ta łącznie obejmuje 302 fragmenty z 82,97% udziałem w całym inwentarzu. Druga grupa – gr. B, to masa ceramiczna, gdzie dominuje średni tłuczeń kamienny z dodatkiem drobnego tłucznia (receptura D23) oraz z udziałem piasku (receptura D234), którą stwierdzono w 45 fragmentach (12,36% zbioru). Trzecią wyróżnioną grupę – gr. C, charakteryzuje użycie do schudzenia masy ceramicznej drobnego tłucznia w połączeniu z piaskiem (receptura D34), którą zarejestrowano w przypadku 17 fragmentów, stanowiących 4,67% zbioru.

Wydzielone grupy receptur masy ceramicznej można w przybliżeniu odnieść do grup technologicznych surowca ze stanowiska 1 w Polesiu i tak gr. A odpowiada grupom gt E, F, G i H z cyklu IIa, gr. B odpowiada gt L cyklu IIc, oraz gt G, natomiast naszą gr. C należy utożsamiać z cyklem Ib i grupą gt D (J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2011, s. 92–100).

Mikromorfologia

W analizowanym zbiorze wyróżniono tylko 16 fragmentów wylewów, pochodzących od 5–6 naczyń, oraz 2 fragmenty den. Opisu dokonano na podstawie typologii opracowanej dla materiałów KT z Polski Środkowej (P. Muzolf 2012).

Krawędzie wylewów – wydzielono wśród nich trzy podstawowe typy: A – nie pogrubione/proste, B – pogrubione i C – pocienione.

Typ A – reprezentowany jest przez 4 fragmenty, co stanowi 25 % wszystkich wylewów. Wystąpiła tylko jedna odmiana tego typu – o krawędziach zaokrąglonych (tablica 318: 4, 319: 4). Krawędzie wylewów formowane w ten sposób występują przez cały okres trwania KT, lecz zdecydowanie liczniej pojawiają się w fazie późnej i schyłkowej (P. Makarowicz 1997, s. 45, 52; H. Taras 1997, s. 84; J. Górski 2007, tabl. 22).

Typ B – krawędzie pogrubione obejmują 10 fragmentów, co stanowi 62,5% całego zbioru. Wylewy są delikatnie jednostronnie pogrubione i reprezentują odmianę B1a2 wylewów zaokrąglanych, i pochodzą od garnków. Pogrubione krawędzie wylewów są charakterystycznym elementem diagnostycznym dla materiałów KT w całym zasięgu ich występowania, na Lubelszczyźnie są rejestrowane w fazie wczesnoklasycznej i klasycznej (H. Taras 1997, s. 84), w kujawskiej enklawie KT dominacja pogrubionych krawędzi uwidacznia się w zespołach HT3, natomiast ich udział spada w HT4 i HT5 (P. Makarowicz 1997, s. 42, 45). Natomiast w Małopolsce krawędzie pogrubione dominują w tamtejszych zespołach A1 i A2, z mniejszym udziałem w zespołach A3, A4 i B (J. Górski 2007, tabl. 22).

Typ C – krawędzie pocieniane są najmniej licznym ich rodzajem i zarejestrowano tylko 2 fragmenty, prezentują wylewy odmiany C1 – o krawędzi zaokrąglonej. Pochodzą one najprawdopodobniej z garnka o gładkich powierzchniach (tablica 319: 3).

Dna – pozyskane dna reprezentują typ A i charakteryzują się prostym ukształtowaniem partii przydennej, odnotowano je przy garnkach.

Zdobnictwo

Fragmenty zdobione wystąpiły czterokrotnie i reprezentują trzy grupy wyróżnione przez J. Górskiego (2007).

Grupa I – jest to zdobnictwo przy pomocy pojedynczej listwy plastycznej – odmiana Ia, która wystąpiła na dwóch fragmentach.

Analogie do naczyń zaopatrzonych w listwy typów Ia rejestrujemy na wszystkich stanowiskach z klasycznej fazy KT w całym jej zasięgu. Na terenie Lubelszczyzny naczynia zdobione przy pomocy listwy odnotowujemy m.in. na stanowisku w Strzyżowie, pow. Hrubieszów (A. Gardawski 1959, tablica XL: 18). Na obszarze Polski środkowej wystąpiły na stanowiskach: Lutomiersk – Koziówki, stan. 3a-c (P. Muzolf 2012, ryc. 39: 3, 8, 9; 56: 2; 57: 3; 59: 5, 6, 9), Wrząca – Parcele, stan. 1 (P. Czepas, M. Olędzki 2007, tabl. III 11, VII: 5, 6), Łódź – Polesie, stan. 2 (R. Janiak, P. Zawilski 2006), Krzyżanówku, stan. 10 (P. Muzolf 2011) i szeregu kolejnych. Na Kujawach znajdujemy je w zespołach od HT1 do HT4, m.in.: w Pieckach, stan. 1, Żegotkach, stan. 3, Rybinach, stan. 17, Brześciu Kujawskim, stan. 5 i 24 (P. Makarowicz 1997, ryc. 1, 4, 6, 7 s. 35, 39–41), oraz na terenach podkrakowskich (J. Górski 2007). Naczynia z listwą odmiany Ia3 znamy natomiast m.in.: z Dubeczna, stan. 1, Kurzej, Kościńca, pow. Dubno (A. Gardawski 1959), Polesia, stan. 1 (J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2011, ryc. 2.23, 2.30), Lutomska-Koziówek, stan. 3a-c (P. Muzolf 2012, ryc. 54: 9; 56: 1; 70: 6). Pojedyncze listwy występują również w zespołach HT4 – Goszczewo, stan. 14, HT6 – Piecki, stan. 1 (P. Makarowicz 1997, ryc. 10: 6, 9, 10; 15: 1).

Grupa XV – reprezentowana jest przez zdobnictwo w formie żłobków poziomych i została odnotowana na dwóch fragmentach pochodzących z jednego naczynia (tablica 318: 3). Zdobnictwo takie odnotowywane jest na całym obszarze występowania kultury trzcinieckiej, głównie w jej fazie klasycznej (H. Taras 1995, P. Makarowicz 1997, J. Górski 2007).

Grupa XVIII – jest to zdobnictwo przy pomocy pionowych szerokich żłobków/kanelur w układzie pokrywającym cały brzusiec od przejścia w szyję po partię przydenną. W naszym przypadku odkryto trzy fragmenty zdobione w ten sposób (tablica 319: 5, 6). Kanelury występują w zespołach mogiłowych,

m.in. w Szczepidle, stan. 17 (P. Makarowicz 2016, ryc. 76), jak i późnotrzcinieckich w Krokorczykach, stan. 1 (H. Wiklak 1963) i Polesiu, stan. 1 (J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2011).

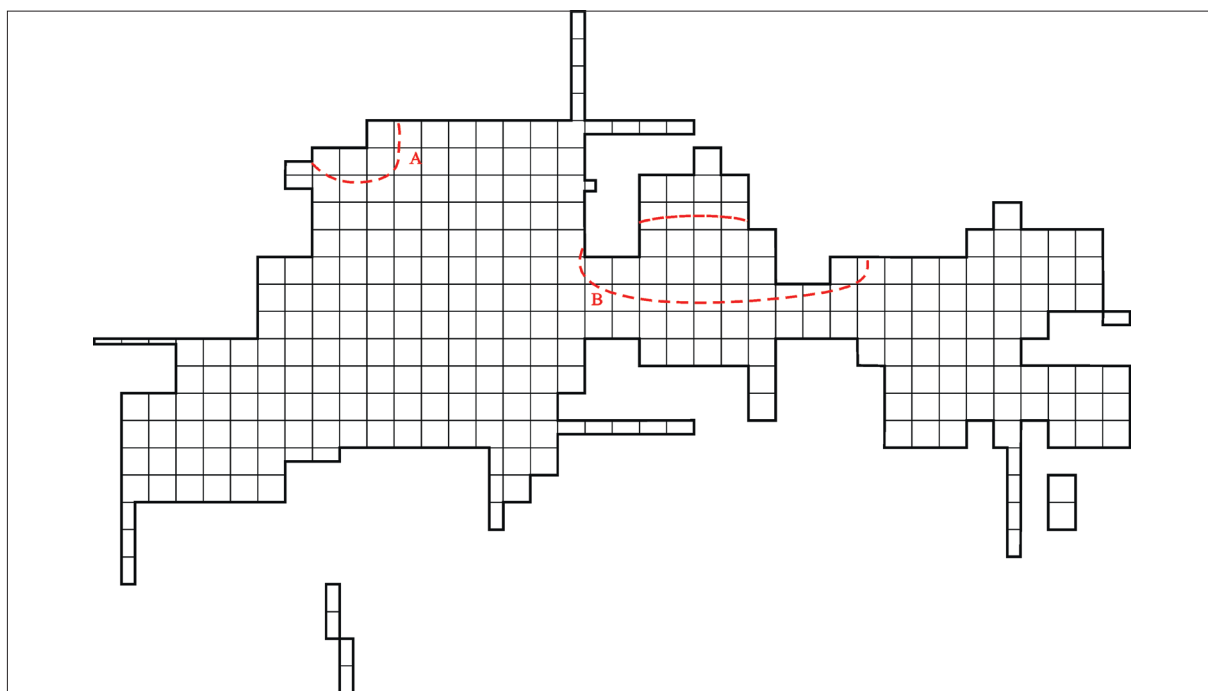
Makromorfologia

W pozyskany zespół z Redcza Krukowego udało się zrekonstruować jedynie dwie formy w postaci garnka i misy.

Garnek – należy do grupy G111 (wg P. Muzolf 2012) i jest to naczynia trójelementowe, łagodnie profilowane. Nasz egzemplarz posiada gładkie powierzchnie o barwie brunatnej, na domieszkę schudzącą składa się gruby tłuczeń kamienny z dodatkiem średniego (receptura D12). Naczynie ma wylew lekko pogrubiony, zaokrąglony (ryc. 318: 9). Analogie odnajdujemy na Lubelszczyźnie w fazie późnej, m.in. na stanowisku 5 w Hrubieszowie-Pogórze (H. Taras 1997, ryc. 2: 13).

W tej grupie należy także wspomnieć o fragmentach naczyń o powierzchni chropowatej, które przynależą także do garnków o profilu esowatym. Występują one w kulturze trzcinieckiej, głównie w jej fazie późnej, oraz nagminnie w zespołach łużyckich pól popielnicowych. W przypadku naszego stanowiska mamy problem z przypisaniem kulturowym tychże naczyń, gdyż wystąpiły one w jednym obszarze penetrowanych przez obie te jednostki kulturowe.

Misa – odkryto 2 egzemplarze, które reprezentują typ M32 (wg P. Muzolf 2012), jest to także forma trójelementowa. Jedna posiada gładkie powierzchnie barwy brunatnej, zaopatrzona w wylew zaokrąglony, prosty. Domieszkę schudzącą masę ceramiczną stanowi średni tłuczeń kamienny (D2) o barwie różowawej (tablica 318: 8). Druga misa posiada zdobienie w postaci kanelur pokrywających brzusiec naczynia. Misy tego typu odkrywano na stanowiskach przeważnie z późnych faz kultury trzcinieckiej ale również na stanowiskach kultury mogiłowej, np. w Szczepidle, stan. 17 (P. Makarowicz 2016, ryc. 65), lecz takie formy określane są tam jako wazy i posiadają zdobnictwo w postaci kanelur.

Ryc. 270. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Strefy występowania materiałów kultury trzcinieckiej.

Fig. 270. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of artefacts connected with the Trzciniec culture.

PODSUMOWANIE

Omówiony powyżej materiał źródłowy został pozyskany, jak pisaliśmy wcześniej, jedynie z warstwy kulturowej. Wystąpił on w dwóch koncentracjach (A i B) oddalonych od siebie o około 45 metrów (ryc. 270). Koncentracja A, o powierzchni około 100 m², usytuowana jest w południowo-zachodnim narożniku wykopu i ma kontynuację poza granicą terenu badanego. W tym skupisku wystąpiły dwa zrekonstruowane naczynia w formie misy i garnka. Koncentracja B, gdzie materiały wystąpiły na powierzchni około 400 m², zlokalizowana jest w centralnej strefie stanowiska i być może ma swoją kontynuację w stronę południową poza granice wykopu.

Na podstawie przeprowadzonej analizy technologiczno-stylistycznej omawiany poziom chronologiczny należy wiązać głównie z późną fazą kultury trzcinieckiej, na którą składają się horyzonty HT4, HT5 i HT6 i datować w latach 1650–1300 BC (P. Makarowicz 1997, ryc. 19). Przesłankami za takim datowaniem jest występowanie głównie gładkich naczyń, oraz pojedynczych fragmentów zdobionych kanelurami grupy XVIII. Obecność pojedynczych ułamków ornamentowanych w klasyczny sposób, czyli zwielokrotnionymi liniami rytymi, listwą plastyczną, mogą wskazywać, iż możemy mieć tu także do czynienia z śladem osadnictwa z fazy klasycznej.

Pozostałości osadnictwa zaliczonego do kultury trzcinieckiej ze względu na szczupłość bazy źródłowej możemy rozpatrywać jako relikty krótkotrwałego obozowiska.

Osadnictwo kręgu mogiłowego

Do kręgu mogiłowego przypisano 147 fragmentów naczyń pozyskanych wyłącznie z warstwy kulturowej, z obszaru o powierzchni około 600 m² (ryc. 271).

ANALIZA MATERIAŁU CERAMICZNEGO

W analizowanym zbiorze wystąpiły głównie naczynia o powierzchniach gładkich – 143 fragmenty. Mają one powierzchnie zewnętrzną o barwie brunatnej – 123 fragmenty. Natomiast wśród powierzchni wewnętrznych wyróżniono 24 fragmenty o barwie brunatnej (BF111) oraz 99 z dominującą szaro-czarną (BF121). Cztery ułamki mają barwę plamistą zewnętrzną i czarną wewnętrzną (BF321). Pięć fragmentów ma powierzchnię szorstką, o barwie brunatnej zewnętrznej i szaro-czarnej wewnętrznej (BF122).

Do schudzania masy ceramicznej używano głównie domieszki w postaci średniego i drobnego tłucznia kamiennego (receptura D23) – 60 fragmentów oraz grubego i średniego tłucznia (receptura D12) – 58 fragmentów. Mniejsze znacznie mają receptury oparte na domieszce schudzającej w postaci średniego i drobnego tłucznia z dodatkiem piasku (D234) – 6 fragmentów, drobnego tłucznia z piaskiem (D34) – 12 ułamków, oraz grubego, średniego i drobnego tłucznia (D123) – 11 fragmentów. Jednak należy zauważyć, że przy wytwarzaniu naczyń używano niewielkiej ilości domieszki, co stwarza wrażenie iż ceramika jest „tłusta”.

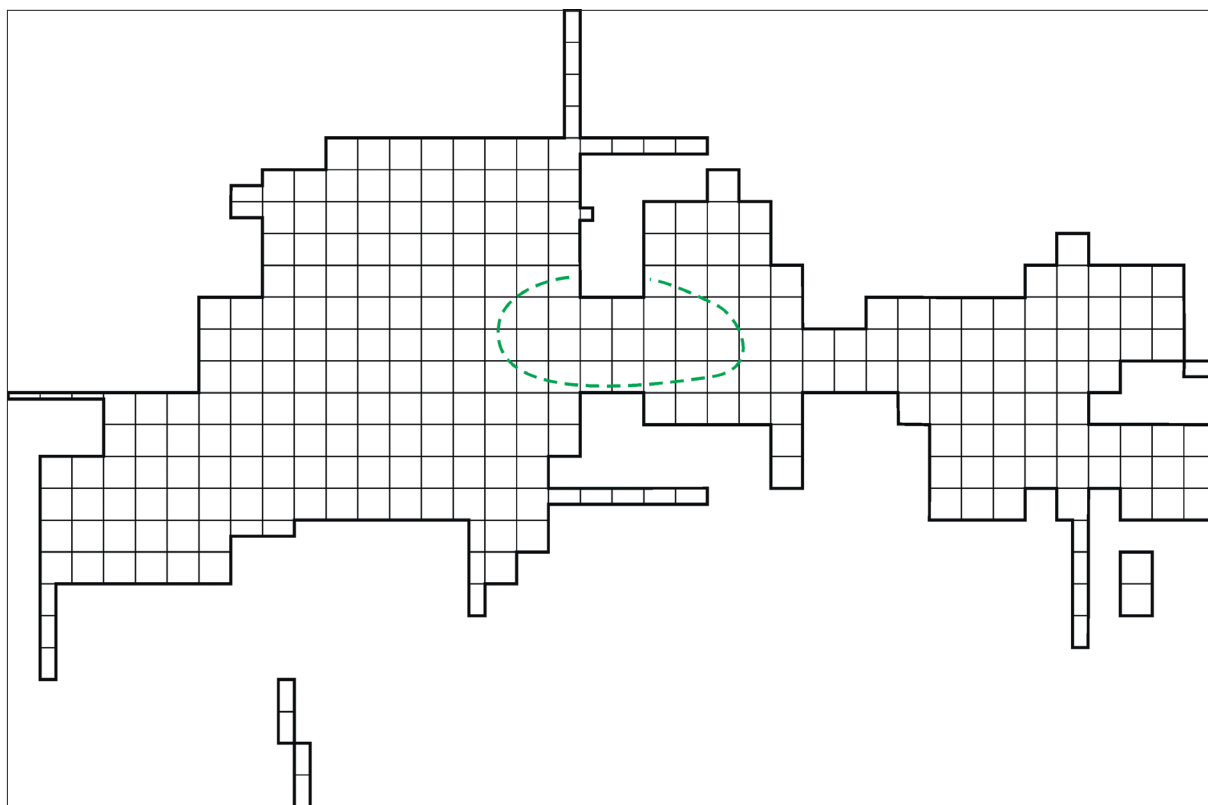
Mikromorfologia

W pozyskanym zbiorze odnotowano 5 wylewów, które należą do typu A o zaokrąglonych krawędziach (ryc. 319:1–4) i przynależą do garnków. Nie stwierdzono żadnego fragmentu dna.

Zdobnictwo

Fragmenty zdobione wystąpiły sporadycznie, a głównym elementem jest pozioma listwa w dwóch odmianach: Ia – gładkiej, którą odnotowano 2 razy (ryc.319:3, 4) oraz Ib – listwa zdobiona odciskami paznokciowymi, która wystąpiła 3 razy (ryc. 319:6, 7). Naczynia zdobione przy pomocy drugiego typu listwy odnajdujemy np. w Słopanowie (E. Kłosińska 1997, tabl. LXII: 1; LXIII: 1, 2), a także na stanowiskach gdzie występują materiały o cechach mogiłowych z materiałami KT np. Borek, stan. 1 (E. Kłosińska 1997, tabl. X: 6), Kurza, stan. 3 (E. Kłosińska 1997, tabl. XLII: 1), Opoki, stan. 7 (P. Makarowicz 1997, ryc. 12: 7) oraz łączonych z późnymi fazami kultury unietyckiej np. Bruszczewo, stan. 5 (P. Silska 2012, ryc. 61: 1–4). Obie odmiany wystąpiły na garnkach, lecz są one lokalizowane w innych strefach naczyń. Odmiana Ia zlokalizowana jest pod krawędzią, natomiast odmiana Ib, jest umieszczona na górnej części brzuśca. Kolejnym motywem zdobniczym są pionowo ryte żłobki, które odnotowano w jednym przypadku (ryc. 319:5). Analogiczne naczynia odnotowano na stanowisku zaliczanym do kultury mogiłowej w Szczepidle 17 (P. Makarowicz 2016). Ostatnim wyróżnionym motywem jest guz wypychany zlokalizowany na załamie brzuśca naczyń w formie wazy (ryc. 319:7).

Za swego rodzaju ornament można uznać obmazywanie powierzchni zewnętrznej przy pomocy wiechcia/trawy(?) na miękkiej glinie i jej zagładzanie. Ten sposób odnotowano na 35 fragmentach, pochodzących zapewne z jednego naczynia w formie garnka. Ten styl zdobnictwa można przyrównać do ornamentyki pseudotekstylnej, a pojemniki zdobione w taki sposób pojawiają się w materiałach zachodniopolskiej grupy kultury mogiłowej, np. Brodnia (E. Kłosińska 1997, tabl. XVII: 8), Szczec-

Ryc. 271. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Strefy występowania materiałów kręgu mogiłowego.

Fig.271. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Zones with artefacts of the Tumulus cultural circle.

pidle 17 (P. Makarowicz 2017, ryc. 77; 117:1), ale również na osadzie obronnej w Bruszczewie (P. Siłska 2012, ryc. 56: 1, 3; 119; 120) wiązanej z późną fazą kultury unietyckiej, gdzie widoczne są wpływy kultury wietrzowskiej, bez elementów mogiłowych (P. Siłska 2012, s. 238).

Makromorfologia

W pozyskanym zbiorze udało się odnotować jedynie fragmenty garnków zaopatrzonych w listwy i zdobnictwo pseudotekstylne. Takie naczynia odkrywane były na stanowiskach wiązanych z osadnictwem mogiłowym, np. Słopanowo, Kurza, Luboń (E. Kłosińska 1997, tabl. XLII:1; XLV:3; LXXIII:1), czy stanowiskach związanych z materiałami wietrzowsko-unietyckimi np. Biskupice (E. Kłosińska 1997, P. Muzolf 2018 w druku), Bruszczewo (P. Siłska 2012).

Inne zabytki gliniane

Poza fragmentami naczyń do tego poziomu można zaliczyć szpulkę glinianą o średnicy około 3 cm i wysokości 2,5 cm (ryc. 319:8).

PODSUMOWANIE

Powyżej przedstawione materiały koncentrują się w centralnej części stanowiska i są świadectwem krótkotrwałej bytności ludności z kręgu mogiłowego. Na podstawie analogii form naczyń i zdobnictwa nasze materiały można datować na czas XVII–XVI w. p.n.e.

Osadnictwo z okresu łuzyckich pól popielnicowych

Do poziomu osadniczego wiązanego z kulturą łuzycką zaliczono 1562 fragmenty naczyń, które poddano analizie technologicznej i morfologicznej (tabela 102). Dokonano także planigrafii materiałów ceramicznych w celu uchwycenia stref ich występowania na obszarze objętym wykopem badawczym (ryc. 272).

ANALIZA MATERIAŁU CERAMICZNEGO

Przejdźmy do omówienia odkrytych na stanowisku materiałów pod względem technologii oraz wyróżnionych morfogrúp naczyń. W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele klasyfikacji naczyń kultury łuzyckiej, m.in. D. Durczewskiego (1939–1948), J. Miśkiewicza (1968), R. Mikłaszewskiej-Balcer, J. Miśkiewicza (1968), M. Kaczmarka (2002), czy J. Żychlińskiej (2013). Niestety w przypadku inwentarza z Redcza Krukowego wykorzystanie tych klasyfikacji mija się w zasadzie z celem, ze względu na znaczny stopień rozdrobnienia omawianych materiałów. Dlatego poniżej omawiamy zidentyfikowane formy naczyń w ramach ogólnie wyróżnianych w literaturze morfogrúp.

Garnki (G). Do tej morfogrupy zaliczono 376 fragmentów, co stanowi 24,1% całego analizowanego zbioru. Wśród nich zdecydowanie przeważają fragmenty o chropowatej powierzchni zewnętrznej (F3), o barwie brunatnej (B1), przy zróżnicowanej barwie powierzchni wewnętrznych (tabela 102). Chropowacenie obejmuje prawie całe naczynia, poczynając od krawędzi wylewu, z wyjątkiem pasa ponad dnem, który jest wygładzany. Stwierdzono jedynie nieliczne garnki o powierzchniach wygładzanych z kategorii F1.

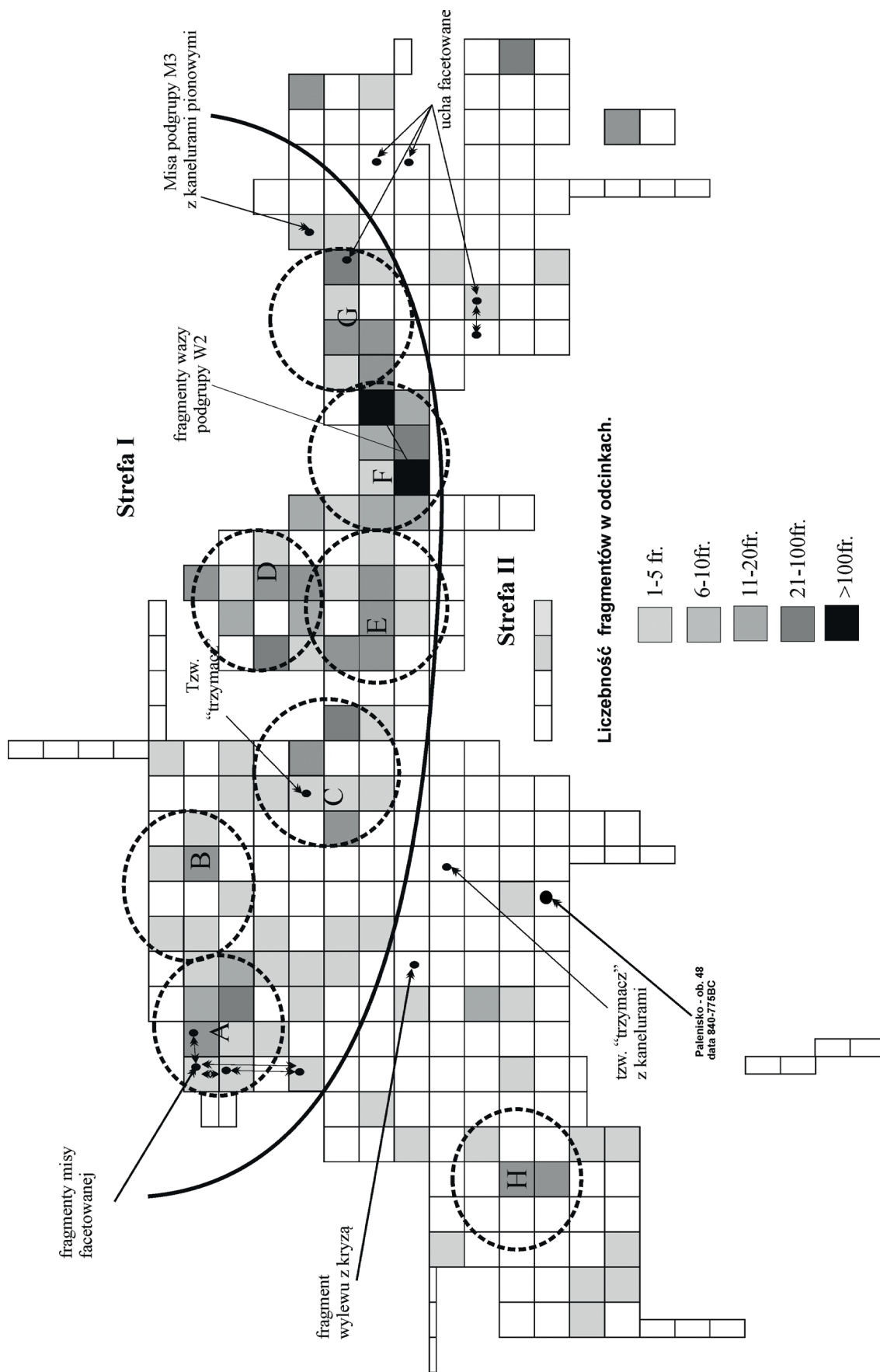

Fig.272. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of the Lusatian urn field artefacts.

Ryc. 272. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Rozkład przestrzenny źródeł lużyckich pól popielnicowych.

Masę ceramiczną użytą do wytwarzania garnków najczęściej schudzano domieszką w recepturze D123, obejmującą 66,0% zespołu, 16,1% charakteryzowało się domieszką typu D234 (drobniejszą tłucznia kamiennego z dodatkiem piasku), a 11,8% domieszką D12, czyli bardzo grubą, wyłącznie w postaci tłucznia kamiennego. Inne receptury są spotykane sporadycznie. Nie stwierdzono żadnego zdobnictwa w postaci rytów, czy też guzów.

Są to zazwyczaj garnki podgrupy G3 o esowatym profilu (tablica 320: 2–5). Być może od garnka pochodzi fragment dna z pojedynczym otworem w centrum (tablica 322: 13). Takie naczynia, zazwyczaj właśnie garnki, uznaje się za składnik reaktorów do wytopu dziegiu.

Wazy (W). Do grupy waz zaliczono 783 fragmenty, co stanowi 50,1% zbioru. Trudno jednoznacznie stwierdzić jaki procent waz posiada jedynie fakturę gładką powierzchni zewnętrznych – F1, a ile gładko–chropowatą (F3f), aczkolwiek występowanie egzemplarzy w obu odmianach stwierdzono bez wątpliwości. Domieszki schudzające masę ceramiczną, z jakich je wykonywano, są zróżnicowane, tym niemniej przeważa receptura D123, podobnie jak w garnkach oraz D213.

Udział frekwencji tej morfogrupy w całym zespole wydaje się być znacznie zawyżony, co jest spowodowane silnym rozdrobieniem materiału, gdyż przykładowo z odcinka 211 pochodzi około 200 fragmentów, a z odc. 298 około 170 kolejnych, najpewniej z tej samej wazy. Daje to łącznie blisko 400 fragmentów z jednego naczynia, co umożliwiło rysunkową rekonstrukcję wazy z podgrupy W2 o łagodnie profilowanym (wyoblonym), dwustożkowatym brzuścu z chropowatą dolną partią i dnem uformowanym w stopkę (tablica 320: 1).

Ze względu na silne rozdrobienie materiału nie jesteśmy w stanie, w przypadku wielu fragmentów, jednoznacznie określić z jakimi odmianami waz mamy do czynienia. Niewątpliwie dysponujemy fragmentami waz podgrupy W3, czyli z brzuścem baniastym, o pionowych lub stożkowatych szyjach (tablica 321: 1, 3, 4) i najpewniej z tzw. trzymaczami sytuowanymi na dolnej części brzuśca (tablica 320: 10, 11). Pojedynczy fragment wskazuje również, że w zbiorze najpewniej mamy także do czynienia z wazami podgrupy W4, o wylewie w formie kryzy (tablica 321: 7). Zdobnictwo waz jest bardzo ubogie, gdyż ujawniono jedynie pojedyncze fragmenty z wątkami kanelowanymi w układach: skośnych (tablica 320: 6), poziomych (tablica 320: 7, 8; 321: 6) i łukowatych (tablica 320: 9) oraz nalepiane guzy/trzymacze (tablica 320: 10, 11).

Kubki/dzbanki (K/D) i czerpaki (C). Fragmenty identyfikowane jako pochodzące z kubków/dzbanków to podgrupa K3 licząca jedynie 18 sztuk obejmująca 1,2% całości zbioru, a czerpaki półkuliste(?) typu C1 i kubki K1 (z 60 fragmentami) stanowią 3,8%. Razem stanowi to 5,0% całego inwentarza. Należy jednak brać pod uwagę także możliwość, iż w tzw. naczyniach innych, kryją się kolejne fragmenty z analogicznych form. Barwa tych naczyń jest zróżnicowana i obejmuje ułamki o powierzchniach brunatnych po czernione, ale ze względu na nieliczność tego zbioru nie będziemy tutaj podawać wyliczeń procentowych. Nie ulega też wątpliwości, że do schudzania masy ceramicznej tych form wykorzystywano głównie drobny tłuczeń i piasek receptury D34 i sam piasek receptury D4. Na szczególną uwagę zasługują w tym zbiorze ucha o przekroju trójkątnym pochodzące z kubków/dzbanów (tablica 322: 4, 6). Kubki z podgrupy K3 zaopatrzone są w ucha taśmowate, mocowane równo z krawędzią (tablica 321: 14, 15) lub też poniżej (tablica 321: 16).

Misy (M). W zespole wyróżniono 22 fragmenty mis, co stanowi 1,4% zbioru. W wśród nich jednoznacznie zidentyfikowano misy półkuliste podgrupy M1, pozbawione zdobnictwa (tablica 321: 8, 10; 322: 2, 3). Natomiast wśród mis podgrupy M2 wyróżniono dwie ich odmiany. Pierwsza z nich – o zachylnym do wnętrza wylewie, reprezentowana jest przez szczególnie interesujący okaz zdobiony facetowaniem poziomym (tablica 321: 12), kolejne natomiast pozbawione są zdobnictwa (tablica 321: 11; 322: 1). Druga odmiana mis – M2, to formy z pionowo ustawioną górną częścią brzuśca (tablica 321: 9). Najstarszym chronologicznie egzemplarzem jest pojedynczy

okaz misy z podgrupy M3 – o wychylonym wylewie, zdobionej na brzuścu pionowymi kanelurami (tablica 322: 7). Powierzchnie zewnętrzne tych naczyń są silnie wygładzane i posiadają barwy od brunatnych do czarnych. Zazwyczaj wykonywano je, podobnie jak kubki, z surowca o drobnej domieszce, w recepturach D34 i D4.

Podsumowując, należy stwierdzić, że naczynia wszystkich morfogrów mają w zdecydowanej przewadze zewnętrzną powierzchnię barwy brunatnej (B1) – 55,9% zbioru. Na drugiej pozycji występują formy o powierzchniach plamistych (B3) – 31,6%, a dopiero na trzecim miejscu odnotowujemy naczynia o powierzchniach czarno-szarych (B2) z 12,5% udziałem.

Niezwykle interesującym stwierdzeniem jest brak w analizowanym materiale kilku form ceramicznych oraz bogatszego zdobnictwa w wielu wątkach, w tym zwłaszcza z elementami plastycznymi, m.in. różnorodnych guzów podkrawędnych/przykrawędnych w odniesieniu do garnków. Wśród form naczyń brak możliwości identyfikacji garnków z podgrup G1 – G2 i szeregu form z innych morfogrów. Brak także, tak często spotykanych na wielu innych stanowiskach (aczkolwiek nie na wszystkich), charakterystycznych talerzy-podkładek oraz form sitowatych.

Najważniejszą kwestią po analizie form naczyń i jego zdobnictwa jest odpowiedź na pytanie, czy są to materiały homogeniczne, czy też zróżnicowane czasowo. I tutaj natrafiamy na duży problem, gdyż przy obecności kilku elementów charakterystycznych nie jesteśmy w stanie odpowiedzieć, czy wszystkie one przynależą i wyznaczają jedną fazę osadniczą, czy też pochodzą z kilku. Obecność takich form charakterystycznych, jak m.in.: misa zdobiona pionowymi kanelurami, czy też kolejna misa z facetowaną częścią przykrawędną, ucha o przekroju trójkątnym, trzymacz zdobiony łukowatymi kanelurami, wazy podgrupy W4, itd. pozwala stwierdzić, że właściwie wszystkie te elementy mogą występować wspólnie, ze względu na ogólne ich datowanie spotykane są na innych stanowiskach. Niewątpliwie misę profilowaną, zdobioną pionowymi kanelurami możemy uznać za element najstarszy w omawianym inwentarzu, której mogą towarzyszyć formy garnków o powierzchniach chropowatych, jak i wazy o chropowatej dolnej części brzuśca, w tym dwustożkowe. Jednak w zbiorze nie odnotowano właściwie form ostroprofilowanych, charakterystycznych dla tzw. stylu uradzkiego, datowanego w ramach IVEB. Misę z facetowanym wylewem oraz ucha o przekroju trójkątnym (facetowane) niewątpliwie należy rozpatrywać razem i mogą one wyznaczać etap młodszego osadnictwa na stanowisku, być może wraz z trzymaczem zdobionym łukowatymi kanelurami, jednakże również te elementy znajdują swoje analogie datowane od HaA1 po HaB, o czym szerzej poniżej. Należy zwrócić uwagę na stronę ornamentacyjną pozyskanych fragmentów naczyń. Odnotowano tylko nieliczne przykłady form zdobionych wątkami w postaci skośnych facet lub kanelur, tak charakterystycznych dla wielu obszarów łużyckich pól popielnicowych, z datowaniem w ramach 2 połowy III i IVEB, nie mówiąc już o zdobnictwie guzowym. Brak również kolejnych charakterystycznych motywów zdobniczych budowanych w oparciu o złożone układy kanelur wąskich, które są generalnie przypisywane do późnych etapów epoki brązu. W tym kontekście wspomnieć należy, że w omawianym inwentarzu brak także silnie profilowanych form kubków i czerpaków z bogatym zdobnictwem charakterystycznym dla tegoż okresu. Nie ujawniono żadnych fragmentów ornamentowanych złożonymi wątkami rytymi, które mogłyby wskazywać na istnienie osadnictwa z przełomu HaB2–3 (VEB) i HaC. Brak również w omawianym zbiorze kolejnych elementów uznawanych za młodsze w ciągu rozwojowym łużyckich pól popielnicowych z obszaru Kujaw, m.in. zdobnictwa paznokciowego, nacinania krawędzi, elementów plastycznych (akcenty na krawędzi), pełnego chropowacenia garnków po samo dno, pogrubiania krawędzi itd.

WYZNACZENIE FAZ OSADNICZYCH Z DOBY ŁUŻYCKICH

PÓL POPIELNICOWYCH – CHRONOLOGIA

W przypadku chronologii interesującego nas okresu przyjmujemy datowania absolutne w ujęciu zaproponowanym przez M. Trachsela (2004, s. 316 i n.).

Koniec BrD – ok. 1200BC

Okres halsztacki HaA1 – 1200–1150BC

HaA2 – 1150–1100BC

HaB1 – 1100–1000BC

HaB2 – 1000–900BC

HaB3 – 900–810/800BC

W korelacji z tradycyjnym podziałem Kostrzewski/Jażdżewski dokonany przez M. Gedla wygląda to następująco:

III okres epoki brązu = BrD – HaA1 (1370 – 1150BC)

IV okres epoki brązu = HaA2-HaB1 (1150 – 1000BC)

V okres epoki brązu = HaB2-HaB3 (1000 – 810/800BC)

Faza I – łużyckie pola popielnicowe – III/IV – IVEB (HaA1/HaA2 – HaB1)

Faza Ia – uznajemy, że do pierwszej fazy osadnictwa wiążanego z tym poziomem chronologicznym w pierwszym rzędzie należy zaliczyć misy profilowane z podgrupy M3, zwłaszcza egzemplarz zdobiony pionowymi kanelurami (tablica 322: 7). Formy tego typu i z takim zdobnictwem, jak i innymi wątkami lub też jego pozbawione, jednoznacznie są sytuowane już w IIIEB. Znajdujemy ich starsze odpowiedniki m.in. w inwentarzu osady zaliczonej do kultury mogiłowej na stanowisku 17 w Szczepidle, z datowaniem w przedziale 1330–1230BC (P. Makarowicz 2016, s. 176–178, ryc. 64: 1(39), 146), jak i na osadach kultury trzcinieckiej, m.in. z Lutomiarska – Koziówek, stan. 3a-c (P. Muzolf 2012, ryc. 45: 2, 4), czy też w grobie grupy konstantynowskiej z tzw. fazy łódzkiej. Analogie zaliczane do osadnictwa „łużyckiego” z obszaru Kujaw pochodzą z takich stanowisk, jak: Zgłowiączka, stan. 3, Sławsko Wielkie, stan. 12, itd., i są datowane w ramach BrD – HaA1 (M. Ignaczak 2002, ryc. 31: 6, 8, 16, 17; 33: 3, 6; 34: 7; 62). Licznie notujemy je również na cmentarzyskach łużyckich, m.in.: w Byszewach, stan. 3 (U. Bugaj 2012, ryc. 3: 4, 6; 4: 2 ;i n.), Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXVI: 7, 9 i n.), Błoniu (V. Lis 1986, tabl. I: 8, 13, 15 i n.) Lutomiarsku – Wrzącej, stan. 1 i Mastkach, stan. 2 (B. Muzolf 2017, s. 153, ryc. 38: 5, 65: 4). Podsumowując, obecność takich mis, zwłaszcza zdobionych pionowymi kanelurami, zdaje się wyznaczać początki osadnictwa związanego z łużyckimi polami popielnicowymi na stanowisku w Redczu Krukowym (faza Ia) lub też schyłek osadnictwa mogiłowego, albo też jest to wynik przeżywania się jeszcze elementów wywodzących się z kręgu trzcinieckiego w dobie łużyckich pól popielnicowych. Do tej podfazy należy także zaliczyć fragmenty garnków o esowatych profilach i wygładzonych powierzchniach oraz o powierzchniach chropowaconych od samej góry, ale z wygładzonym pasem ponad dnem (tablica 320: 2, 4, 5). Sytuacja komplikuje się w przypadku próby zaliczenia do tej fazy fragmentów waz i innych drobniejszych form. Nie można wykluczyć, że z tym poziomem należy łączyć także fragmenty waz zdobionych skośnymi i łukowatymi kanelurami (tablica 320: 6, 9) oraz być może trzymacz zdobiony kanelurami łukowatymi, o czym więcej poniżej (tablica 320: 10).

Faza Ib – najpewniej do młodszego etapu osadnictwa należy zaliczyć kilka charakterystycznych form mis, kubków/dzbanków i waz. Wśród mis jest to egzemplarz o czernionej powierzchni z zachylonym do wnętrza wylewem z podgrupy M2 i facetowanej partii przykrawędnej (tablica 321: 12). Brak odpowiedników takich form w publikowanych materiałach wielkopolskich M. Kaczmarcka (2002), K. Szamałka (2009) jak i kujawskich M. Ignaczaka (2002). Analogie znajdujemy natomiast

na południu Polski i w materiałach zakarpaccich. Analogiczne misy odkryto na stanowiskach w Krakowie-Mogile i Krakowie-Pleszowie, gdzie są uznawane za wynik importu, lub też powstały w wyniku inspiracji wypływających z kręgu środkowodunajskiej grupy pól popielnicowych i kultury Belegis II, z datowaniem w obszarze zakarpaccim w ramach HaA i trwaniem w fazie HaB (M. S. Przybyła 2005a, s. 229, Abb. 2: 1, 3, 7). O takiej samej chronologii są niewątpliwie również fragmenty uch o trójkątnym przekroju od kubków podgrupy K3. Dwa znalezione ucha i najpewniej nasada kolejnego, zdobionego kanelurami oraz inne cienkościenne fragmenty tej kategorii naczyń zostały wykonane z masy ceramicznej z domieszką drobnego piasku w recepturze D4 (tablica 322: 4, 5, 6). Cechą charakterystyczną wzmiankowanych uch jest ich forma, dość rzadka w zespołach pochodzących z obszaru Polski, natomiast często występujące wśród materiałów o pochodzeniu południowym, a ich analogie znajdujemy m.in. w kulturze Czaka, z datowaniem od przełomu BrD/HaA1 po HaA1 (V. Nemejcova-Pavukova 1986, Abb. 15: 6, 7, 10). Występują także przy kubkach we wczesnej fazie środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych, jak i przy czerpakach typu welatyckiego (M. S. Przybyła 2005b, s. 146, tabl. V: 3, 6, 9, 10). Na cmentarzysku w Kietrze brak ich w grobach wczesnołużyckich, natomiast pojawiają się w datowanych w ramach IVEB (HaA2-HaB1), m.in. przy kubku i misie w gr. 1267 oraz przy kolejnym kubku z gr. 736 i czerpaku z gr. 745, z uwagą autora, że ich obecność jednoznacznie wskazuje na wpływ z południowych Moraw (M. Gedl 1989, s. 19–20, tabl.: XXXVIII: 2, 5; LXXVII: 9, 10). Analogiczne ucha odnajdujemy także w materiałach zachodniowielkopolskich, o czym świadczy zestawienie zdobnictwa partii przyusznych w opracowaniu M. Kaczmarka, aczkolwiek bez głębszego omówienia tego elementu i bez prezentacji naczyń, z wyjątkiem modeli w klasyfikacji dzbanów (M. Kaczmarek 2002, ryc. 7 – D14?; 27: 1, 2, 4, 5). Autor określa je mianem facetowanych i odnosi do tzw. stylu uradzkiego, z datowaniem w ramach IVEB (tamże, s. 69). Nie odnotowano ich występowania w pracy dotyczącej genezy „kultury łużyckiej” w strefie Kujaw (M. Ignaczak 2002), jak i na Pojezierzu Wielkopolskim (K. Szamałek 2009).

Kolejną wyróżnioną formą są fragmenty półkulistych czerpaków o powierzchniach barwy plamistej, jak i czarnej, z których najpewniej pochodzą fragmenty niewielkich wklęsłych den (tablica 322: 8). Datowanie tychże form pozbawionych ornamentyki jest trudne ze względu na ich małą czułość chronologiczną i mogą być datowane w szerokich ramach chronologicznych.

Pojedynczym znaleziskiem jest fragment niewątpliwie wazy z podgrupy W3, o zachowanym wydatnym, szerokim guzie/trzymaczu, otoczonym od góry łukowatymi kanelurami (tablica 320: 10). Wydaje się, że bliską analogią może być tutaj waza zawierająca oba te elementy, odkryta na małopolskiej osadzie w Warzycach, stan. 17 (S. Czopek, W. Poradyło 2008, s. 149, 156, ryc. 120). Zdaniem autorów nawiązuje ona wyraźnie do typowych naczyń zakarpacciej kultury kujatyckiej, z datowaniem od okresu BrD po HaA włącznie (tamże, s. 161). Również pojedynczym znaleziskiem jest kolejny guz/trzymacz odlepiony od ścianki naczynia, pozbawiony zdobnictwa (tablica 320: 11). Na cmentarzysku w Kietrze, w grobach datowanych na IVEB (HaA1-HaA2), takie formy trzymaczy towarzyszą kilku wazom dwustożkowatym, które są uważane za typowe dla Śląska z tego okresu (M. Gedl 1989, s. 15, tabl. XIX: 11; XXIV: 12; LVI: 13; LVII: 6). Trzymacze znajdują także szereg odpowiedników w grupie górnośląsko-małopolskiej. Wśród materiałów kujawskich publikowanych przez M. Ignaczaka form wazowatych z tym elementem nie odnajdujemy (M. Ignaczak 2002, s. 36, 40, ryc. 6–7), podobnie jak w analizowanych zespołach zachodniowielkopolskich z epoki brązu (M. Kaczmarek 2002). Z punktu widzenia materiałów grupy środkowopolskiej KŁ należy stwierdzić, że takie trzymacze generalnie również nie są obecne (Z. Kaszewski 1975). W takiej sytuacji odnotowanie takich elementów plastycznych w Redczu Krukowym wskazuje na ich wyjątkowość i obcość w tym środowisku, a tym samym należy je uznać jako kolejny przykład (obok misy facetowanej i uch) wywodzony generalnie

z południa i południowego-zachodu, który jest charakterystyczny dla ugrupowań łużyckich pól popielnicowych z tamtego rejonu.

W przypadku dwóch fragmentów krawędzi mamy niewątpliwie do czynienia z wylewami waz należących do podgrupy W4, w postaci dookolnej kryzy (tablica 321: 7). Zapewne również z wazy tej podgrupy pochodzi kilka fragmentów szyjki zdobionej od jej podstawy dookolnymi kanelurami. Tak zdobione wazy W4 mają ponownie ścisłe analogie na południu Polski, m.in. z Krakowa-Pleszowa i Krakowa-Zasławic, oraz na obszarach zakarpaccich w kulturze Belegis II, z datowaniem w ramach schyłku III EB i w IVEB (M. S. Przybyła 2005a, Abb. 4:1,3; 2005b, tabl. III: 1, 4, 5, 6, 7 i n.). Ogólnie wazy W4 w najliczniej występują na cmentarzyskach i osadach Polski Środkowej, w zespołach datowanych w ramach 2 połowy III EB i w IVEB (B. Muzolf 2012, 2015, 2017).

Wszystkie powyższe materiały jednoznacznie wskazują, że fazę Ib osadnictwa należy generalnie datować w ramach IVEB, czyli na HaA2-HaB1, z możliwością przechodzenia do VEB (HaB2-HaB3). Takiemu datowaniu nie przeczą także przedmioty metalowe odkryte w warstwie kulturowej w postaci szpili typu Pleszów, grotu strzały i fragmentu grotu oszczepu, sierpa oraz noża, o których to wyrobach piszemy w innym miejscu tej pracy.

Faza II

Na istnienie jeszcze jednego poziomu chronologicznego, który należy wiązać z łużyckimi polami popielnicowymi, wskazuje odkryty na stanowisku obiekt w postaci ogniska (ob. 48, odc. 109). Niestety nie pozyskano z niego żadnych materiałów ceramicznych, natomiast pobrano z niego węgle drzewne do datowania C-14 (P. Papiernik 2012, s. 195). Uzyskana data wskazuje, że było ono użytkowane najpewniej w ramach V okresu brązu, z datami bezwzględными przy 68,2% wynoszącymi 840–775BC (Lod-1718, 2630±50), co wskazywałoby na schyłek VEB (HaB3) i początki HaC. Niestety dla tak wyznaczonego poziomu chronologicznego nie odnajdujemy wśród materiałów ceramicznych żadnego elementu charakterystycznego, który można do niego jednoznacznie przypisać. Aczkolwiek nie można wykluczyć, że data jest nieco odmłodzona i palenisko przynależy do fazy Ib. Najpewniej mamy w tym przypadku do czynienia z epizodem osadniczym związanym z gospodarczym wykorzystywaniem terenu, może o charakterze hodowlano-pasterskim.

Rozplanowanie przestrzenne osadnictwa łużyckich pól popielnicowych

Znaczne trudności w przeprowadzeniu analizy rozplanowania przestrzennego osadnictwa tego poziomu chronologicznego wynikają z faktu w zasadzie braku obiektów ziemnych o charakterze osadowym (z wyjątkiem wzmiankowanego ogniska i domniemanego grobu ciepłego – o którym poniżej). Z tego też powodu taka analiza w przypadku stanowiska w Redczu Krukowym jest sprawą dość kontrowersyjną, a jedyną podstawą do rozważań jest wykonana planigrafia materiałów ceramicznych i wyrobów z brązu (ryc. 272). W oparciu o planografię, wyznaczono w obrębie wykopu dwie strefy występowania materiałów ceramicznych: I – ze znacznym ich nagromadzeniem i II – gdzie są sporadyczne. W strefie I wydaje się, że istnieją podstawy do tego, aby w jej obszarze wskazać na mniejsze skupiska „nagromadzenia materiałów łużyckich” (A–G). Ponadto dokonana analiza ujawnia pewne zgrupowania fragmentów naczyń, które mogą wyznaczać obszar nie ujawnionych w zarysach obiektów ziemnych, o niewielkiej głębokości, notowanych zazwyczaj do 2 warstwy mechanicznej sięgającej podglebia obecnej warstwy ornej (około 30 cm od powierzchni). Odnosi się to zwłaszcza do odcinków 211 i 298 ze strefy I (skupisko F), gdzie wystąpiło nagromadzenie ponad 100 i więcej fragmentów wazy z podgrupy W2, co mogłoby być podstawą do wyznaczenia słabo czytelnych w podłożu obiektów zagłębionych, np. jam o typie nawet mieszkalnym.

Ponadto w wyznaczonej przez nas strefie II, czyli poza głównymi skupiskami materiałów łużyckich ze strefy I, w odcinku 286 (skupisko H) zidentyfikowano kilka fragmentów garnka o powierzchniach chropowaconych oraz przepalone szczątki kostne, jednak bez możliwego oznaczenia antropologicznego, aczkolwiek z podejrzeniem ich ludzkiego pochodzenia. W takiej sytuacji mieliśmy tutaj do czynienia ze zniszczonym, pojedynczym grobem ciałopalnym z tego okresu.

W oparciu o planografię można stwierdzić, że społeczności „łużyckie” okupowały cały obszar objęty badaniami, tym niemniej największe ich nagromadzenie obserwujemy w części NW i N centralnej partii wykopu. Usytuowanie owego obszaru w szerszym kontekście prezentuje fragment mapy w skali 1:10000, plan sytuacyjno – wysokościowy oraz hipsometryczny. Z analizy map wynika jednoznacznie, że pozostałości osadnictwa „łużyckiego” zajmują generalnie kulminację formy terenowej w postaci swego rodzaju „wału” zbudowanego głównie z piasków (strefa I). Szczególnie na południe od niego teren wyraźnie się obniża, gdzie występują tereny podmokłe (oczka wodne). Badania geomorfologiczne wskazują na możliwość istnienia w dobie osadnictwa „łużyckiego” w tym miejscu zbiornika wodnego, a obecnie funkcjonuje jeszcze w odległości około 500 m zanikające jezioro „Czajno” (P. Papiernik 2012, s. 195). Jednocześnie na wzmiankowanej „kulminacji” terenu, wchodzącej w skład większej formacji płaskowyżu, odnotowujemy w jej obrębie niewielką, aczkolwiek wyraźnie rysującą się formę cyplowatą. Na opisanym obszarze występują tylko rozproszone materiały ceramiczne (strefa II).

Z wykonanej planigrafii wynika, że zdecydowana większość materiałów występuje na „obszarze” wzmiankowanej kulminacji, czyli w strefie I. Notujemy tutaj wyraźne mniejsze skupienia (A–G), gdzie fragmenty naczyń wystąpiły najliczniej. Między innymi tutaj znajdują się odcinki wchodzące w skład skupiska A, skąd pochodzą fragmenty misy z facetowaną krawędzią, a ponadto fragmenty grotu oszczepu i noża. Kolejne skupisko (F), co prawda nie dostarczyło bardzo charakterystycznych elementów naczyń i wyrobów z brązu, ale to w jego obrębie odkryto z kolei największe nagromadzenie fragmentów naczyń, w liczbie blisko 400. Podstawą są tutaj dwa odcinki nr 211 i 298. Należy jednak zaznaczyć, że w podstawowym odcinku nr 298 zdecydowana większość wyróżnionych fragmentów ceramicznych przynależy do jednego naczynia w formie wazy typu W2 (ryc. 320: 1). Również odcinek 211 dostarczył ponad 170 silnie rozdrobnionych fragmentów, najpewniej teź samej wazy. Ponadto rozpoznano tutaj także fragment półkulistej misy podgrupy M1. Z powyższym skupiskiem sąsiaduje kolejne (G), dla którego reprezentatywne są dwa fragmenty charakterystycznych facetowanych uch oraz fragmenty sierpa i szydła.

Trzeba jednak stwierdzić, że planigrafia materiałów sugeruje, że w przypadku wzmiankowanych kilku skupisk mogą one kontynuować się poza wykopem objętym badaniami.

Przejdźmy teraz do sformułowania wniosków wynikających z przeprowadzonej analizy. Niewątpliwie trudnym zadaniem jest określenie charakteru osadnictwa z doby łużyckich pól popielnicowych na omawianym stanowisku. W trakcie prac archeologicznych badaniami objęto obszar 7469 m² nie odkrywając na nim licznych obiektów ziemnych związanych z tym poziomem chronologiczno – kulturowym, z wyjątkiem jednego ogniska i domniemanego grobu. Pozyskane materiały ceramiczne wystąpiły w zasadzie na powierzchni całego stanowiska objętego wykopem, aczkolwiek z różnym nasyceniem. Wśród nich odnotowujemy bardzo ograniczony zasób form, pozbawiony wielu innych występujących na osadach, można m.in. wymienić brak talerzy/podkładek, form sitowatych i szeregu odmian garnków, kubków, mis, itd. Ze względu na wielokulturowość stanowiska nie możemy jednoznacznie przypisać do tego poziomu osadnictwa również wyrobów kamiennych w postaci tłuczków/rozcieraczy czy też żarn, które niewątpliwie były przez ludność kultury łużyckiej wykorzystywane.

W takiej sytuacji należy zadać sobie pytanie, czego odzwierciedleniem są wyznaczone przez nas „skupiska” materiałów zabytkowych i z jakim charakterem osadnictwa na tym stanowisku mamy

do czynienia. Wydaje się, że teoretycznie można przyjąć, podobnie jak w przypadku trwałych osad, iż owe zarysowujące się skupiska mogą odpowiadać poszczególnym rodzinom w ramach większej grupy ludzkiej okupującej dany teren. Z tym tylko, że nie zamieszkiwały one trwałej zabudowy w typie zagrody, gdzie mamy do czynienia z budynkami słupowymi lub innymi formami, np. ziemnymi oraz jamami zasobowymi i odpadkowymi, lecz być może w lekkich konstrukcjach szałasowych nieuchwytnych praktycznie(?) w badaniach archeologicznych. Przy takim założeniu wydaje się być oczywistym, że możemy dopatrywać się tu śladów krótkotrwałego obozowiska lub też raczej obozowisk, a nie trwałej osady z doby łużyckich pól popielnicowych. Równocześnie niezbyt liczny zespół form naczyniowych również wskazuje, że na obszarze stanowiska trudno mówić o funkcjonowaniu jakiejś długotrwałej osady, chyba że teren objęty badaniami to jej strefa peryferyjna, a centrum samej osady znajduje się poza badanym obszarem.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, zadziwia liczebność zabytków metalowych (co prawda w większości wypadków we fragmentach – grot oszczepu, nóż, sierp), które możemy wiązać z tym poziomem chronologicznym, co nie jest regułą na osadach znacznie większych i znacznie bogatszych w materiały i obiekty. Być może jest to wynik właśnie bardzo „epizodycznej” okupacji tego obszaru przez grupę ludzką egzystującą tutaj w bardzo krótkich przedziałach czasowych. Należy ponadto zwrócić uwagę na szerszy obszar wokół badanego stanowiska, gdzie w wyniku dokładnych badań powierzchniowych zidentyfikowano szereg kolejnych stanowisk łużyckich pól popielnicowych, w tym rozległe osady. Jak można wnioskować z ich usytuowania w terenie, najpewniej lokowały się one wokół linii brzegowej funkcjonującego wówczas jeziora, obecnie bez mała całkowicie zanikłego. Być może stanowisko w Redczu Krukowym to miejsce odwiedzane epizodycznie właśnie przez użytkowników osad położonych bezpośrednio nad jeziorem, np. w celach rolniczo-hodowlanych.

Wyroby metalowe

Z obszaru stanowiska w Redczu Krukowym pozyskano dziewięć wyrobów metalowych, w tym siedem wykonanych z brązu a dwa z miedzi, w postaci ozdób, narzędzi i militariów (tablica 323, 324). Wszystkie znaleziska zostały pozyskane z warstwy kulturowej, a ich rozrzut w obrębie wykopu badawczego prezentuje załączony plan (ryc. 286).

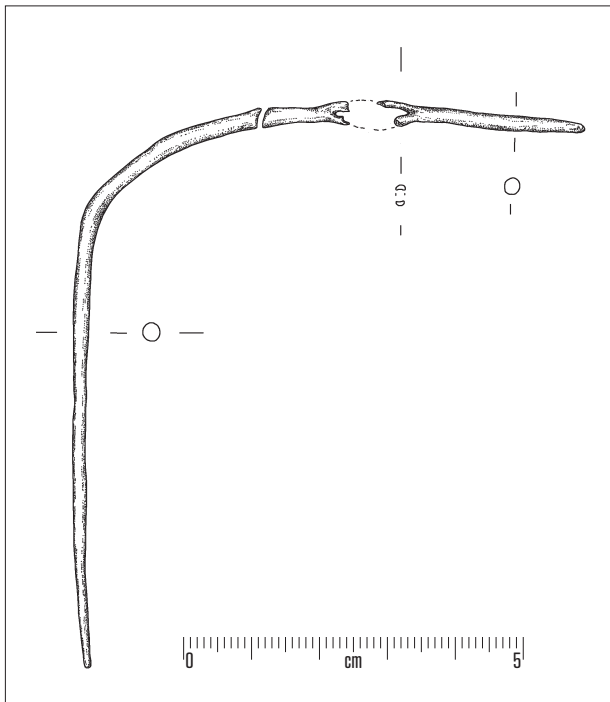
7.1. OZDOBY – SZPILE

Do tej kategorii znalezisk zaliczono dwie szpile wykonane z brązu, które przynależą do dwóch odmiennych typów.

Szpila igłowata

Pierwsza z nich to uszkodzona, tzw. szpila igłowata o długości około 14,0 cm, o obu końcach zakończonych igłowato. Została ona wykonana z okrągłego w przekroju pręta o średnicy 0,3 cm, z uszkiem usytuowanym w odległości około 2,6 cm od jednego z końców (ryc. 273). Szpila jest wygięta łukowato, co było zapewne efektem zamierzonym lub też wynikało ze sposobu jej noszenia (ryc. 273, tablica 323: 4).

Podstawową pozycją w polskiej literaturze, omawiającą znaleziska tego typu szpil w Polsce, jest praca M. Gedla (1983). Wskazywał on na koncentrację występowania tego typu zabytków głównie na obszarze Śląska Środkowego i południowo-wschodniej Wielkopolski, z pojedynczymi egzemplarzami

Ryc. 273. Redecz Krukowy stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Szpila igłowata.

Fig. 273. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Needle-shaped pin.

na Kujawach i Mazowszu (M. Gedl 1983, s. 103, Taf. 33: 484–502; 48B). Według tego badacza takie formy szpil należy łączyć z klasyczną fazą kultury mogiłowej w wydaniu tzw. kultury przedłużyckiej z IIOEB, z przeżywaniem się po wczesną fazę łużyckich pól popielnicowych w ramach IIIIOEB (tamże, s. 103). Druga praca dotycząca szpil z młodszych okresów epoki brązu z obszaru Polski autorstwa, R. Essen (1985), tego typu szpil już nie uwzględnia. Problem datowania, przypisania kulturowego, jak i samej funkcji tego typu przedmiotów jest jednak bardziej złożony, o czym świadczy szersza kwerenda przeprowadzona w publikowanych źródłach.

Jak dotychczas szpile igłowate nie doczekały się wewnętrznej klasyfikacji pomimo znaczących różnic dotyczących ich wielkości, jak również formy, przy ogólnej prostocie konstrukcji tychże wyrobów. Z tego też powodu przy omawianiu znaleziska z Redcza Krukowego, w pierwszej kolejności zaproponowano ich ogólną klasyfikację wykorzystując dostępne znaleziska z obszaru Polski.

Ze względu na formę wydzielono dwa typy bazowe, to jest szpile o trzonku prostym – typ I, oraz szablasto wygiętym – typ II (aczkolwiek ten typ mógł powstać w wyniku sposobu użytkowania). Analiza znalezisk pozwoliła stwierdzić, że występuje wśród nich kilka odmian, które można wyróżnić w oparciu o miejsce usytuowania otworu/uszka w proporcjach całej szpili. W taki sposób wyróżniono cztery podstawowe odmiany (ryc. 274).

Typ I – odmiana A, otwór w „główce” szpili. Długość takich egzemplarzy oscyluje w przedziale do 10 cm;

odmiana B1 – otwór wykonany w odległości około 10–50 mm od jednego z igłowatych zakończeń, który w proporcjach szpili znajduje się około 7/8 jej długości. Można tutaj w zasadzie wydzielić dwie podgrupy z otworem w 7/8 długości (B1a) i pomiędzy 6/8(3/4) a 7/8 długości (B1b). Szpile w tych wariantach mocno różnicują się długością od 8–9 cm do 28 cm, co może być podstawą do ich dalszego podziału. Okazy najdłuższe zasadniczo występują w wariacie B1b.

odmiana B2 – otwór usytuowany około 6/8(3/4) długości szpili lub poniżej tej wartości. Również i w tej odmianie zauważamy znaczne różnice w ich długości.

odmiana B3 – otwór usytuowany około lub w $\frac{1}{2}$ długości szpili. W przypadku pojedynczego znaleziska z Polski szpila tej odmiany osiąga długość aż 29 cm.

Typ II – szpile o trzonku szablasto wygiętym, z mocno zróżnicowaną długością od 8–9 cm do ponad 16 cm, z podstawowymi odmianami notowanymi w typie I.

Wszystkie uwzględnione i sklasyfikowane szpile zostały zestawione tabelarycznie (tabela 103).

W znaleziskach z ziem polskich zdecydowanie przeważają szpile o trzonku prostym typu I nad typem II. Wśród egzemplarzy szpil publikowanych przez M. Gedla, tylko okaz z cmentarzyska w Marcinkowicach pow. Oława, ze Śląska Środkowego, jest szablasto wygięty typu II i datowany jest na młodszą fazę kultury mogiłowej/przedłużyckiej (tamże, s. 103, taf. 33:495).

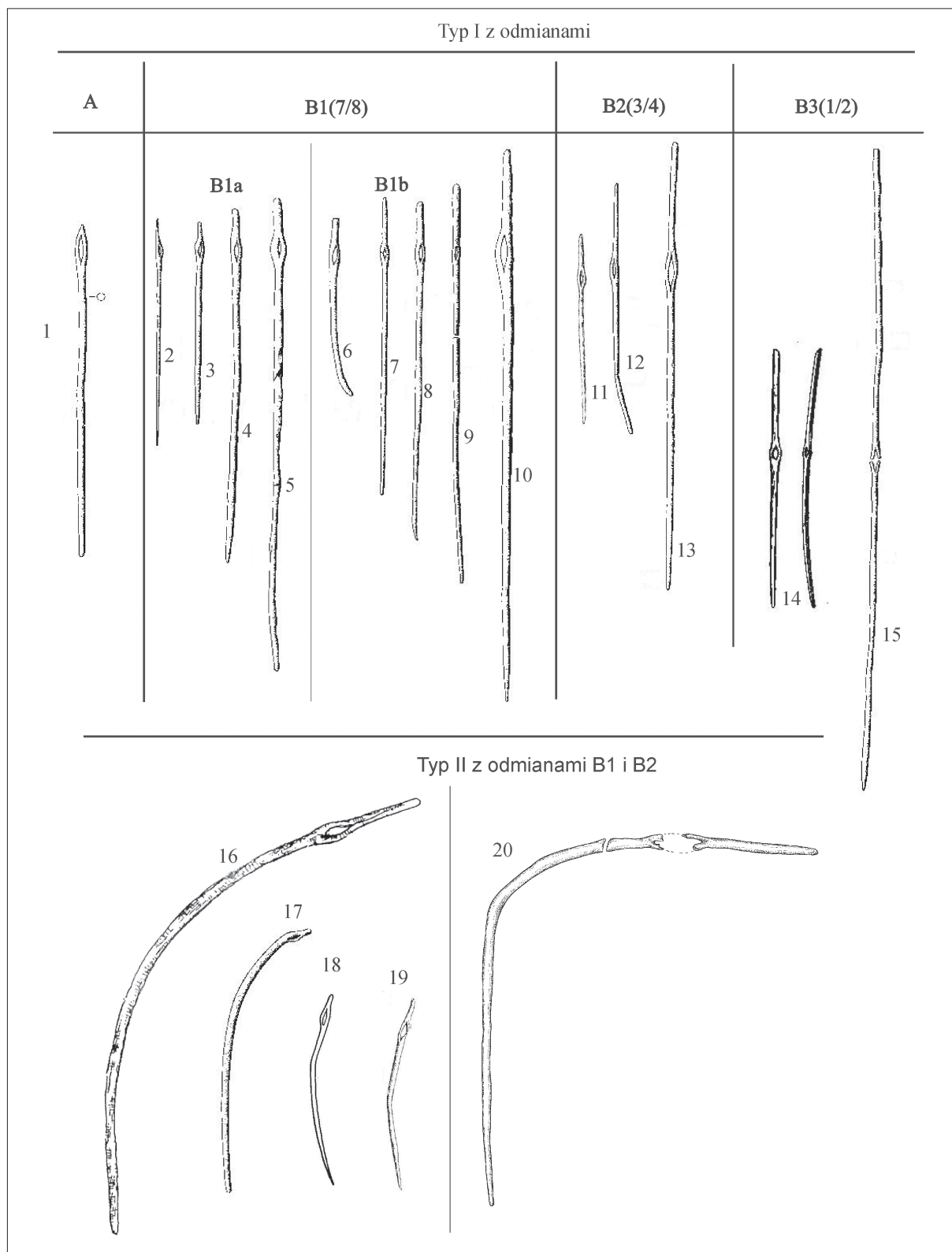
Od czasu wydania pracy M. Gedla (1983) lista tego typu znalezisk uległa znacznemu wzbogaceniu. W pierwszym rzędzie należy wymienić pominięty przez M. Gedla, egzemplarz szpili w odmianie B3 (ryc. 274: 14) z tzw. książęcego pochówku odkrytego w miejscowości Banie na Pomorzu Szczecińskim, z datowaniem na IVEB i zaliczonym do tamtejszej grupy kultury łużyckiej (H. J. Eggers 1936, s. 7, ryc. na s. 2 i 47, Z. Bukowski 1998, ryc. 79, 80A). Różni się ona od pozostałych tym, że została wykonana z pręta o przekroju prostokątnym, a nie okrągłym jak pozostałe. Do znaleziska tej szpili tak H. J. Eggers jak i Z. Bukowski w swych opracowaniach nie ustosunkowali się.

W pracy E. M. Kłosińskiej (1997) dotyczącej terenów nadwarciańskich znajdujemy takie szpile w jej typie N, gdzie autorka uwzględnia 11 egzemplarzy, w tym także te publikowane już przez M. Gedla, ale dodaje również nowe znalezisko z Wielowśi Klasztornej (bez ilustracji) z datowaniem w ramach BrB1-BrB2 (E. M. Kłosińska 1997, s. 57). Z tego też terenu pochodzą dwa kolejne egzemplarze z cmentarzyska w Masanowie, stan. 9, odkryte w zbiorowym grobie szkieletowym, wśród których jedna przynależy do typu IIB1b (ryc. 274: 16), a druga do I/B1b. Obie zostały przez autorów zaliczone do kultury łużyckiej z datowaniem w ramach IIIEB (M. Ziábka 1990, s. 27; M. Ziábka, B. Maryniak 2001, s. 223, ryc. 8: 3, 15). Jednak niewątpliwie znalezisko to, jak i kolejne z cmentarzyska w Borku (L. Ziábka, B. Maryniak 1988, ryc. 13: 1, E. M. Kłosińska 1997, s. 57), należy łączyć ze schyłkowymi, synkretycznymi zespołami kultury mogiłowej i trzcinieckiej. Egzemplarz z Borku typu IB1a, E. M. Kłosińska datuje na BrB2-BrC (E. M. Kłosińska 1997, s. 57). W swej pracy z 2004 roku J. Dąbrowski wspomina o 22 znanych mu takich szpilach z kilkunastu stanowisk (J. Dąbrowski 2004, s. 21, lista 44). Wśród nich powtarzają się wyróżnione już m.in. przez M. Gedla i E. Kłosińską, przy braku innych, ale zostały ujawnione trzy kolejne z Grudziądza, Krakowa – Pleszowa i Płocka, aczkolwiek ta ostatnia (przy braku odsyłaczy do literatury) może odpowiadać znalezisku określonymu przez M. Gedla, jako pochodzące ze stanowiska Ośnica, która jest dzielnicą Płocka (tamże, lista 44 nr 625,933,1581).

Najnowszym znaleziskiem jest egzemplarz typu IB2 pochodzący ze stanowiska 17 w Szczepidle, gm. Krzymów, z osady metalurgów kultury mogiłowej, o wymiarach 6,5×0,3 cm, z datowaniem w ramach 1400 – 1200 BC, czyli w ramach schyłku BrC i BrD (P. Makarowicz 2016, s. 211, ryc. 87: 10).

Podsumowując, możemy stwierdzić, że większość autorów datuje takie szpile w ramach II i III OEB, z wyjątkiem okazu z Bani datowanego na IVOEB.

Jednak sytuacja zmienia się, jeżeli uwzględnimy tutaj szereg dalszych znalezisk, jakkolwiek nie jest to pełna kwerenda źródeł, które jednoznacznie są identyfikowane z zespołami łużyckich pól popielnicowych z młodszymi okresami ich rozwoju. Dowodzą tego m.in. znaleziska przywołane przez T. Malinowskiego, pochodzące z grodów „łużyckich” w Smuszowie (odmiany IB2 i IIB1a – ryc. 2:19) i Biskupinie, jak i z grobów w Gorszewicach, Topoli Małej i Radziejowic, oraz z grobu kultury pomorskiej w Wytomyślu, które określa mianem igieł (T. Malinowski 1985, s. 271–272, ryc. 157). Również J. Chudziakowa uwzględnia szpilę odmiany IIB1a, pozyskaną z jamy osadowej na stanowisku Gostkowo, pow. Toruń, datowaną na okres HaC–D, którą uznaje, podobnie jak T. Malinowski, za igłę (ryc.

Ryc. 274. Klasyfikacji szpil igłowych z obszaru Polski (wybór za M. Gedlem 1983) z uzupełnieniami autora. 1 – Broniszewice, 2 – Wolica Nowa, 3 – Opatów, 4 – Goszczanów, 5 – Kruszyniec gr. 2, 6 – Godzieszowice, 7 – Porzecze, 8 – Kunowo, 9 – Masłów gr. 2, 10 – Broniszowice, 11 – Smuszewo, 12 – Kleszczewo gr. 3b, 13 – Wrocław-Osobowice, 14 – Banie, 15 – Kunowo, 16 – Masanów, 17 – Marcinkowice gr. 4, 18 – Gostkowo, 19 – Smuszewo, 20 – Redecz Krukowy.

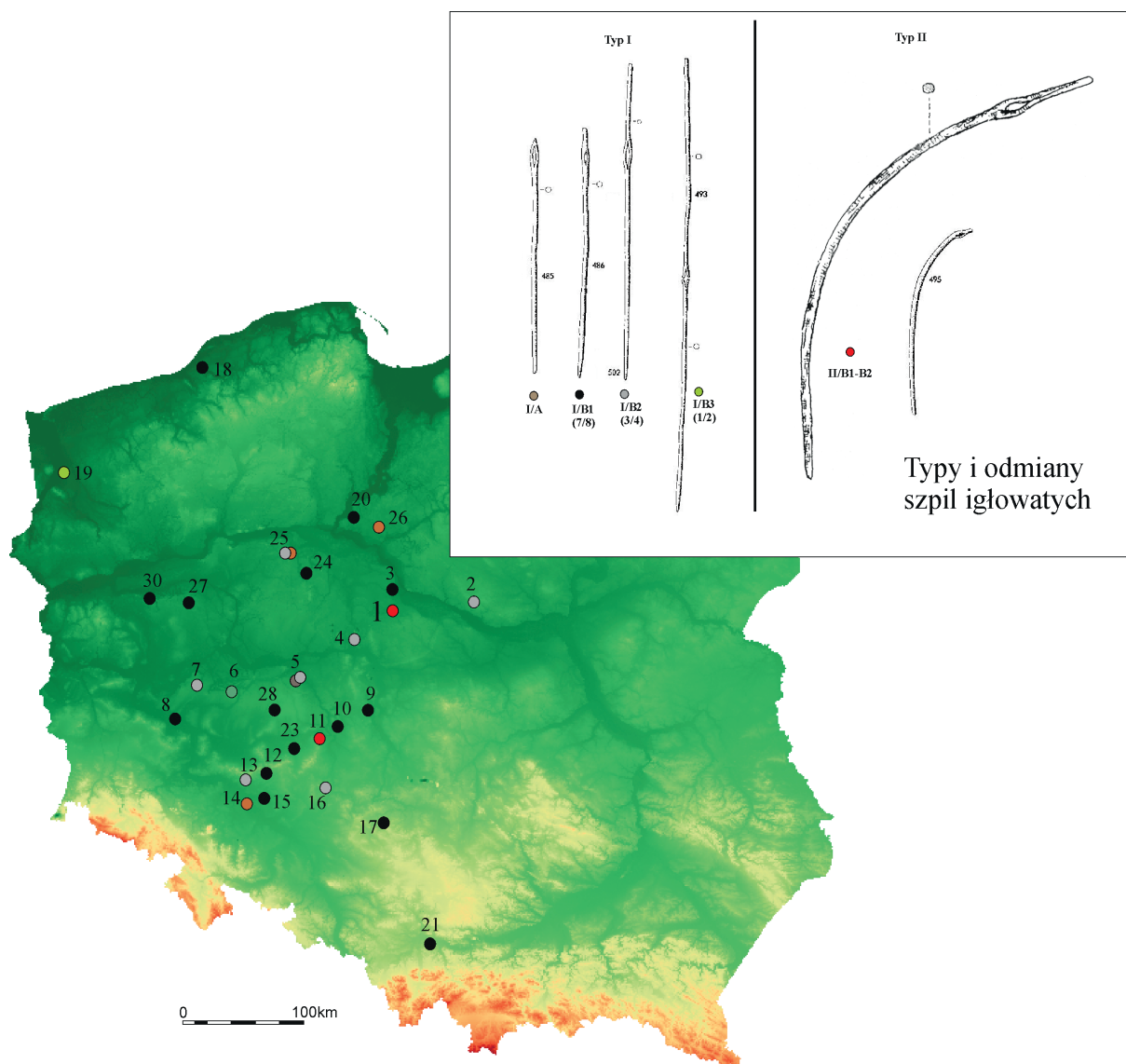
Fig. 274. Classification of needle-shaped pins from the territory of Poland (selection after M. Gedl 1983; supplemented by the author of the paper): 1 – Broniszewice, 2 – Wolica Nowa, 3 – Opatów, 4 – Goszczanów, 5 – Kruszyniec gr. 2, 6 – Godzieszowice, 7 – Porzecze, 8 – Kunowo, 9 – Masłów gr. 2, 10 – Broniszowice, 11 – Smuszewo, 12 – Kleszczewo gr. 3b, 13 – Wrocław-Osobowice, 14 – Banie, 15 – Kunowo, 16 – Masanów, 17 – Marcinkowice gr. 4, 18 – Gostkowo, 19 – Smuszewo, 20 – Redecz Krukowy.

274: 18, J. Chudziakowa 1974, s. 51, tabl. XX: 8). Interesującym znaleziskiem, ale odosobnionym ze względu na użyty surowiec, jest duża szpila wykonana z kości w odmianie I/B1b, odkryta w obiekcie nr 8 na osadzie kultury „łużyckiej” w Namysłowie, stan. 23, którą autor określa także mianem igły, z datowaniem w ramach schyłku V okresu epoki brązu i HaC (A. Błażejowski 1995, s. 207, ryc. 17c). Pozyskana igła/szpila ma długość 12 cm, grubość do 3 mm i podłużne uszko (śr. 2 mm) usytuowane około 2 cm od jednego z końców. Forma tego znaleziska jednoznacznie odpowiada wyrobom metalowym tej odmiany.

Tabela 103. Wykaz znalezisk szpil igłowych z obszaru Polski

Nr na mapie	Lokalizacja	Rodzaj materiału	Typ i odmiany						Literatura	
			IA	IB1	IB2	IB3	IIB1	IIB2		
1	Redecz Krukowy	brąz							1	
2	Ośnica = Płock (22?)	brąz			1					M. Gedl 1983, Taf. 33
3	Wolica Nowa, p. Włocławek	brąz		1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 501; J. Dąbrowski 1991, s. 197; 2004, lista 44.
4	Szczepidło	brąz			1					M. Makarowicz 2016, ryc. 87:10
5	Broniszewice, p. Pleszew	brąz	1	1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 484–485, E. Kłosińska 1997, s. 57, tabl. XVIII: 2,4; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
6	Kunowo, p. Gostyń	brąz		1		1				M. Gedl 1983, Taf. 33: 492–493, E. Kłosińska 1997, s. 57; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
7	Kleszczewo, p. Leszno	brąz			1					M. Gedl 1983, Taf. 33: 489, E. Kłosińska 1997, s. 57, tabl. XXXV: 4; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
8	Kruszyniec, p. Góra	brąz		1+1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 490–491; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
9	Goszczanów, p. Sieradz	brąz		2						M. Gedl 1983, Taf. 33: 486–487, E. Kłosińska 1997, s. 57, tabl. XXX: 3–4; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
10	Borek, p. Kalisz	brąz		1						L. Ziąbka, B. Maryniak 1988, ryc. 13:1, E. Kłosińska 1997, s. 57, tabl. XIV: 6; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
11	Masanów	brąz						1		L. Ziąbka, B. Maryniak 2001, ryc. 8; 13
12	Masłów, p. Trzebnica	brąz		1+1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 496–497; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
13	Wrocław Osobowice	brąz			1					M. Gedl 1983, taf. 33: 502; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
14	Marcinkowic, p. Olawa	brąz						1		M. Gedl 1983, Taf. 33: 495; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
15	Grodziszowice, woj. Wrocław	brąz		1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 488, B. Gediga 1967, s. 184, ryc. 10
16	Wielowieś Klasztorna	brąz			1?					E. Kłosińska 1997, s. 57
17	Opatów, p. Kłobuck	brąz		1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 498, E. Kłosińska 1997, s. 57; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
18	Porzecze, p. Sławno	brąz		1						M. Gedl 1983, Taf. 33: 500; J. Dąbrowski 2004, lista 44.
19	Banie p. Grifino	brąz					1			H.J. Eggers 1936, s. 7, ryc. na s. 2 i 47
20	Grudziądz	brąz								J. Dąbrowski 2004, lista 44.
21	Kraków Pleszów	brąz								J. Dąbrowski 2004, lista 44.
22	Płock	brąz								J. Dąbrowski 2004, lista 44.
23	Namysłów	kość		1						A. Błażejowski 1995, s. 207, ryc. 17c
24	Biskupin	brąz								T. Malinowski 1985, s. 272
25	Smuszewo	brąz			1		1			T. Malinowski 1985, s. 272, ryc. 157
26	Gostkowo, p. Toruń	brąz						1		J. Chudziakowa 1974, s. 51, tabl. XX:8
27	Gorszewice	brąz								T. Malinowski 1985, s. 272
28	Topola Mała	brąz								T. Malinowski 1985, s. 272
29	Nadziejów	brąz								T. Malinowski 1985, s. 272
30	Wytomyśl	brąz								T. Malinowski 1985, s. 272

Bazując na powyższych materiałach dokonano zmapowania tychże znalezisk na obszarze Polski (ryc. 275). W efekcie otrzymano obraz ukazujący dość zwarty obszar ich występowania obejmujący tereny Dolnego Śląska i pogranicza Wielkopolski z pojedynczymi znaleziskami na Kujawach i Pomorzu. W starszych okresach epoki brązu jest to teren zajmowany głównie przez ugrupowania kultury mogiłowej grupy śląsko-wielkopolskiej, a w młodszych – przez zachodnie ugrupowania kultury łużyckiej. Większość starszych okazów szpil wystąpiła w zespołach grobowych ugrupowania mogiłowego, z wyjątkiem znalezisk ze wschodniego ich zasięgu (Masanów, Borek), gdzie odnajdujemy je w synkre-

Ryc. 275. Lokalizacja znalezisk szpil igłowych na obszarze Polski. 1 – Redecz Krukowy (za M. Gedl 1980 z uzupełnieniami autora, numeracja stanowisk odpowiada numerom w tabeli 103).

Fig. 275. Location of finds of needle-shaped pins on the area of Poland. 1 – Redecz Krukowy (after M. Gedl 1980, supplemented by the author, numbering of the sites correlated with the numbers in plate 103).

tycznych zespołach mogiłowo – trzciniowych. Jednak część z nich odnotowano także w młodszych ugrupowaniach łużyckich pól popielnicowych z datowaniem od IVOEB po HaC i D włącznie. W takiej sytuacji znalezisko z Redcza Krukowego można wiązać z osadnictwem mogiłowym, trzciniowym, ale także i łużyckim, bo wszystkie te jednostki notujemy na omawianym stanowisku.

Znaleziska szpil igłowych nie ograniczają się jedynie do obszaru Polski. W tych poszukiwaniach niezwykle pomocna jest seria wydawnicza Prähistorische Bronzefunde dotycząca szpil z kilku regionów Europy. W publikacji F. Lauxa (1976) dotyczącej obszaru Dolnej Saksonii nie znajdujemy analogicznych okazów. Nie odnotowano ich również na Morawach oraz w obszarze wschodnioalpejskim (J. Říhovsky 1973).

Najbliższymi polskimi znaleziskami analogiczne szpile igłowe w liczbie kilkunastu egzemplarzy, odnotowano na Słowacji (M. Novotná 1980, s. 166–168). Szpile słowackie wpisują się w naszą klasyfi-

kację z pewnymi wyjątkami. W zdecydowanej większości są to okazy obu wariantów typu IB. Jedna przynależy do typu IB3 czyli z otworem pośrodku (tamże, taf. 48:1132), a kilka do typu IA (tamże, Taf. 48: 1113, taf. 8: 311, 310, 313, 314), które w Polsce wśród najstarszych znalezisk są reprezentowane tylko przez jeden egzemplarz. Szpile z tzw. „uszkiem” – typu IA, są przez M. Novotną zaliczone do innej grupy, gdy w pełni, zwłaszcza ich część, odpowiada egzemplarzom umieszczonym przez autorkę w grupie szpil igłowych. Być może kilka okazów (część zachowana jest fragmentarycznie) należy zaliczyć do formy IIB (tamże, Taf. 48: 1128, 1130, 1134, 1137). Do znalezisk ze Słowacji należy dołączyć kolejne egzemplarze pochodzące z nowszych odkryć, m.in. z grobu kultury czakańskiej w Dedinke (J. Poulik 1983, V. Furmanek 1996, s. 131, fig. 9:12), którą można zaliczyć do typu IB1. Również z osady kultury pilińskiej i kumatyckiej w Radzowcach pochodzą odpowiedniki tego typu zabytków (V. Furmanek 1990, ryc. 147). Lokalizacja znalezisk szpil igłowych na obszarze Słowacji wskazuje na ich zgrupowanie nad środkowym Dunajem i jego lewobrzeżnymi dopływami. Co ciekawe, szpile zaliczone przez nas do typu IA („igły”) rozmijają się w zasadzie z występowaniem szpil typu IB i IIB. Ponadto, co jest interesujące, egzemplarze z obszaru wschodniej Słowacji (stanowisko Vcelince) reprezentują odmienne typy niż te wydzielone przez nas, gdyż różnią się formą główki i otworu (M. Novotna 1980, Taf. 48: 1118, 1129). Również w odniesieniu do znalezisk słowackich występują trudności w ich dokładniejszym datowaniu. Jedna z nich została odkryta w warstwie kulturowej osady obronnej kultury Otomani w Barca, ale nie znamy jej formy (tamże, s. 168, nr 1139). Kolejna (nr 1136) została pozyskana z grobu ciepłopalnego, z fazy przedłużyckiej, czyli zapewne mogiłowej (tamże, s. 167, 168, Taf. 48: 1136). Natomiast kolejne są młodsze i pochodzą z grobu szkieletowego z cmentarzyska Dolny Peter (tamże, ryc. 4, nr 1126), jak i m.in. z cmentarzyska Chotin (tamże, ryc. 4, nr 1123) środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych (welatyckiej) z fazy Chotin-Kalenberg (tamże, s. 168, Taf. 48: 1126, 1123). Z przeglądu znalezisk słowackich wynika, że są one datowane podobnie jak w Polsce.

Również na obszarze Chorwacji tego typu szpile nie należą do rzadkości, o czym przekonują znaleziska kilku analogicznych egzemplarzy na osadzie w Kalniku-Igrišće (N. Majnarić-Pandžić 1998, s. 250, Abb. 6: 5, 9; 7: 3, 5, 16).

Dość zaskakującym znaleziskiem jest odnotowanie występowania odpowiedników szpil igłowych w formie odkrywanej na obszarze Polski i Słowacji, również w Grecji na Peloponezie, o czym świadczy praca I. Kilian-Dirlmeier (1984). Kilka takich szpil pochodzi z Tirynsu oraz ze stanowiska Midea, oba stanowiska z Argolidy na Peloponezie, z datowaniem głównie na schyłek okresu mykeńskiego, co jest określane mianem fazy SH III B2 i SH III C, czyli z okresu schyłkowo helladzkiego (I. Kilian-Dirlmeier 1984, s. 59, Taf. 5: 145A–E). Kolejna szpila igłowa w naszej odmianie I/A lub I/B1 pochodzi z dziecięcego grobu odkrytego w Atenach oraz zapewne także z Rodos (S. A. Immerwahr 1971, s. 196, tabl. 42: XI: 6). Według A. Ziółkowskiego (2009, s. 182) początki okresu schyłkowo – późnohelladzkiego rozpoczynają się od około 1400 (SH III A), a jego najmłodszy odcinek SH III C na obszarze Grecji kontynentalnej odpowiada latom 1200–1100 BC, aczkolwiek spotyka się także inne daty – ok. 1225–1125 BC. Jest to korelowane z systemem środkowoeuropejskim i odpowiada generalnie HaA1 (J. Bouzek 1996, s. 69), co w polskiej systematyce odpowiada 2 połowie III OEB.

Przedział czasowy występowania tego typu szpil w Grecji w pełni zdaje się pokrywać z datowaniem znalezisk z obszaru Polski.

Na zachód od ziem polskich tzw. szpile igłowe są najpewniej rzadko spotykane, o czym mogą świadczyć publikacje z obszaru grup/kultur: białowickiej i górzyckiej. Z kultury górzyckiej jedynie w Seelow, pozyskano dużą żelazną szpilę zdobioną rytami na trzonku, która odpowiada naszej odmianie IB1a, a której autor nie uwzględnił w ogólnym omówieniu szpil, jak również i w spisach znalezisk (S. Griesa 1982, s. 44–45, wykazy 23–25 na s. 249–250, 159, Taf.: 13: 2, 4). Natomiast w kulturze białowickiej spotykamy się z nimi częściej, ale są one wykonane z kości. Analogiczne typy szpil meta-

lowych odnajdujemy również w Górnej Bawarii, o czym świadczą znaleziska z Roseinsel publikowane przez H. Müller-Karpe (1959/1970, Taf. 193:32–35).

Na powyżej wymienionych analogiach problematyka szpil igłowych nie została do końca wyczerpana, gdyż ich występowanie nie odnosi się jedynie do epoki brązu i okresu halsztackiego, ale sięga po okres wpływów rzymskich. O takiej chronologii części znalezisk świadczy klasyfikacja szpil B. Beckmana, który wydzielił grupę I szpil (Nadeln mit durchbrochenen Kopf) z 5 odmianami, wśród których odmiana 1 bezpośrednio odpowiada naszej IB1, a odmiany 2 i 3 są bardzo jej bliskie (pewne różnice konstrukcyjne sprowadzające się do obecności wzdłużnego rowka obejmującego także otwór) z długością od 8,4 po 12,2 cm. (B. Beckman 1966, s. 14, 15, Taf.: 1, 8). Okazy takie pochodzą z Jutlandii i są datowane w ramach fazy B1-B2 okresu rzymskiego (tamże, s. 15). Szpila odmiany 1 wg B. Beckmana, odnotowana w jednym egzemplarzu, została wykonana z brązu (tamże, s. 15). Dobrym przykładem ich odpowiedników z obszaru Polski jest sześć egzemplarzy szpil z brązu, które odkryto w grobach birtualnego cmentarzyska w Karczynie/Witowy, stan. 21/22, gm. Inowrocław (o długości od 7,1 do 9,7 cm) i w Opokach. Wystąpiły one zarówno w grobach kobiecych jak i męskich z datowaniem w ramach faz B1b-B2b okresu rzymskiego (J. Bednarczyk, A. Romańska 2015, s. 62, tabl.: VI/36: 6; XXXIII/264: 31; XLVI/306: 13; LI/357: 3; LXVIII/432: 8; LXIX/446: 4). Większość tychże szpil, oprócz jednej, odkryto w grobach szkieletowych, a ich lokalizacja wg autorów pozwala stwierdzić, że posłużyły one zapewne do spinania całunu spowijającego zmarłych (tamże, s. 35, 38), czyli spełniały funkcje szpil (współczesnych szpilek), a nie igieł (uwaga B. M.).

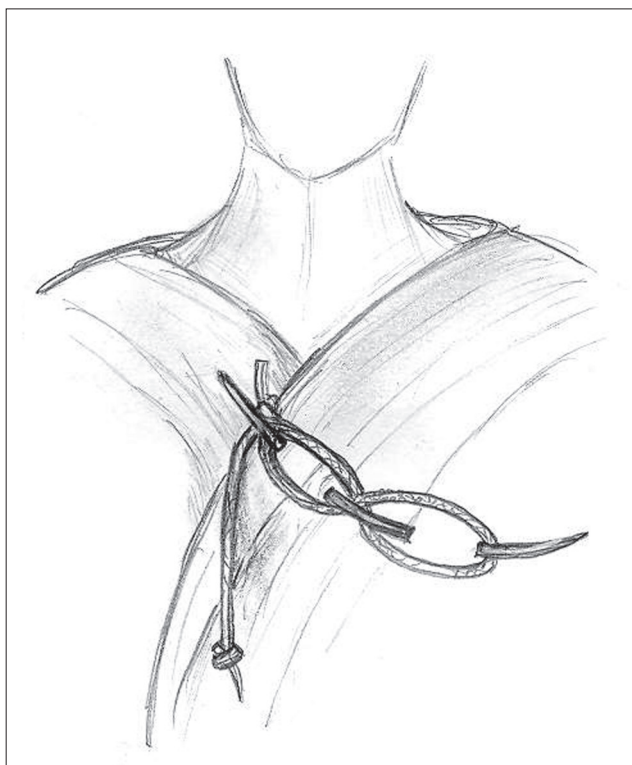
Jako ciekawostkę i na marginesie problematyki metalowych szpil igłowych należy zwrócić uwagę na ich „odpowiedniki” wykonane z kości, i to o znacznie wcześniejszej chronologii. Z takimi znaleziskami mamy do czynienia w zespołach grobowych grupy samborzeckiej kultury mierzanowickiej z Wyżyny Sandomierskiej (J. Machnik 1978, s. 59, tabl. XXII: C1, J. T. Bąbel 2013). Wśród odnotowanych na tym terenie kilkudziesięciu egzemplarzy szpil kościanych, J. T. Bąbel wyróżnił 15 typów (J. T. Bąbel 2013, cz. 1, s. 137–140). Na szczególną uwagę zasługuje typ 14 określony jako iglice o dwóch ostrzach (tamże, cz. 2, ryc. 48:1; 78:1; 117:1; 119:6). Formy te dość jednoznacznie odpowiadają metalowym odmianom typu IB2 lub też ze względu na ich lekkie szablaste wygięcie odmianie II/B2. Wzmiankowane iglice stwierdzono w 4 egzemplarzach, w grobach z cmentarzyska w Mierzanowicach, stan. I, datowanych na młodszą fazę tej jednostki kulturowej (tamże, s. 181, 185, tabela 53). Datowanie grupy samborzeckiej umieszcza się obecnie w przedziale 1950–1650 cal. BC, co znacznie wyprzedza datowanie okazów metalowych (S. Kadrow, J. Machnik 1997, s. 84).

Jak się okazuje formy wykonane z kości nawiązujące bezpośrednio do wydzielonych w tej pracy odmian metalowych notujemy także w zespołach pozyskanych na osadzie Malitschkendorf, Kr. Herzberg, datowanych na młodsze odcinki epoki brązu z obszaru kultury białowickiej (D–W. Buck 1977, Taf. 39: 4, 5, 6, 8, 11, 14, 15, 1979, s. 139). Zwłaszcza jedna z nich, o dł. 6,9 cm, odpowiada wyróżnionej tutaj odmianie IB2 (tamże, s. 62, taf.: 39, 14), a kolejna, zachowana w partii główki, najpewniej odmianie IB1 lub IB2.

W tym miejscu należy zająć się problemem funkcji przypisywanej przez różnych badaczy tego typu znaleziskom. Część z nich uznaje owe zabytki za szpile do spinania szat (M. Gedl 1983, M. Novotna 1980), a inni za igły do szycia (V. Furmanek 1990, s. 9, Obr. 44, T. Malinowski 1985, s. 271 i n., itd.).

Te odmienne interpretacje wynikają, jak się wydaje, właśnie z braku m.in. klasyfikacji wewnętrznej tychże zabytków. W tym przypadku istotne jest, że część egzemplarzy publikowanych przez M. Gedla, uznanych za szpile igłowe (do spinania szat), jest odpowiednikami znalezisk m.in. ze Smuszewa, itd., uznanych za igły do szycia (T. Malinowski 1985, ryc. 157). Generalnie egzemplarze zaliczane ogólnie do szpil igłowych, charakteryzują się znacznymi różnicami w długości i z tego

Ryc. 276. Rekonstrukcja jednego ze sposobów spinania szat z wykorzystaniem szpili igłowej.
 Fig. 276. Reconstruction of a method of pinning garment by means of a needle-shaped pin.

powodu można już wśród nich także wyróżnić co najmniej kilka ich przedziałów wielkościowych. Być może różnice w ich długości pozostają w związku z rodzajem tkanin lub skór jakie spinały.

Przekonanie, że co najmniej część metalowych szpil igłowych była wykorzystywana do spinania szat, ilustruje rekonstrukcja stroju w oparciu o odkrycia dokonane w grobach kultury mierzanowickiej z iglicami (J. T. Bąbel 2013, cz. 1, ryc. 52: C; 54: A, B). Posłużyły one do odtworzenia sposobu wykorzystywania takich szpil/iglic, których częścią składową jest jeszcze kawałek sznurka lub rzemyka, być może zakończony także osłoną na koniec szpili. Również w odniesieniu do szpili z Redcza Krukowgo zaproponowano sposób wykorzystania tejże szpili w jednym z możliwych wariantów jej usytuowania i mocowania (ryc. 276). Zresztą taki sposób użycia szpil z otworem (ale także i bez niego) z wykorzystaniem sznurka lub też cienkiego rzemyka (może ozdobnie plecionego lub nawet z dodatkowymi ozdobami), odnosi się także do szeregu innych typów szpil, z różnych jednostek kulturowych w szerokim przedziale chronologicznym.

Z powyższych ustaleń wynika, że tzw. szpile igłowe mogły spełniać i spełniały niewątpliwie funkcję „spinania” szat, zwłaszcza okazy długie i egzemplarze z otworem w znacznej odległości od jednego z końców (odm IB2 i IB3), czy też wygięte szablasto (typ II), jak również i funkcje klasycznych igieł do szycia w przypadku egzemplarzy krótkich z uszkiem przy jednym z końców, zwłaszcza odmiany IA oraz być może IB1a.

Szpila z dwustożkową główką płasko ściętą

Druga ze szpil reprezentuje typ o prostym, pozbawionym zdobnictwa trzonku, z dwustożkową główką zakończoną płasko od góry. Sama główka szpili jest na górnej części zdobiona dookołnymi żeberkami, a na dolnej dookołnymi liniami. Wymiary szpili (długość, średnica główki) to: 8,3×1,0 cm. (tablica 323: 5).

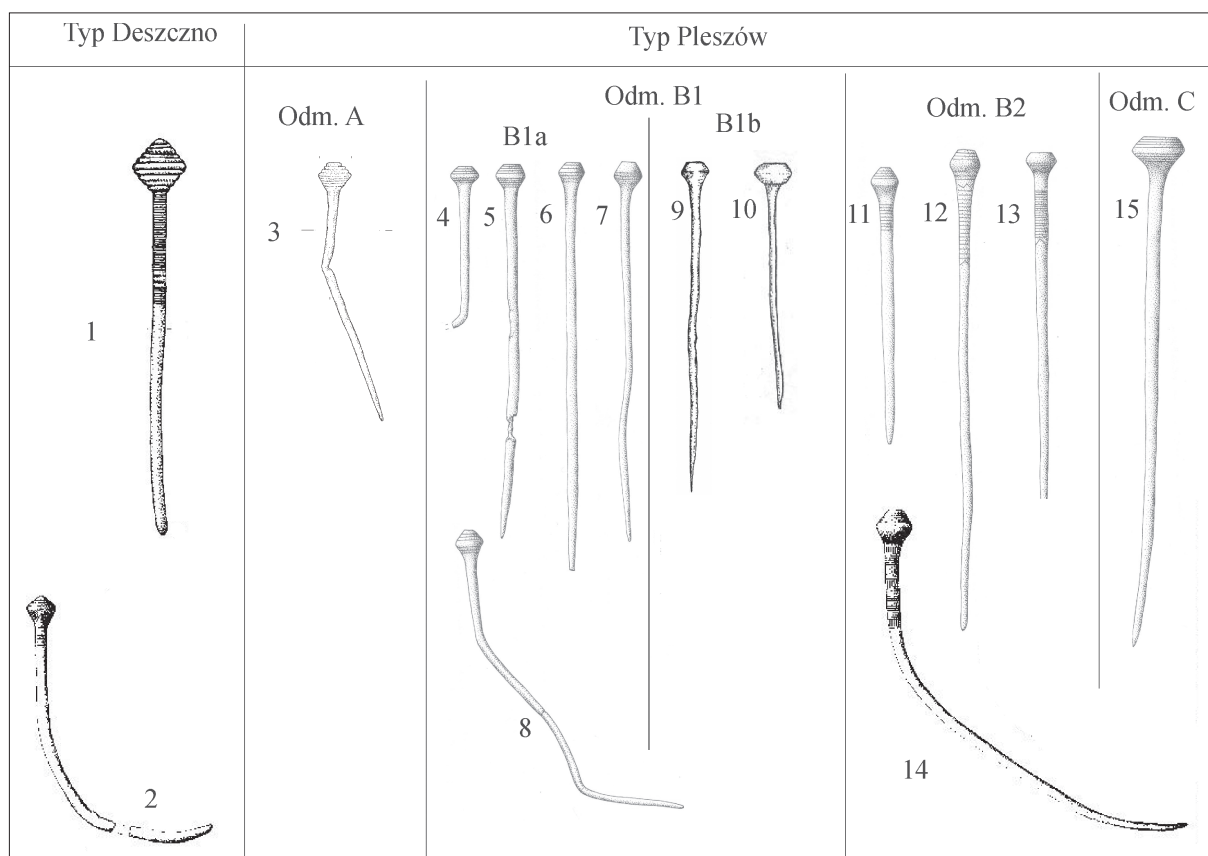
Prezentowany okaz nastęrcza pewnych trudności w jego prawidłowym zaklasyfikowaniu. Według klasyfikacji R. Essen (1985, s. 65–67) można ją zaliczyć do szpil typu Deszczno lub typu Pleszów, które są łączone z zespołami wczesnołużyckimi i datowane w ramach 2 poł. III OEB, co odpowiada HaA1. Wśród szpil typu Deszczno główka przyjmuje klasyczną, symetryczną formę dwustożkowatą i jest zdobiona wyraźnymi żeberkami (tamże, Taf. 16: 360–368). Natomiast okazy typu Pleszów mają główkę płasko zakończoną i zdobioną dookołnymi liniami ryty, zamiast wyrazistych żeberek (tamże, Taf. 16: 369–370; 17: 373–381). Na szpili z Redcza Krukowego zdobnictwo główki obejmuje tak żeberka, jak i linii ryte, co wg R. Essen jest podstawą do rozdzielenia obu typów, ale jak się okazuje nie do końca jest to prawda. Według nas podstawowym kryterium wyróżniania typu Deszczno i Pleszów w pierwszym rzędzie jest forma główki, a dopiero później jej zdobnictwo. Dlatego też okaz z Redcza Krukowego będziemy rozpatrywać w ramach wyróżnionego przez R. Essen typu Pleszów (tamże, s. 66–67, Taf. 17: 374–381). Z zestawienia dokonane przez autorkę jednoznacznie wynika, że wśród znanych jej szpil zaliczonych do tego typu mamy do czynienia z pewnym zróżnicowaniem, co wskazuje, że reprezentują one kilka ich odmian. Z tego też powodu wprowadzamy tutaj dodatkową ich klasyfikację w ramach kilku odmian (ryc. 277).

W przypadku szpil z Redcza Krukowego mamy połączenie zdobnictwa główki występującego w typie Deszczno (żeberka) i Pleszów (linii ryte), i w takiej sytuacji możemy ją uznać za wariant łączący cechy obu tych typów. Jednak ze względu na formę główki (płasko zakończoną) okaz z Redcza Krukowego zaliczamy do typu Pleszów i określamy jako odmianę A tego typu (ryc. 277: 3).

Do okazu z Redcza Krukowego najbardziej zbliżone są szpile o trzonku pozbawionym zdobnictwa z: Bielawy Górnej, gr. 42, Radoszek, Opatowa i dwa egzemplarze z Krakowa – Pleszowa (ryc. 277: 4–8, tamże, Taf.: 16: 369; 17: 375, 376, 377, 378). Wymienione przedmioty tworzą odmianę B1a. Należy tutaj wspomnieć, że do tej odmiany nawiązują także dwa kolejne egzemplarze szpil, ale pozbawione całkowicie zdobnictwa, zarówno na główce, jak i trzonku. Są to okazy: z Leska, datowana na 2 poł. III i IVOEB (M. Zielińska 2007, s. 10, ryc. 277: 2; M. Gedl 1998, s. 36, ryc. 9: 5), oraz z Góry św. Małgorzaty w Będzinie – Grodźcu, datowana z kontekstu materiałów ceramicznych na VOEB–HaC, ale wg autora należy ją wiązać ze starszą fazą osadniczą (M. M. Przybyła 2006, s. 198, tabl. VIII: 15). Ten wariant szpil można określić jako odmianę B1b wariant Lesko (ryc. 5: 9–10). Wyróżniono także odmianę B2 o główkach w nieco odmiennych proporcjach, ale z analogicznym zdobnictwem jak w odmianie B1a, także o trzonku zdobionym ornamentem kreskowym. Do tej odmiany zaliczono egzemplarze z: Krakowa – Pleszowa, dwa okazy ze Starej Rudnicy oraz z Deszczna (ryc. 277: 11–14, tamże, Taf. 17: 374, 380, 381, Taf. 16: 370). Jeden okaz szpili, pochodzący ze skarbu z Radoszek, charakteryzujący się dużą, spłaszczoną główką zaliczyliśmy do odmiany C (ryc. 277: 15, tamże, Taf.: 17: 379).

Z powyższego zestawienia wynika, że poszczególne odmiany współwystępują niekiedy na tych samych stanowiskach (Kraków – Pleszów odm. B1 i B2), jak i w zespołach (skarb z Radoszek odm B1 i C). Tylko raz odnotowano na tym samym stanowisku typ Deszczno ze szpilą typu Pleszów, właśnie na stanowisko w Deszcznie.

W tym miejscu należy zwrócić również uwagę na szpilę z Jordanowa Śląskiego, którą R. Essen (1985 Taf. 16: 371) zalicza do typu Pleszów (ryc. 277: 2), wskazując jednocześnie, że jako jedyna w tym typie charakteryzuje się stożkowatym zakończeniem główki a nie płaskim, czym nawiązuje do typu Deszczno, a jest zdobiona na górnej części główki właśnie dookołnymi liniami jak w typie Pleszów. Ze względu na formę samej główki („klasyczną” dwustożkowatą) zaliczamy ją do typu Deszczno, a nie Pleszów, jak uważała R. Essen. Z tego też powodu dokonano także nieco odmiennej klasyfikacji szpil typu Deszczno zaliczając do niego tylko niektóre szpile z zestawienia R. Essen, które mają istotnie „klasyczne” dwustożkowe główki w kilku odmianach, zazwyczaj zdobione żeberkami (tamże, Taf. 360, 362, 363, 364A, 365, 366, 367, 368, 371). Do tego typu należy także zaliczyć kolejne

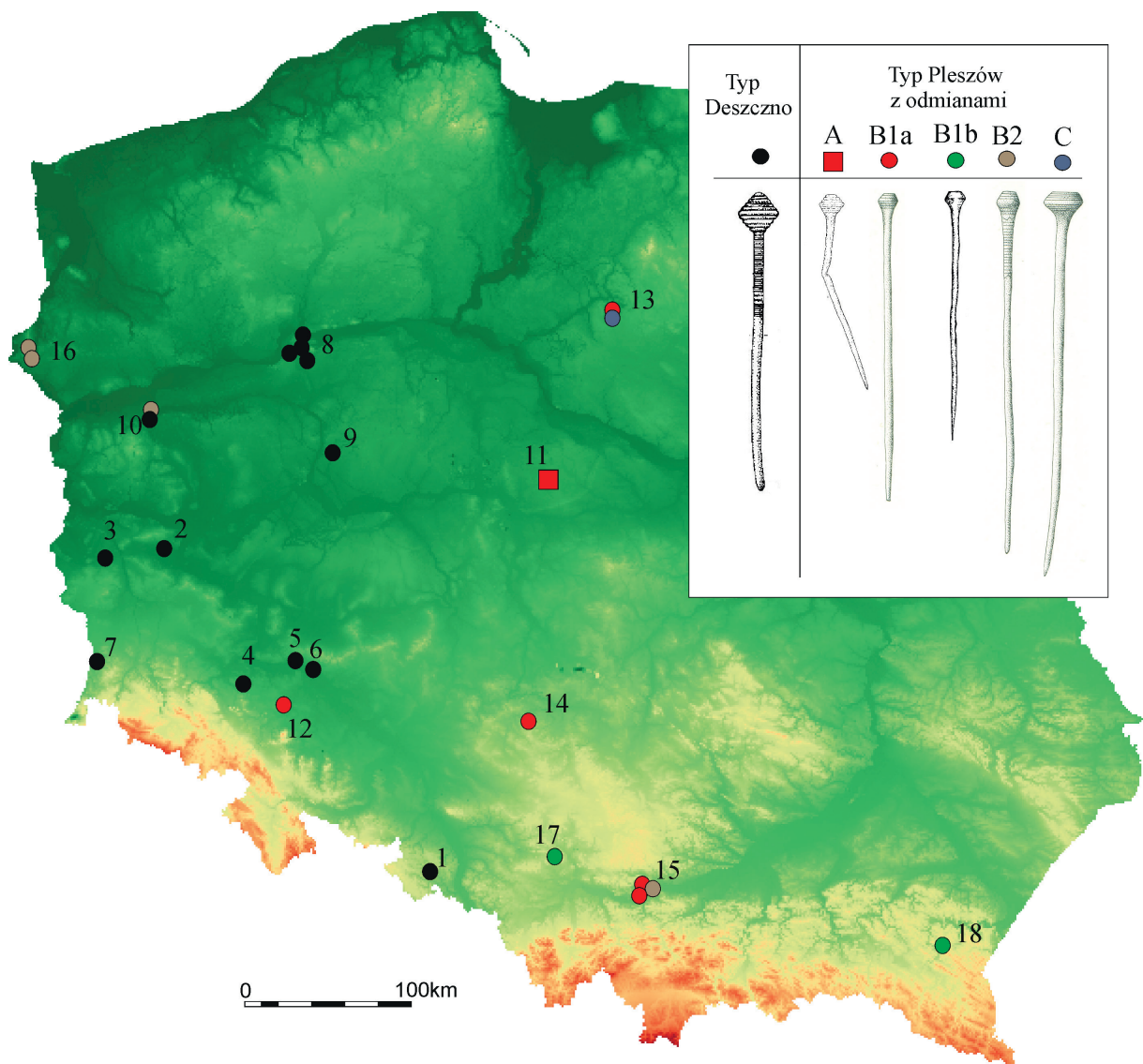
Ryc. 277. Klasyfikacja szpil o dwustożkowej główce typu Deszczno, (przykłady): 1 – Biernatki, 2 – Jordanów Śląski i typu Pleszów o główce dwustożkowej płasko zakończony: odm. A: 3 – Redecz Krukowy; odm. B1a: 4 – Bielawa Górna; 5 – Radoszki; 6 – Opatów; 7,8 – Kraków – Pleszów; odm. B1b: 9 – Lesko, 10 – Będzin – Grodziec; odm. B2: 11 – Kraków – Pleszów, 12,13 – Stara Rudnica, 14 – Deszczno; odm. C: 15 – Radoszki.

Fig. 277. Classification of pins with bi-conical heads – Deszczno type (examples): 1 – Biernatki, 2 – Jordanów Śląski and Pleszów type (variant) – pin with bi-conical head and flat ending: variant A: 3 – Redecz Krukowy; variant B1a: 4 – Bielawa Górna; 5 – Radoszki; 6 – Opatów; 7,8 – Kraków – Pleszów; variant B1b: 9 – Lesko, 10 – Będzin – Grodziec; variant B2: 11 – Kraków – Pleszów, 12,13 – Stara Rudnica, 14 – Deszczno; variant C: 15 – Radoszki.

znaleziska, pochodzące z Biernatek (M. Kaczmarek 2002, s. 142, ryc. 56:9), Wilanowca – cztery egzemplarze (D. Durczewski, W. Śmigielski 1965, s. 170, tabl. 23: 1–3, 19) oraz z Kowalewka (S. Jasnoz 1982, s. 83, ryc. 58: 15).

W oparciu o powyższą klasyfikację szpil typu Pleszów dokonano ponownego usytuowania tych znalezisk na mapie Polski w połączeniu ze znaleziskami szpil które uznaliśmy za przynależne do typu Deszczno (ryc. 278). Znaleziska okazów obu typów na obszarze Polski w zasadzie się rozmiągają, z drobnymi wyjątkami. Typ Deszczno wyraźnie skupia się na Dolnym Śląsku i w Wielkopolsce. Natomiast niezwykle interesująco przedstawia się obraz występowania odmian typu Pleszów. Odmiany A oraz ogólnie B1 i C występują w rozproszeniu, generalnie we wschodnich obszarach Polski, m.in. w Małopolsce. Co jest istotne, odmiana B2, z charakterystycznym zdobnictwem trzonka, „grupuje” się na Dolnym Nadodrzu, z jednym egzemplarzem w Krakowie – Pleszowie.

Analogie do typu Pleszów, a tym samym także do szpil z Redcza Krukowego, odnajdujemy również i poza granicami Polski. Odpowiedniki takich okazów prezentują zestawienia M. Novotnej wykonane dla Słowacji (M. Novotná 1980, Taf. 40: 858–871). Część szpil o żebrowanych główkach (w tym także dwustożkowatych) została przez M. Novotną określona mianem typu Banka (tamże Taf. 40:858–865), a kilka kolejnych zaliczono do szpil „z dwustożkową główką poprzecznie żłobkowa-

Ryc. 278 Lokalizacja znalezisk szpil typu Deszczno i odmian typu Pleszów na obszarze Polski. Typ Deszczno: 1 – Kietrz, 2 – Łęgowo, 3 – Pożarów, 4 – Wądroże, 5 – Wrocław – Osobowice, 6 – Wrocław – Partynice, 7 – Jordanów Śląski, 8 – Wilanowce, 9 – Biernatki, 10 – Deszczno. Typ Pleszów: 10 – Deszczno, 11 – Redecz Krukowy, 12 – Bielawa Górna, 13 – Radoszki, 14 – Opatów, 15 – Kraków – Pleszów, 16 – Stara Rudnica, 17 – Będzin – Grodziec, 18 – Lesko.

Fig. 278. Location of the pins of Deszczno type and Pleszów variant on the territory of today's Poland. Deszczno type: 1 – Kietrz, 2 – Łęgowo, 3 – Pożarów, 4 – Wądroże, 5 – Wrocław – Osobowice, 6 – Wrocław – Partynice, 7 – Jordanów Śląski, 8 – Wilanowce, 9 – Biernatki, 10 – Deszczno. Pleszów variant: 10 – Deszczno, 11 – Redecz Krukowy, 12 – Bielawa Górna, 13 – Radoszki, 14 – Opatów, 15 – Kraków – Pleszów, 16 – Stara Rudnica, 17 – Będzin – Grodziec, 18 – Lesko.

ną” (tamże, Taf. 40:866–871, 874–879). Tak w typie Banka, jak i w grupie drugiej notujemy głównie szpile, które można zaliczyć do różnych odmian typu Deszczno, czyli z symetryczną główką dwustożkową. Natomiast wśród drugiej grupy szpil M. Novotnej, odnajdujemy pojedyncze egzemplarze z płaskim zakończeniem główki, czym nawiązują do typu Pleszów, a niektóre z nich są dodatkowo zdobione kreskowym ornamentem strefowym na trzonku (nasza odm. B2) oraz na środkowym żebku główki (tamże, taf. 40: 866, 867, 870). Okazy bardzo zbliżone do naszej odmiany B2 pochodzą ze stanowiska Slizkě, a do B1a z Abraham (tamże, Taf. 40: 866–867, 874). Znajdujemy tam również formy bliskie odmianie C (tamże, taf. 40: 876, 877)

Kolejnym obszarem występowania analogii typu Pleszów są Morawy i przyległe części Austrii, gdzie odnajdujemy bogaty zestaw okazów, które generalnie nawiązują do interesującego nas typu,

ale w szeregu zróżnicowanych odmian i wariantów (J. Říhovsky 1973). Jednak ponownie są one sytuowane w różnych grupach szpil o główce dwustożkowatej symetrycznej, jak i wśród okazów określonych jako szpile z dwustożkową żebrowaną główką, uzupełnione uwagą o ściętym czubku („Nadeln mit doppelkonischen, getrepptem Kopf... ist die Spitze des oberen Konus abgeschnitten...”, tamże 1973, s. 121, nr 745–755). Wśród nich tylko jedna, pochodząca z cmentarzyska Domamyslice w okręgu Prostějov, jest bardzo bliska odm. A, czyli szpili z Redcza Krukowego (tamże, s. 122, nr 745, Taf. 37:745). Zwraca uwagę mnogość na tym terenie szpil pozbawionych zdobnictwa, które odpowiadają odm. B1b typu Pleszów (tamże, 34: 640, 669, 670, 672; 53: 694, 711; 36: 730, 731; 37: 789, 797).

J. Říhovsky uznaje, że szpile o płasko ściętym czubku „dwustożkowej” główki biorą swój początek w młodszym okresie brązu i występują m.in. na obszarze Górnych Włoch w tzw. horyzoncie Peschiera, w Meklemburgii w najstarszych warstwach datowanych na III OEB oraz w południowo-zachodniej Słowacji i północno-zachodnich Węgrzech w inwentarzach zaliczanych do kultury Čaka (tamże, s. 123). Natomiast egzemplarz z Domamyslic, który jest najbliższy odm. A typu Pleszów, pozyskano z grobu ciepłopalnego z naczyniami zaliczonymi do młodszej fazy kultury łużyckiej z fazy Kostelec (tamże, s. 123). Na tym cmentarzysku, jak i na innych, występują wg tego autora i odmiany starsze tego typu charakteryzujące się silnie żebrowanymi główkami, współwystępujące z materiałami zaliczanymi do starszej, śląskiej fazy kultury łużyckiej (faza Domamyslice II), (tamże, s. 123, Taf. 36: 737, 738; 37: 746, 747). Trzeba tutaj także wspomnieć o olbrzymim skarbie wyrobów z brązu, który pozyskano w 1995 roku w Mušov na południu Moraw. W jego składzie znajduje się także szpila nawiązująca bezpośrednio do typu Pleszów, przez autora określona jako z główką kulistą, gdy w istocie ma bliższą dwustożkowatej, zdobioną dookołnymi liniami rytymi, z datowaniem całego skarbu w ramach starszej fazy środkowodunajskich pól popielnicowych z HaA (J. Kovárník 1998, s. 509, 513, 514, taf. 1:10).

Natomiast węgierskie nawiązania do szpil typu Pleszów, a tym samym i okazu z Redcza Krukowego, są sporadyczne i znajdujemy je tylko w pojedynczych egzemplarzach (J. Říhovsky 1983, Taf. 9: 160–165). Tym niemniej w skarbie z Romand znaleziono egzemplarz, który bezpośrednio odpowiada naszej odmianie B1a (tamże, s. 25, Taf.: 9: 162). Natomiast kolejna szpila z Velemszeenvid (osada wyżynna) w stopniu znacznym zbliża się do naszej odmiany C (tamże, Taf.: 9: 163). Według J. Říhovskiego początek występowania szpil powyższych typów należy umieszczać w młodszym okresie brązu, z przeżywaniem się w późnym i łączyć z okresem pól popielnicowych (tamże, s. 24–25).

Również na zachód od ziem polskich występują licznie szpile nawiązujące swą ogólną formą do typu Pleszów, m.in. na obszarze Dolnej Saksonii, które publikuje F. Laux (1976). Są one klasyfikowane przez autora w różnych wyróżnionych przez niego wariantach. Co ciekawe, tylko w pojedynczym egzemplarzu wystąpiła tutaj odmiana szpili o główce pozbawionej zdobnictwa, czym nawiązuje do naszej odmiany B1b z Leska i Będzina – Grodzca (F. Laux 1976, nr 444). Równie rzadko odnotowano także szpile z trzonkiem pozbawionym zdobnictwa, co odpowiada odm. B1a (tamże, nr 445, 463, 518). Na szczególną uwagę zasługuje fakt znacznej przewagi szpil o bogato zdobionych trzonkach, czym nawiązują do naszej odmiany B2. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę, że znaleziska wydzielonej przez nas odm. B2 grupują się właśnie w NW Polsce. Do okazu z Redcza Krukowego i po części do odmiany B1 nawiązuje szpila z Marxen, z wariantu Holthusen II, datowana na młodszą fazę Tangendorf ugrupowania mogiłowego (tamże, s. 84, nr 463) oraz kolejna z „Bei Hoya” wariantu Bevensen, datowana ogólnie na okres pól popielnicowych (tamże s. 94, nr 518). Natomiast H. Müller-Karpe sytuuje analogiczne okazy w HaA1, aż po HaB1, m.in. w Bawarii (H. Müller-Karpe 1959/1970, Abb. 30: 4; 41: 16, s. 204).

Ostatnim z podstawowych rozpatrywanych obszarów jest teren Włoch, a szczególnie Górnych Włoch, o których wspominał już J. Říhovsky (1973, s. 123) za H. Müller-Karpe (1959/1970, Taf. 104: 13, 18, 46), z którego to obszaru szpile opublikował G. L. Carancini (1975). Interesujące nas oka-

zy nawiązujące do typu Pleszów zostały zgrupowane w typie Mezzocorona, a ich występowanie koncentruje się w rejonie jeziora Garda, z datowaniem na młodszy okres brązu (III EB) i fazę Peschiera (G. L. Carancini 1975, s. 43–44, Taf. 108G). Wśród szpil uznanych przez nas jako nawiązujące do typu Pleszów (odm. B1a) zwraca uwagę fakt, że na 12 uwzględnionych, tylko jedna ma nieznacznie zdobiony trzon (odm. B2), w przeciwieństwie do tych z Saksonii, o których wspominaliśmy powyżej. Brak także wśród publikowanych szpil egzemplarzy całkowicie pozbawionych zdobnictwa, co jest dość charakterystyczne dla zespołów z Moraw i naszej odmiany B1b odnotowanej w południowo-wschodniej Polsce.

Powyższy przegląd szpil nawiązujących do okazu z Redcza Krukowego i ogólnie do typu Pleszów wskazuje, że jest to forma występująca na znacznym obszarze, ale często charakteryzuje się pewnymi różnicami regionalnymi. Istotne jest, że właściwie wszędzie ich datowanie jest bardzo zbliżone i obejmuje schyłek ugrupowań mogiłowych oraz początkowe fazy rozwoju pól popielnicowych, w tym także łużyckich pól popielnicowych, czyli III i IVEB (BrD – HaA1/HaA2–B1).

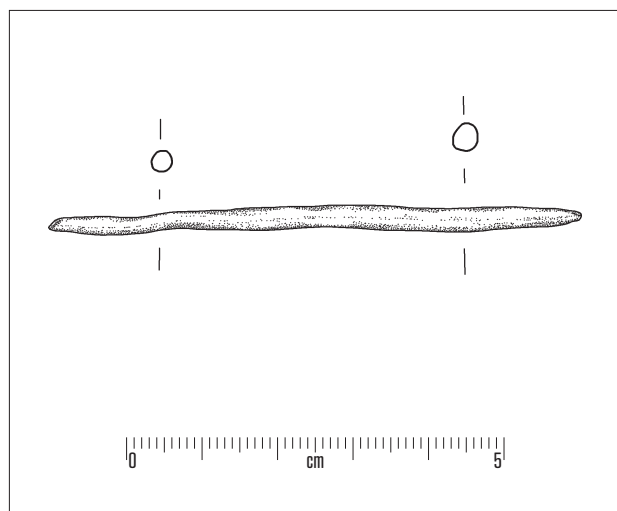
NARZĘDZIA

Szydło

Do narzędzi należy zaliczyć okaz szydła/przekłuwacza wykonanego z brązu, które odkryto w odcinku 249 (ryc. 279). Zostało ono wykonane z pręta o przekroju okrągłym i igłowatymi końcami. Długość egzemplarza to 7,1 cm przy max. średnicy pręta 0,32 cm.

Nie jest to typ narzędzia spotykany zbyt często. Przykładowo wśród materiałów zachodniowielkopolskich uwzględniono 19 znalezisk datowanych generalnie na młodsze okresy epoki brązu, bez podziału typologicznego, uznając je za nieprzydatne do bliższego datowania (M. Kaczmarek 2002, s. 115–116, ryc. 39, 5).

Jednak tego typu narzędzia różnicują się na co najmniej dwie odmiany ze względu na ich formę. Odmiana A to szydła wykonane z pręta o przekroju okrągłym i obu końcach igłowatych, której przykładem jest okaz z Redcza. Natomiast odmiana B to formy do połowy swej długości o przekroju okrągłym zakończone igłowato, a drugiej wyraźnie spłaszczonej/rozklepanej i o przekroju czworobocznym. Do odmiany B należy m.in. okaz z Kowalewka, stan. 3 (M. Kaczmarek 2002, ryc. 39, 5) oraz z osady w Zgórzu, stan. 1–2, pow. Kutno, datowany na HaA1–A2 (B. Muzolf 2015, s. 172, ryc. 116a).

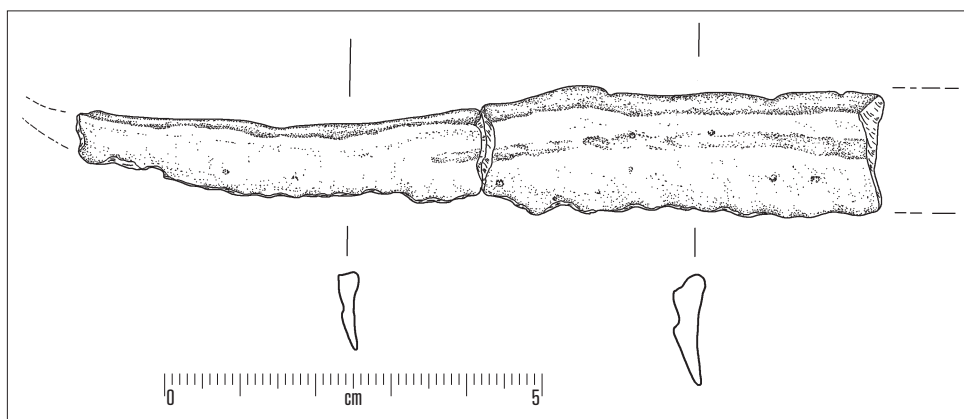

Ryc. 279. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Szydło z brązu odmiany A.

Fig. 279. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Bronze awl – variant A.

Ryc. 280. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Fragment sierpa z typu nożowatych.

Fig.280. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Knife-like sickle fragment.

Sierp

Drugim narzędziem są dwa fragmenty sierpa odkryte w warstwie kulturowej odcinka 231. Ze względu na stopień zachowania nie do końca możliwe jest przypisanie typologiczne tego okazu (ryc. 280, tablica 324: 2).

Nie ulega wątpliwości, że mamy tutaj do czynienia z fragmentem końcówki ostrza sierpa, o czym dowodnie przekonuje profil ostrza. Fragment pochodzi z okazu o dość prostym ostrzu z lekko podniesionym do góry zakończeniem. Brak podstaw do jednoznacznego przypisania go do odpowiedniego typu. Najpewniej przynależą on do typu prostych sierpów nożowatych. W opracowaniu dotyczącym sierpów z epoki brązu, M. Gedl tego typu przedmioty (w kilku odmianach), które występują na szerokim obszarze, datuje w ramach III–IVEB (M. Gedl 1995, s. 47, Taf. 43A). Z obszaru zachodniej Wielkopolski zbliżony sierp pochodzi ze skarbu odkrytego w Wilence i jest datowany na III EB (M. Kaczmarek 2002, 104, ryc. 40:12).

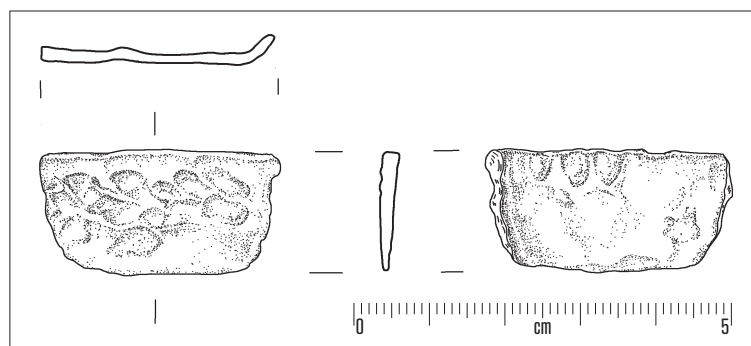
Nóż

Kolejny fragment narzędzia pozyskano z odcinka 14. Również w odniesieniu do tego znaleziska, które reprezentuje fragment ze środkowej części ostrza, stan jego zachowania uniemożliwia dokładniejsze ustalenie jego typu. Niewątpliwie przekrój zachowanego fragmentu dość jednoznacznie wskazuje, że mamy tutaj do czynienia z ostrzem noża, a nie kolejnego sierpa (ryc. 281, tablica 324: 1). Zachowane wymiary to: długość 3,0 cm, szerokość 1,6 cm przy grubości grzbietu ostrza 1,3 mm.

Cechą charakterystyczną tego fragmentu jest pewien rodzaj ewentualnego zdobnictwa jednej z powierzchni ostrza w formie „młoteczkowania”, w postaci owalnych wgłębień układających się w ciąg na podobieństwo warkocza. Brak analogii do takiej ornamentacji noży. Z powyższych powodów możemy jedynie ogólnie datować odkryty okaz w ramach epoki brązu.

Ryc. 281. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Fragment ostrza noża.

Fig. 281. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Fragment of a knife blade.

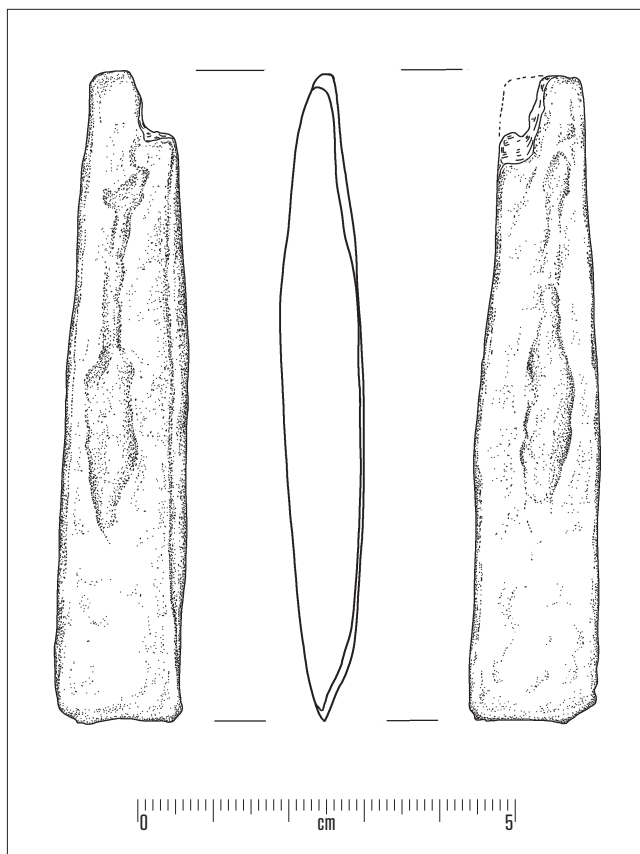
Siekierka

Z warstwy w odcinku 153 (w-twa I) pozyskano niewielką smukłą siekierkę o wymiarach: długość – 87,0 mm, szer. ostrza – 16,6 mm, szer. tylca – 10,8 mm, max. grubość 11,0 mm (ryc. 282, tablica 324: 3).

Odkryty okaz swą ogólną formą odpowiada tzw. siekierkom płaskim, głównie typu Kalinowice Dolne w wariacie A, wg klasyfikacji A. Szpunara (1987). Z ziem polskich w zestawieniu A. Szpunara uwzględniono jedynie cztery egzemplarze siekierek tego typu i wariantu (tamże, s. 11, Taf. 1: 1–4). Dwie z nich wystąpiły na Środkowym Śląsku, jedna w Małopolsce Zachodniej i jedna nad Dolną Wisłą; egzemplarz z Kujaw byłby piątym tego typu znaleziskiem (tamże Taf. 34). A. Szpunar przyjmuje datowanie tego wariantu na BrA2 – BrB z analogiami m.in. w Rumunii i Słowacji (tamże, s. 12).

Egzemplarz z Redcza Krukowego jednak różni się pewnymi szczegółami od publikowanych, m.in. prostym zakończeniem ostrza, znacznie pocienionym tyłcem oraz nieregularnym wgłębieniem wzdłuż osi. W takiej sytuacji nie można wykluczyć, że omawiany okaz siekierki przynależy do grupy pojedynczych form siekier płaskich i tutaj najbliższym odpowiednikiem dla naszego zabytku byłaby siekierka z Jarosławia, gm. Złocieniec z Pomorza Środkowego (tamże, s. 19, Taf. 5: 66) przypisana przez W. Sarnowską (1969, s. 159) do kręgu kultury unietyckiej. Również u W. Sarnowskiej (1975, ryc. 40: a) w kontekście unietyckim odnajdujemy bardzo podobną formę określoną jako dłuto, odkryte na stanowisku w Czerńczycach, p. Strzelin.

Inną możliwością jest zaliczenie omawianego egzemplarza do znacznie zróżnicowanego typu Bytyń, gdzie autor wyróżnia warianty A i B z jeszcze starszym datowaniem na I EB (A. Szpunar 1987, s. 17, Taf. 2: 26–32; taf. 3; 33–53; Taf. 4: 54–62). Jednak w oparciu o zaprezentowany zestaw takich

Ryc. 282. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Siekierka z miedzi typu Kalinowice Dolne(?).

Fig.282. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Axe made of copper of the Kalinowice Dolne type (?)

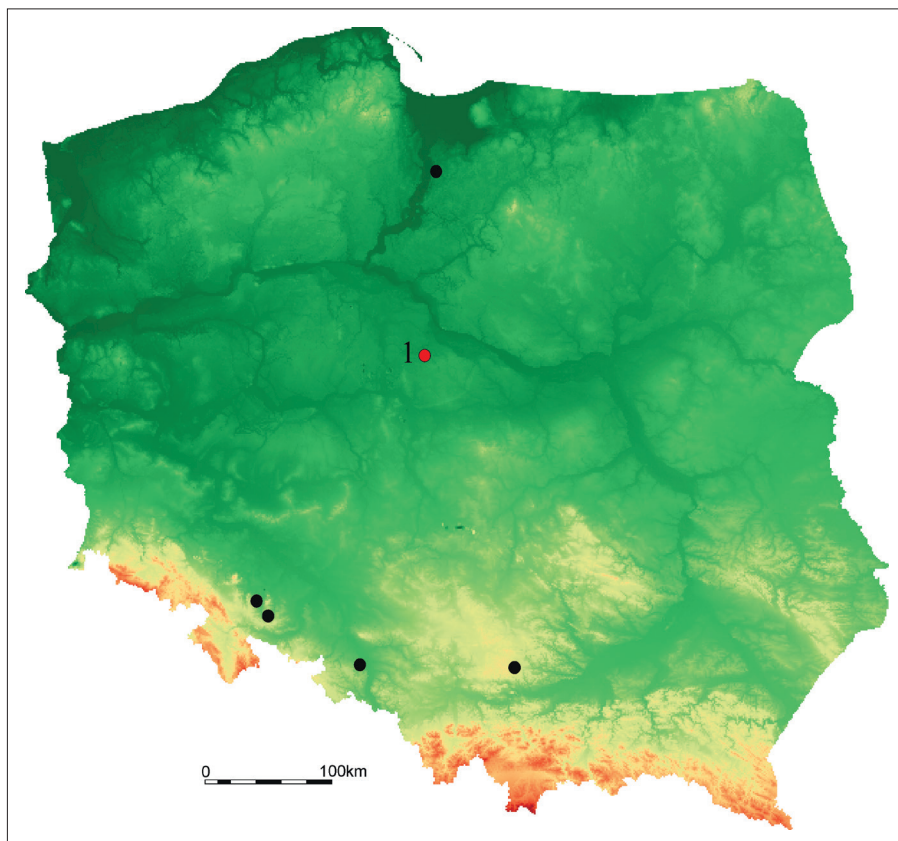
form z uwzględnieniem ich proporcji, sposobu formowania boków poszczególnych siekier oraz ostrza i tylca widać wyraźnie, że jest ich więcej, a kilka z nich może być formami zbliżonymi do tej z Redcza. Do takich możemy zaliczyć m.in. okazy z takich stanowisk jak: Łużki – nr 43, Rudki – nr 51 (tamże, Taf. 3: 43, 51). Równie bliskim pod względem formy i proporcji wydają się być egzemplarze siekier z słabo wyodrębnionymi brzegami z Kłocka i Słupcy (E. Kłosińska 1997, tabl. XXXV: 10; LXX: 13).

Tym niemniej należy zwrócić uwagę, że okaz z Redcza Krukowego wysmukłością swej formy i typem ostrza nawiązuje do niektórych okazów z typów i wariantów siekier z podniesionymi brzegami m.in. typu Guzowice, łączonego z ugrupowaniami kręgu klasycznej fazy kultury unietyckiej z BrA2-B1 (tamże, s. 57, Taf. 17: 306, 307, 310), czy też typu Kłodzisko w wariantach A i B, z datowaniami w ramach IIEB po początki IIIIEB (tamże, s. 62, 64 Taf. 17: 313A, 314, 316A, 317, 319, 319A; Taf. 19: 332, 334, 335, 339, 343; Taf. 20: 349, 352, 354) oraz w szeregu następnych, np. typu Wałowice, itd. łączonych z IIEB po początki IIIIEB.

Zaliczając okaz z Redcza Krukowego do typu Kalinowice Dolne wariantu A, musielibyśmy zakładać, że na badanym stanowisku winny występować materiały związane z wpływami kręgu unietyckiego, czyli np. kultury iwieńskiej, które na stanowisku są bardzo nieliczne. Natomiast przypisanie jej do typu Bytyń przesuwając datowanie w obręb IEB, co można by było kojarzyć jedynie z materiałami schyłkowoneolitycznymi i wczesnobrązowymi, które na stanowisku są reprezentowane przez materiały z kręgu leśnego, w typie grupy Linin kultury niemeńskiej i KCSz, do materiałów z kręgu episznurowego włącznie.

Wykonana analiza metalograficzna wykazała, że omawiana siekierka została wykonana jednak nie z brązu, lecz z miedzi tzw. bezarsenowej, bez zawartości cyny, ale z antymonem. Najbliższe terytorialnie zgrupowanie płaskich siekier z miedzi odnajdujemy w Czechach i na Morawach. Tematykę składu chemicznego surowca, z jakiego zostały one wykonane porusza m.in. Z. Farkaš (1983), omawiając początki metalurgii miedzi w Czechach i na Morawach. Z zestawień tego autora wynika, że wyroby z miedzi bezarsenowej jak i arsenowej występują, tak w eneolicie jak i w starszej epoce brązu często na tych samych stanowiskach (tamże, s. 25), przy czym wyroby z miedzi arsenowej pochodzącej z obszaru m.in. Czech i Moraw zaczynają zdecydowanie przeważać w starszym okresie epoki brązu z blisko 66% w Czechach i około 60% na Morawach (tamże, s. 11, tabl. 1). W eneolicie te proporcje wyglądają odmiennie, gdyż dla Moraw jest to ponad 68% bezarsenowej, a dla Czech blisko 63% (tamże, s. 12, tabl. 2). Wychodnie rudy miedzi arsenowej są najliczniejsze na obszarze Czech, Moraw, ale także i Słowacji, natomiast miedź bezarsenowa ma być towarem importowanym z obszarów alpejskich (tamże, s. 24). Autor posiłkując się innymi pracami przytacza dane wskazujące, że z 503 analiz miedzianych przedmiotów z Moraw i Czech, aż 408 przypadają na początek epoki brązu, pozostając w związku m.in. z kulturą pucharów dzwonołatych (tamże, s. 11). Przedmioty z miedzi bezarsenowej wyraźnie grupują się na pograniczu czesko-morawskim w okolicy Hodonina i Brna (tamże, s. 11, obr. 1). Na eneolit datowane są miedziane formy nawiązujące do odmiany Kalinowice Dolne, m.in. z Hodonina i kilku innych stanowisk (tamże, obr. 3: 3; 4: 4, 8, 11; 5: 43, 7, 8, 10). W takiej sytuacji nie można wykluczyć, że jest to znalezisko, które należy łączyć ze społecznościami kultury pucharów lejkołatych lub też amfor kulistych. Natomiast według nas, nie ulega wątpliwości, iż jest to egzemplarz będący importem z obszarów zakarpaccich.

Trudno obecnie przypuszczać, i jest to mało prawdopodobne, iż może to być forma przeżytkowa siekierki płaskiej, przejściowa do form siekier z podniesionymi brzegami datowanymi w ramach IIEB, po początki IIIIEB. Jedyne materiały ceramiczne odkryte na tym stanowisku, które w oparciu o cechy dystynktywne możemy łączyć z tym poziomem chronologicznym, to fragmenty naczyń ceramicznych o cechach późnomogilowych (z analogiami m.in. na stanowisku w Szczepidle) oraz kultury iwieńskiej i trzcinieckiej.

Ryc. 283. Lokalizacja znalezisk siekierok typu Kalinowice Dolne na obszarze Polski: 1 – Redecz Krukowy (pozostałe za A. Szpunar 1987, Taf. 34A).

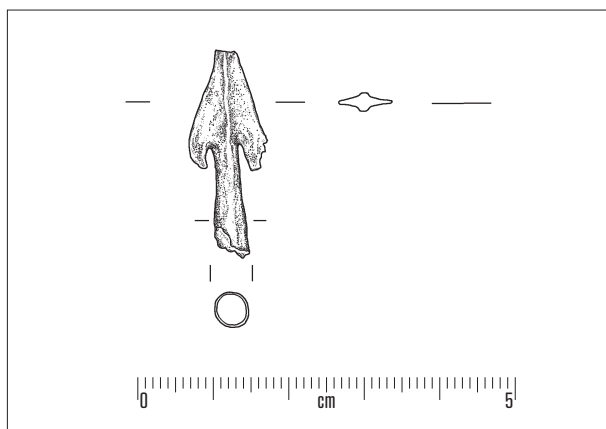
Fig. 283. Location of axe finds of the Kalinowice Dolne type on the territory of today's Poland: 1 – Redecz Krukowy (the remaining ones, after A. Szpunar 1987, table 34A).

MILITARIA

Grot strzały

Z odcinka 26 (w-twa II) pochodzi znalezisko grotu strzały. Odkryty okaz, wykonany z brązu, wg klasyfikacji J. Fogla należy do typu IIA z dwoma zadziorami i okrągłą długą tulejką z charakterystycznym dość ostrym graniastym żeberkiem na liściu. Wymiary grotu, długość zachowana – 2,7 cm, długość zachowana tulejki – 1,5 cm, zachowana średnica tulejki – 0,5 cm, szerokość ostrza z zadziorami – 1,0 cm. (ryc. 284, tablica 323: 2).

Datowanie tego typu grotów, będących najliczniejszymi wśród znalezisk, obejmuje szerokie ramy chronologiczne (J. Fogel 1979, s. 114, mapy VA–D). Tym niemniej notujemy ich występowanie

Ryc. 284. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Grot strzały.

Fig. 284. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Arrow head.

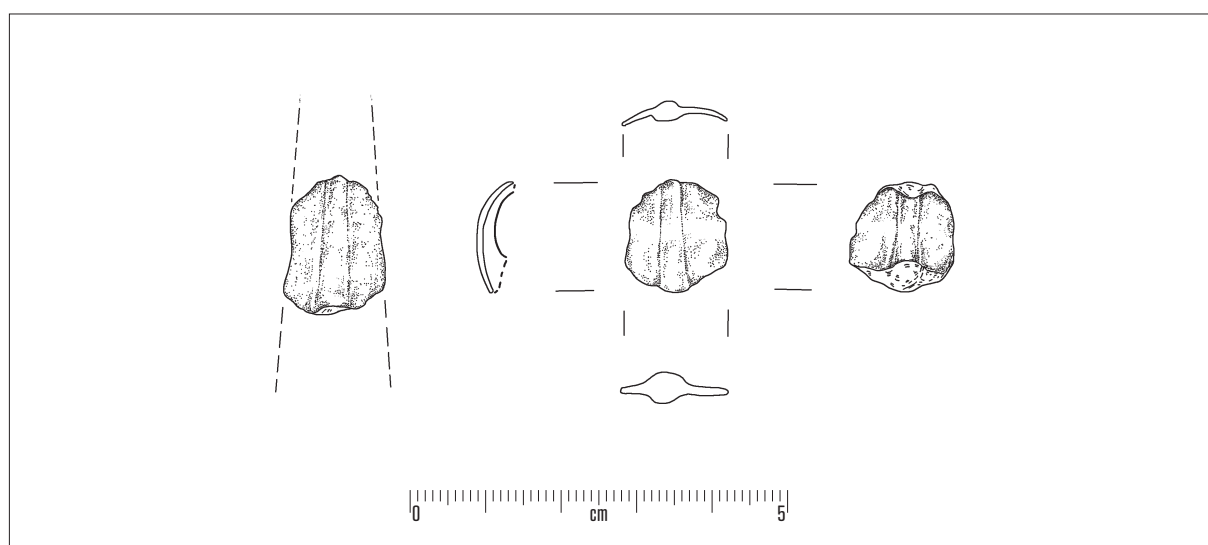
już w III EB, m.in. w zespole grobowym cmentarzyska w Jasieńcu, stan. 1 (M. Kaczmarek 2002, s. 133–134, ryc. 53:8), a znacznie bliższe formalnie są groty z Gorzewa, stan. 1, jednak bez znanego kontekstu (S. Jasnosz 1982, ryc. 35:1, M. Kaczmarek 2002, ryc. 53:9). Analogiczny do naszego grot strzały odkryto także w obiekcie osady kultury mogiłowej w Szczepidle stan. 17, gm. Krzymów o wymiarach (długość x szerokość x średnica tulejki): 3,8×1,5×0,6 cm, z datowaniem w ramach 1400–1200 BC (P. Makarowicz 2016, s. 207, ryc. 87:7), co obejmuje schyłek BrC oraz BrD (II – I poł. III EB).

Odpowiedniki takich grotów notujemy także na Węgrzech, czego przykładem może być okaz ze skarbu z Romand, z charakterystycznym, jak się wydaje, zagięciem zadziorów, datowany na młodszą fazę pól popielnicowych (J. Říhovsky 1983, Taf. 32: 10).

Jako że grot pochodzi z warstwy kulturowej to trudno o jego jednoznaczne przypisanie do danego poziomu kulturowo-chronologicznego. W przypadku Redcza Krukowego mamy dwie możliwości. Jeżeli uznamy jego starsze datowanie, możemy go połączyć z materiałami ceramicznymi związanymi z horyzontem późnych materiałów mogiłowych, w typie tych ze Szczepidła. Natomiast w drugim przypadku w grę wchodzi materiał łączony z łuzyczkimi polami popielnicowymi, datowanymi na schyłek III i I poł. IVEB, czyli HaA1-A2.

Grot oszczepu

Kolejnym znaleziskiem jest niewielki, ale charakterystyczny fragment najpewniej grotu oszczepu, który został odkryty w odcinku 5. Jest to fragment pochodzący z ułamanej końcówki liścia grotu tuż poniżej samego jego zakończenia, o zachowanej długości rzędu 1,5 cm i szerokości też około 1,5 cm. Charakterystycznym elementem tego grotu jest obustronnie wypukłe środkowe żeberko, zwężające się ku czubkowi grotu. Zachowany liść grotu wyraźnie cienieje ku obu jego krawędziom (ryc. 285). Niestety stan zachowania uniemożliwia jednoznaczną identyfikację typu, gdyż wszystkie znane groty związane z epoką brązu są zaopatrzone w żeberka, a co za tym idzie nie jesteśmy też w stanie bliżej określić jego chronologii (J. Fogel 1987). Tym niemniej możemy odnotować fakt wystąpienia takiego znaleziska na stanowisku w Redczu Krukowym.

Ryc. 285. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Fragment grotu oszczepu.

Fig. 285. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Fragment of a javelin head.

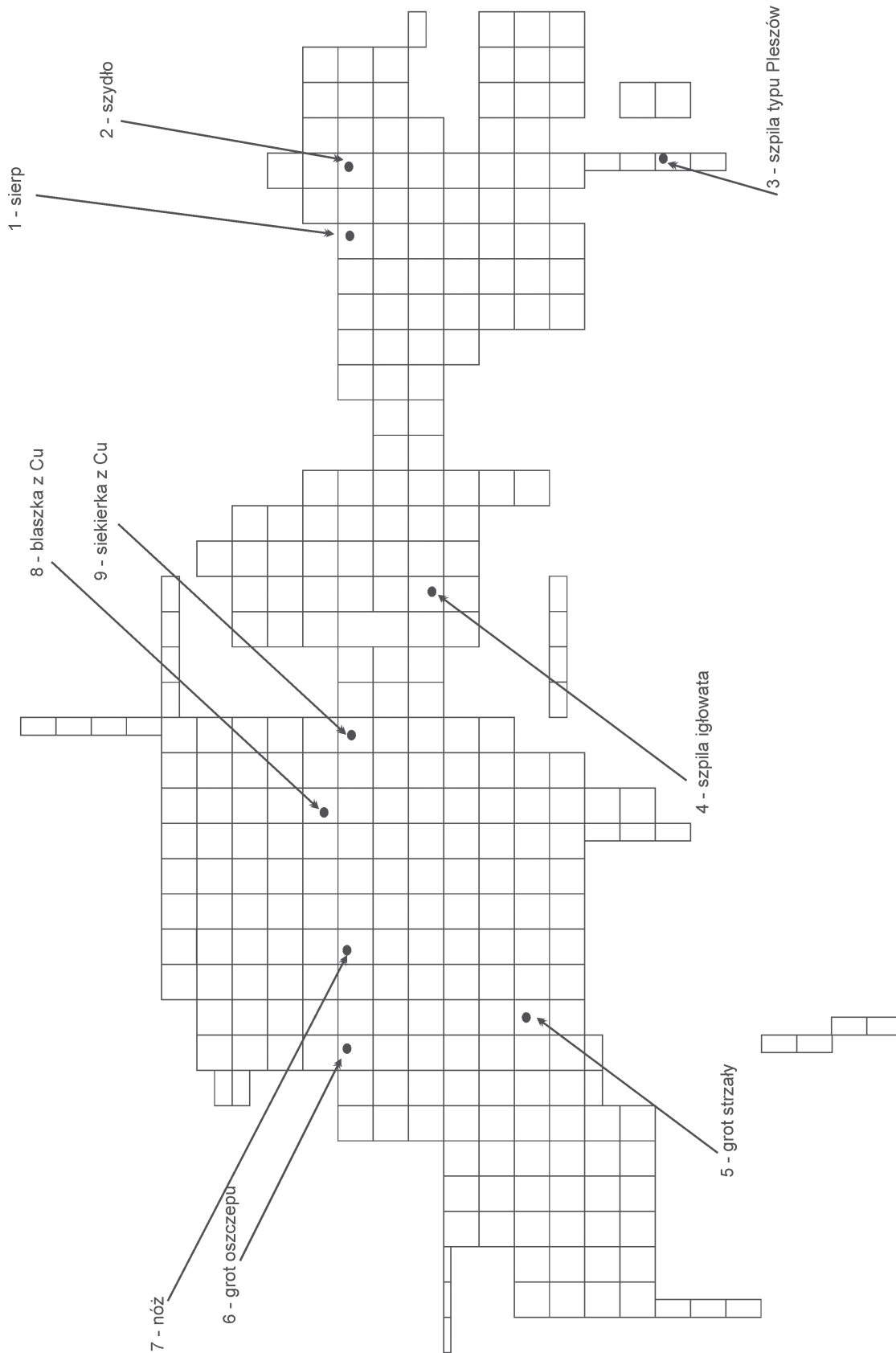

Fig. 286. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Map of the site with the distribution of metal artefacts.

Ryc. 286. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Plan stanowiska z rozmieszczeniem wyrobów metalowych.

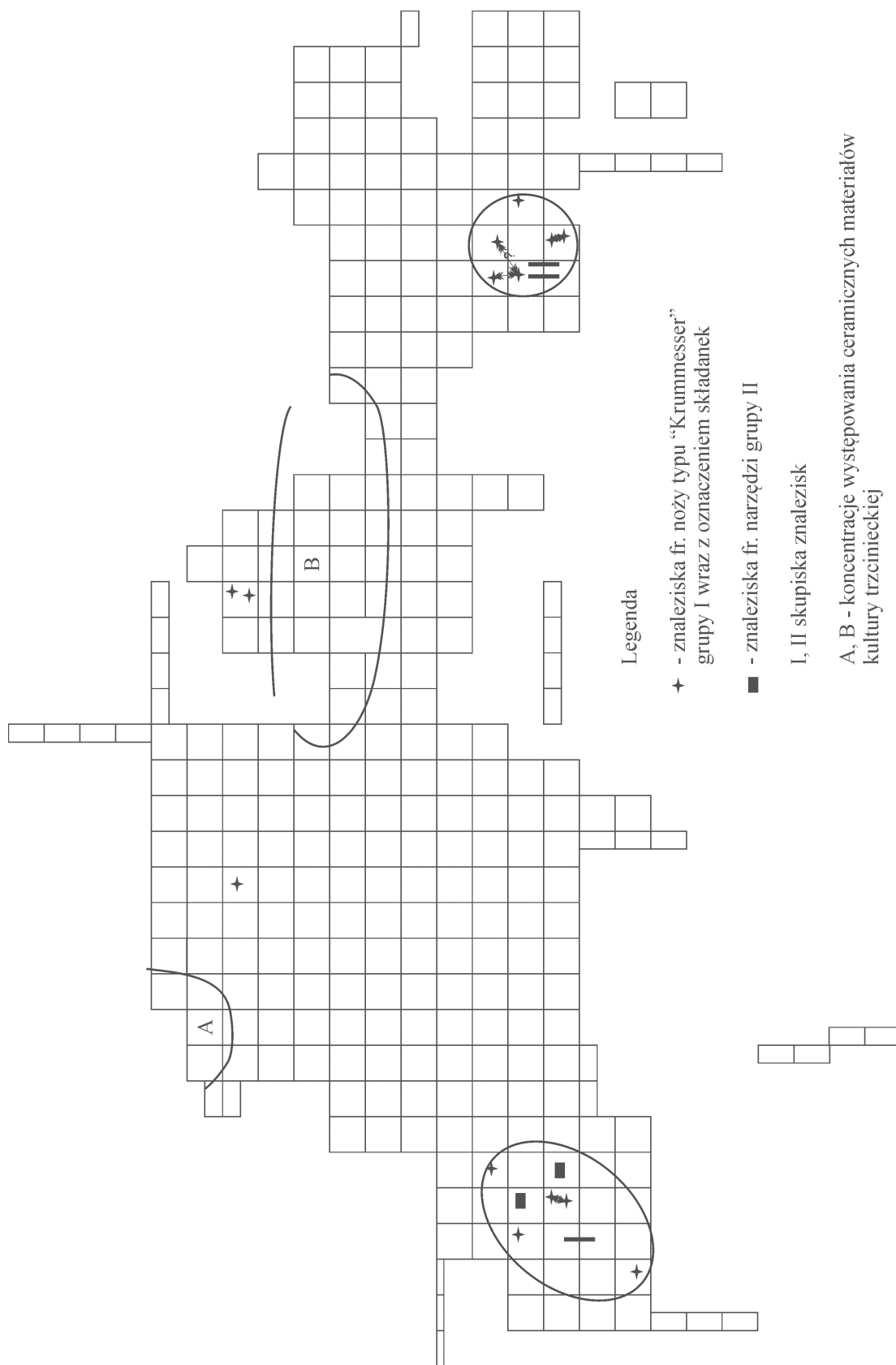
Narzędzia kamienne

Z warstwy ornej oraz warstw kulturowych eksplorowanych w obrębie wykopu badawczego pozyskano blisko 400 przedmiotów kamiennych. Wśród tych znalezisk notujemy różnorodne formy narzędzi, poczynając od tłuczków/rozcieraczy, na żarnach kończąc. Jednak w zdecydowanej większości, ze względu na specyfikę stanowiska (brak w zasadzie obiektów ziemnych dla wielu poziomów chronologiczno-kulturowych), nie można ich, z drobnymi wyjątkami, jednoznacznie przypisać do danego poziomu osadniczego. Pomimo tego, wśród tych znalezisk jest jeden rodzaj narzędzi kamiennych, które będąc formą charakterystyczną możemy dość jednoznacznie zaliczyć do epoki brązu. Są to tzw. noże sierpowate w typie „Krummesser” (tablica 325, 326).

W obszarze objętym wykopem badawczym w Redczu Krukowym odkryto 16 fragmentów takich narzędzi, w tym 3 składanki po 2 fragmenty, czyli ostatecznie 13 pojedynczych okazów (tabela 104).

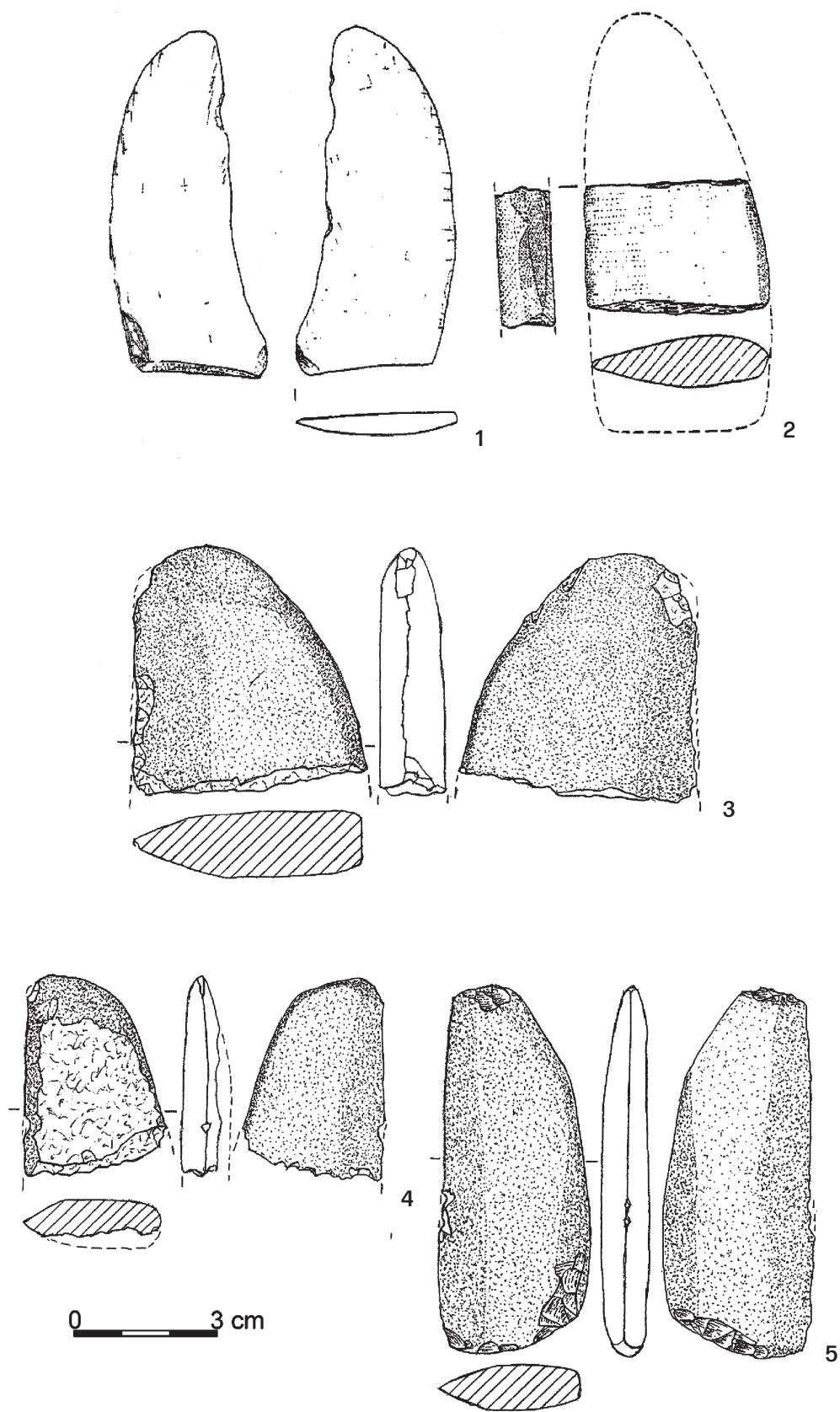
Pozyskane fragmenty narzędzi zostały poddane badaniom petrograficznym, z których wynika, że zdecydowaną ich większość wykonano z różnych piaskowców, zazwyczaj barwy różowawej lub szarawej, a tylko po jednym z gnejsu i kwarcytu (M. Krystek, w tym opracowaniu). Ten ostatni okaz zrealizowano na odłupku z pospolitego tzw. otoczaka (tablica 325: 1, 3). Co jest istotne, wszystkie odkryte egzemplarze zostały wykonane z lokalnych surowców, a nie importowanych, co wskazuje na ich miejscowe pochodzenie. Wśród nich notujemy fragmenty pochodzące z różnych części tychże narzędzi, często są to części centralne z fragmentami ostrza, ale także wierzchołkowe lub z podstawy narzędzia. W większości przypadków są to formy dość płaskie i cienkie. Co najmniej jeden egzemplarz, będący składanką z dwóch fragmentów, prezentuje pełną formę i ma wymiary: 110×56 mm przy grubości do 11 mm (tablica 325: 1). Proste ostrze jest wyraźnie wyszlifowane, podobnie jak bok łukowaty i częściowo łukowata podstawa. Również najpewniej pełną formą, ale różniącą się od pozostałych, jest okaz wykonany z kwarcytu, o którym wspominaliśmy powyżej (tablica 325: 3). Wszystkie pozostałe fragmenty charakteryzują się wyraźnie wyszlifowanymi wszystkimi lub też co najmniej jedną z krawędzi.

Należy jednak zwrócić uwagę, że część z tych wytworów wyraźnie różnicuje się pod względem formy i dlatego wyróżniamy wśród pozyskanych narzędzi dwie grupy. Do pierwszej, którą uznajemy za właściwe „Krummessery” (tablice 325, 326), możemy zaliczyć szereg fragmentów o prostym ostrzu i łukowatym grzbiecie (tablice 325: 1, 3, 4; 326: 4), które mogą mieć zakończenie szpiczaste lub łukowate (tablica 325: 1), a podstawę prostą (tablice 325:4; 326: 1, 3) lub łukowatą (tablica 325: 1, 5, 6). W odniesieniu do dwóch znalezisk, które zaliczamy do grupy II, sprawa wygląda nieco odmiennie. W pierwszym przypadku jest to duża, właściwie czworoboczna płytką o wymiarach ok. 145×87 mm i grubości do 18 mm, wyraźnie obrobiona przez obtłukiwanie i z wyszlifowanym jednym bokiem w formie ostrza (tablica 326: 6). Co jest istotne, jedna z powierzchni (górną) jest również silnie wyszlifowana (z lekkim zakłębieniem w centrum, a nie o powierzchni płaskiej), przy znacznie mniej wygładzonej powierzchni dolnej. Drugi egzemplarz to także fragment płyty o grubości do 10 mm, z zachowanym wyszlifowanym ostrzem i ponownie wyszlifowaną powierzchnią górną, przy tylko lekkim wyrównaniu powierzchni dolnej (tablica 326: 5). Być może są to półwytwory noży, zważywszy na fakt analogicznego sposobu opracowywania powierzchni, wykonywania samego ostrza oraz użycie takiego samego surowca jak w przypadku okazów z grupy I. Nie można jednak wykluczyć, iż w przypadku tych dwóch wyrobów mamy do czynienia z płytami szlifierskimi, ale ze względu na obecność „ostrza” na jednym z boków o dodatkowym przeznaczeniu. W takiej sytuacji opowiadamy

Ryc. 287. Redecz Krukowy, stan. 20, pow. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. Rozkład przestrzenny znalezisk kamiennych noży sierpowatych w typie „Krummesser” i innych w obszarze wykopu głównego.

Fig. 287. Redecz Krukowy, site 20, district of Włocławek, province of Kuyavia-Pomerania. Spatial distribution of stone sickle-shaped knives of the Krummesser type and other types, within the boundaries of the main trench.

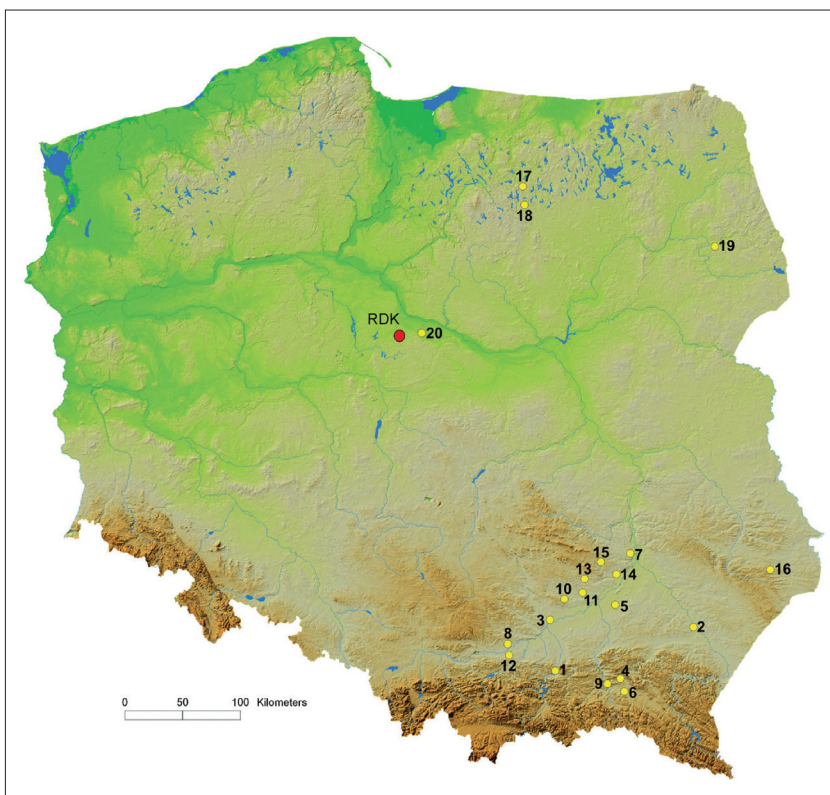
Ryc. 288. Przykłady narzędzi typu „Krummesser” z innych stanowisk polskich: 1 – Trzcinica, 2 – Czchów stan. 10 (1–2 za P. Valde-Novak 2003, ryc. 4), 3, 4, 5 – Rudawa pow. Pińczów (za J. Libera et al. 2015, fig. 2).

Fig. 288. Samples of tools of the Krummesser type from other Polish sites : 1 – Trzcinica, 2 – Czchów, site 10 (1–2 after Valde-Novak 2003, fig. 4), 3, 4, 5 – Rudawa, district of Pińczów (after J. Libera et al. 2015, fig. 2).

się za uznaniem tych egzemplarzy za kolejną formę omawianego typu, ale najpewniej o innym przeznaczeniu funkcjonalnym. Do problemu funkcji narzędzi obu grup przejdziemy poniżej.

Znaleziska narzędzi typu „Krummesser” na obszarze Polski są rzadkie i zwrócono na nie uwagę dopiero niedawno, przy okazji odkryć dokonanych w Karpatach (J. Kopacz 2001, s. 39, tam starsza literatura). Autor ten zgromadził bogaty zestaw tego typu narzędzi z obszaru Karpat i terenów przyległych (Rumunia, Węgry itd.) i wywiódł ich genezę z kręgu wczesnobrązowej kultury Glina III–Schneckenberg, wskazując następnie, że przez ugrupowania z kręgu kultury otomańskiej trafiły także na obszar Polski (tamże, s. 92–93, 97). Ponownie zwrócił na nie uwagę P. Valde-Nowak (2003, s. 49, ryc. 4) stwierdzając, że narzędzia takie pojawiają się na stanowiskach kultury trzcienieckiej oraz w zespołach kultury Otomanii w Karpatach polskich, m.in. w Trzcinicy i Czchowie, stan. 10 i są to noże sierpowate wykończane techniką gładzenia i zazwyczaj wykonywane z piaskowca. Szerszego omówienia tego typem znalezisk z ziem polskich dokonał S. Czopek (2007, s. 61, tabl. IV: 3; ryc. 32; 30), przy okazji fragmentarycznie zachowanego narzędzia odkrytego na stanowisku 22 w Grodzisku Dolnym, przywołując szereg analogii z Polski i wykazując, że ich koncentracja obejmuje wyłącznie (do 2007 roku) południowo-wschodnią część jej terytorium. Autor ten stwierdzał wówczas, za J. Kopaczem, że: „na razie brak podstaw do łączenia tych narzędzi z miejscowymi kulturami wczesnobrązowymi (np. mierzanowicką) a wiele faktów przemawia za związkiem ze starszym okresem epoki brązu. Wydaje się, że ich pojawienie się na obszarze Polski należy łączyć z wpływami (oddziaływaniami) południowymi lub południowo-wschodnimi” (tamże, s. 61). O tym, że nie spotykamy ich w kulturze mierzanowickiej może świadczyć fakt występowania w tej jednostce kulturowej, jak i w strzyżowskiej, tzw. krzemienych noży bifacjalnych/noży sierpowatych spełniających najpewniej analogiczne funkcje (J. Libera 2001, s. 45 i n.).

Temat chronologii i ich rozprzestrzenienia na ziemiach polskich został pogłębiony w zbiorowym opracowaniu dotyczącym takich znalezisk wydanym w 2015 roku (J. Libera i in. 2015). Au-

Ryc. 289. Lokalizacja znalezisk noży sierpowatych typu „Krummesser” na obszarze Polski (za J. Libera et al. 2015) z uzupełnieniem autora. RDK – stanowisko w Redczu Krukowym.

Fig. 289. Location of sickle-shaped knives of the Krummesser type on the territory of today's Poland (after J. Libera et al. 2015), supplemented by the author. RDK – site at Redecz Krukowy.

torzy przytaczają znacznie rozszerzoną listę takich noży w stosunku do tej zaprezentowanej przez S. Czopka (tamże, fig. 12). Lokalizacja stanowisk z obszaru Polski, wskazuje, że oprócz koncentracji w południowo-wschodniej Polsce, co ujawniał już S. Czopek, odnajdujemy obecnie także pojedyncze znaleziska na obszarze Polski północno-wschodniej (ryc. 289, tamże, fig. 12). W omówieniu samych znalezisk i ich kontekstu, dochodzą autorzy wzmiankowanej pracy do dość jednoznacznych wniosków, wykazując, że tzw. „Krummessery” należy wiązać z wpływami wywodzącymi się z południowego-wschodu i ugrupowania Otomani-Fűzesabony, które notujemy na obszarze, gdzie odkrywano także naczynia o podobnej proveniencji, a które to elementy (noże, naczynia) występują wśród znalezisk przynależnych do zespołów kultury trzcinieckiej z datowaniem w ramach 1800–1650BC (tamże, s. 82–84, 92–94, fig. 13). Jednak w przypadku znalezisk ceramicznych tej jednostki kulturowej nie stwierdzono wśród nich jednoznacznych elementów o proveniencji południowej.

Wśród fragmentów noży sierpowatych z Redcza Krukowego szereg z nich odpowiada okazom pochodzącym z Małopolski, aby wymienić tylko te z Oleśnicy, Rudaw (ryc. 288: 3, 4, 5), czy też Malic Kościelnych (tamże, fig. 1: 1,2; 2: 1, 2, 3; 3: 1 i n.), jak również z Trzcinicy i Czchowa, stan. 10 (ryc. 288: 1, 2; P. Valde-Nowak 2003, ryc. 4: 1, 2). Pełną analogią jest także znalezisko z Popradu-Matejovce na Słowacji (M. Soják 2003, s. 470, 471, obr. 12: 1).

Co jest istotne, wyjątkowo bogate znaleziska z Redcza Krukowego mają na Kujawach tylko jeden odpowiednik, na pobliskim stanowisku w Grabkowie, pow. Włocławek (ryc. 289, J. Libera i in. 2015 fig. 12, na mapie nr 20). Ponadto zadziwia ilość odkrytych w Redczu Krukowym fragmentów tego typu znalezisk, kiedy z innych stanowisk znamy zazwyczaj jedynie pojedyncze egzemplarze, czy też ich fragmenty.

Jak w takim razie odnieść owe znaleziska do poziomów chronologiczno-kulturowych osadnictwa odnotowanych w Redczu Krukowym? Z analizy ich planigrafii w obrębie wykopu badawczego wynika, że odnotowano je w zasadzie w dwóch skupieniach: zachodnim – I i wschodnim – II oraz trzy oddalone w centralnej części przebadanego obszaru (ryc. 287). W skupisku I wystąpiło 5 fragmentów z grupy I wraz z dwoma egzemplarzami z grupy II, natomiast w II odnotowano 6 fragmentów.

Z powyższych stwierdzeń odnoszących się do ich powiązań kulturowych na ziemiach polskich wypadałoby przyjąć, że należy je generalnie łączyć z horyzontem osadnictwa trzcinieckiego (ryc. 287). Układ rozrzutu ceramicznych materiałów tej jednostki kulturowej w stosunku do skupisk noży sierpowatych jest bardzo interesujący, gdyż występują one (poza trzema fragmentami) głównie poza obszarem koncentracji materiałów trzcinieckich (ryc. 287, A–B), tak jakby wyznaczały one np. jakieś miejsca, gdzie były stosowane (ale nie wytwarzane). Tutaj dochodzimy do problemu ich funkcji. Brak badań traseologicznych uniemożliwia wyciągnięcie jakiś pewniejszych wniosków co do ich przeznaczenia. W literaturze domniemywa się, że mogą to być narzędzia żniwne (zwłaszcza z grupy I), ale równie dobrze mogą służyć różnym innym celom (m.in. te z grupy II). Te ostatnie ze względu na usytuowanie prostego „ostrza” mogły być stosowane np. do „piłowania”, czyli przy zastosowaniu ruchu posuwisto-zwrotnego dokonując być może rozcinania jakiś surowców (może kości). Ich wyszlifowana górna powierzchnia, z charakterystycznym wgłębieniem w partii centralnej może natomiast być śladem polerowania/szlifowania przedmiotów z surowców miękkich (np. kości), bo metalowe zostałyby wykluczone ze względu na brak ich pozostałości w „porach” powierzchni tych narzędzi (zob. M. Krystek, w tym opracowaniu).

Podsumowując, w zależności od przypisania funkcji tychże narzędzi można dopuszczać możliwość, iż ludność kultury trzcinieckiej uprawiała na badanym stanowisku również zboże, lub też zbierała trawy na siano dla hodowanego bydła. Nie wyklucza to jednak stwierdzenia, że odkryte relikty tego osadnictwa to jedynie pozostałości sezonowego obozowiska tej jednostki kulturowej.

Tabela. 104. Wykaz fragmentów kamiennych noży sierpowatych tzw. Krummesser i innych.

Lp.	nr odc./w-twa	ilość fragmentów	surowiec kamienny	grupa	rodzaj fragmentu	rycina
1	37/orna	1	piaskowiec	I	podstawa noża	tablica 325: 5
2	46/orna	1	piaskowiec	II	płyta? półwyrób	tablica 326: 5
3	48/orna	1	piaskowiec	I	fr. ostrza	tablica 326: 6
4	55/lb	1	piaskowiec	I	podstawa noża	tablica 325: 6
5	58/orna	1 (2)	piaskowiec	I	pełna forma noża – składanka	tablica 325: 1
6	70/orna	1	gnejs (nietypowy)	I	podstawa noża?	tablica 326: 3
7	80/I	1	piaskowiec	II	płyta? półwyrób	tablica 326: 7
8	216/I	2	piaskowiec 2 odmiany	I	fr. czubka i fr. ostrza	tablica 325: 2, 4
9	228/orna; 234/orna	1(2)	piaskowiec	I	składanka fr. ostrza 228+234	tablica 326: 3
10	229/I	1	piaskowiec	I	fr. ostrza	tablica 326: 2
11	236/orna	1(2)	piaskowiec	I	składanka fr. ostrza	Tablica 326: 4
12	252/orna	1	kwarcyt	I	pełna forma noża ?	Tablica 325: 3
Suma:		13 (16)				